

לקוט ווהלין

מ ש י ר י א מ י ר ג ל ב ע
י ה ו ד י מ ב כ פ ר י ה ג ו י י מ
ק ה י ל ו ת ו ו ל א ד י מ ר ק ,
ד ר ו ש ק ו פ ו ל , ק ו ב ל , ז י ט ו מ י ר
ד י ב י נ , א ו ל י ז ר ק ה , ו ע ו ד .
י ו מ נ ה ש ו א ה : א ל כ ס נ ד ר י ה
א ח ו ת י מ י ר ל ל ש . ס ק ו ל ס ק י
ה ק י ר , ס י פ ו ר ל ה ל נ ב ו ר ק ו
ב צ ל ה ז ו ו ע ה ל ח י י מ ד ו
מ . ב ו נ ה ע ל ד י ר ח ו ה ש פ י ר א
ש י ר ה , י ח ו ס ' ל א י ש ו ו ה ל י נ
ס פ ר י י ז כ ו ר * י ד ל ב נ י מ

מי ומה בילקוט, 3
אורח באיגוד, נ.ל., 4

ק ה י ל ו ת

בין הגויים, שמואל גל, 5
וולאדימרץ: אישים ודמויות, הרב משה שליטא, 9
דיבין, אנשל לבנדיגר, 12
אוליזרקה, דב גלבע, 13
אנשי דרושקופול, אברהם הירשפלד, 17
חסידי קוצק בקובל, זלמן פורן, 19
המלמד הליבשובי, אליה מנדל, 20
אפרים הנפח, יוסף טבצ'ניק, 21
האדם הצוחק, יחיאל שיר, 23
פרשת טרויאנוב, א. דליגץ', 25
יהודי אוליקה „מלווים" לצי הפולני, שמעון כ"ץ, 25
מכתב לעורך, שושנה צ'רליוק, 26
אלכסנדריה: יומן השואה, שלום גולני, 27
בצל הזוועה, חיים דן, 33

בראי ספרותי

בקר סלה, שיר, אמיר גלבע, 35
הקיר, סיפור, הלן בורקו, 35
אחותי מירל, שיר, שלמה סקולסקי, 39
על ד"ר חוה שפירא, מרדכי בונה, 40
שיר היחוס לאיש ווהלין, נתן ליבנה, 42

ספרי יזכור לקהילות ווהלין

ספר סרני, יוסף פרלשטיין, 43

יד לבנים

על חייו ומותו של אורי קרופניק, סא"ל יעקב אגסי, 45

נעדרים

נתן הררי, מאת יוסף טבצ'ניק, 46
חיה (הלה) קולארי, מאת רות ברנר, 47
פנחס ניצני, מאת שמואל גל, 47
הרצל צוקר, מאת שרה ברגר, 48

YALKUT WOLYN
Quartely

Edited by Nathan Livneh

Published by the World Union of Wolynian Jews in Israel — U.S.A.

Tel-Aviv — New-York

העורך: נתן ליבנה

בהוצאת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, ישראל — ארה"ב
תל-אביב — ניו-יורק

מען האיגוד: היכל יהדות ווהלין, גבעתיים, רח' כורזין 10, טל' 740621

Federation of Wolynian : מען הפדרציה בארה"ב:

Jews Inc., 976 East 28th Street, Brooklyn N.Y. 11210, Phone ES 72758.

המען למשלוח כתבי-יד: ת.ד. 2180 רמת-גן, ישראל

טלפון המערכת: 729824, רמת-גן

מינהלה: אליהו מנדל ורות ברנר

יתמידו בכך, יצטרפו פעם למעין פנקסי-קהילות, אשר במקביל ל- ספרי היזכור, יהוו יחד אוצר של אישים ודמויות, אשר יעשירו את ידיעותינו על חייה ומותה של יהדות ווהלין.

כה לחי, כותבי ה"פרקים"!

תשומת לב מיוחדת אנו מקדי- שים, כמובן, לסיפורי השואה, במידה וטרם ראו אור. אין זה חשוב כלל אם מסופר בהם על מות כ"צאן" או על מות גיבורים. אותנו מעניינות האוטנטיות וה- אמת שבסיפורים אלה, בכדי ל- הבין לנפשם של אחינו המו- מתים וסיוט חייהם. כלום לשנות את ההיסטוריה, חלילה, אנו באים?

קראו בחוברת זו המשך יומן השואה — אלכסנדריה מאת שלום גולני (ראה ילקוט מס' 29); רשימותיו של חיים דן „בצל הזוועה" (חיים דן, כחייל הבריגדה במלחמת העולם השניה, היה בין אלה שנרתמו למשימה להביא ניצולי השואה לחוף-מב- טחים; כסופר הוא העלה מרש- מיו על הנייר, שבודאי, עוד יגי- שם לנו בצורת ספר) ובמדור ספייח ספרות — קטע של פו- אמה על חורבן בית הוריו ו- עיירתו מאת המשורר שלמה סקולסקי, שגם היא, בשלמותה, טרם ראתה אור, וסיפורה של הסופרת הלן בורקו הסובב על ציר השואה-היכל ווהלין...

ד"ר חוה שפירא, או בכינויה הספרותי אם כל חי, היתה, דר- מה, הסופרת והמבקרת העברית הווהלינית הראשונה, שתרמה את חלקה לספרות העברית החדשה.

חות לא שיקפו מעולם את המצב לאמתו. מחקרים מיוחדים, רצי- ניים על יהודים אלה — נער יספרם, וגם אלה רחוקים מאד מן השלמות. מסיבות אלו ו- אחרות גם לא נשאר בידנו הרבה ידע על היהודים הכפריים שבי ווהלין. על תרומתם ליהודי ה- עירות הקרובות לכפרי-מגוריהם — ולהפך. על השפעות הדדיות וכו'. בספרי היזכור של קהילות ווהלין שראו אור לאחר השואה, מופיעות אמנם זעיר פה — זעיר שם רשימות מקוטעות על ישובי- כפר יהודיים, אך, בודאי, שאין בהן כדי למלא את החסר. מסיבה זו להוטה מערכת ה- ילקוט לסיפורי זכרונותיהם של יהודי ווהלין יוצאי-כפרים, אשר עדיין חיים ביננו, לאורך ימים. דור הולך ודור בא, ואשר לא יספר הדור שלנו, שוב לא יסופר, אולי, לעולם.

סיפור זכרונותיו של שמואל גל בחוברת זו ורשימתו של אנשל לבנדיגר הם פרקים נוספים למעט הרשימות שכבר הבאנו על הנושא ה"נ"ל.

טוב שישנם עדיין ביננו „אחד מעיר ושנים ממשפחה" הנחלצים לרשום פרקים על מאורעות, אני שים ואישים שהתרחשו וחיו ב- עירם, אנשים בעלי יחוד, אשר מן הראוי להציל את זכרם מתי- הום השיכחה. עושים זאת בעי- קר המשתתפים הותיקים והקבו- עים של הילקוט — ויבואו כולם על הברכה. פרק לפרק — ו- לעיינו עובר עם רב של דמויות שאיכסו את קהילות ווהלין. פרקי זיטומיר, קובל, דרושקופול, בילוזקה, וולאדימרץ, אולזירקה וכו' בחוברת זו, וכן פרקי קהילות אחרות בחוברות הקו- דמות — אפשר, אם כותביהם

בין יתר הקהילות בוהלין היו גם קהילות, היינו קהילות ננסיות, שמנו בסך-הכל שתיים- שלוש משפחות. אלה היו יהודים שנאחזו פעם, בחסדי פריצים על- פי הרוב, בכפרים שהיו „מחוץ לתחום". והיו גם פריצים כאלה שהתירו ל„יהודיהם" אף קניית קרקעות, שגם זו היתה אסורה על היהודים איסור חמור, ובה עברו עושי חסד אלה על שני

נ.ל. / מי ומה
בילקוט

לאוין בבת אחת. לרוב, עשו זאת הפריצים לתועלתם הם, שכן ה„ראש היהודי" הגדיל את הכנסתם ועושרם, אך אפשר שהיו גם צדיקים מועטים ביניהם, אני שי לב ומצפון, שעשו זאת מטע- מים הומניטריים. מי יודע...

יהודים כפריים אלה לא היו דווקא מעור אחד. היו ביניהם עמי-הארצים, שהישיבה בין ה- גויים במשך שנים ודורות הפכה אותם לבורים בעיני תורה ויה- דות ונוהג. אך היו גם כאלה שידעו לשמור על הגחלת. אלה האחרונים, מהם חסידים (כלו- מר, לומדים ומשכילים) ואנשי מעשה (כלומר, בקיאים בעיני מסחר וכספים) כאחד. ומתוך שהיו ביניהם כאלה שידעו לצבור הון גם לעצמם, יכלו להרשות לעצמם חי רווחה, חינוך מעולה לבנים ובני בנים והושטת סעד לצרכים. ברם, אלה ואלה היו, ברובם, יהודים שרשיים, עסי- סיים, בריאים בגוף ובנפש.

על היהודים הכפריים הפשו- טים הילכו בזמנו בקהילות ווהלין בדיחות לרוב. אך הבדי-

היא היתה בת־זוּרו של מ.
ז. פייארברג (באחד הילקוטים
הבאנו את סיפור היכרותם).
היא החלה בקריירה הספרותית
עוד במאה שעברה וקראה ל"בנות
מינה" ללכת בדרכה. ואכן, י"א,
שהיא אשר, "פילסה את הדרך"
בספרות העברית לדבורה בארון,
רחל ואחרות, שבאו אחריה.
בפרקי זכרונותיו שנדפסו ב"
חברות הילקוט, מספר שמואל
רוזנהק ז"ל על ד"ר חוה שפירא
כעל ידידתו משכבר הימים ו"
בהיותו, קצצין אוטטרי בשבי ה"
רוסי, הרחק מאדם ועיר, היתה
שולחת לו לשם כל כתב־העת ש"
הופיע בימים ההם בעברית. כך
נהגה גם בסופרים עברים אחרים.
הרשימה על סופרת מחוננת
ראשונית זו מאת מרדכי בונה
היא קטע מתוך מסה עליה, שגם
היא טרם ראתה אור־דפוס.

★
שיר היחוס של איש ווהלין —
קרי "יחוס" במרכאות, כי כל
"יחוסה" של המשפחה מדורי־
דורות — שבניה נרדפו על צואר
ונבחרו בידי מרצחים ובני עוולה
לגרזום — החל מאז האינקביזיצ'
יה בספרד (אכן, גם צאצאים של
פליטים אלה היו בין יהודי
ווהלין, אך כנראה שהיו מעטים)
ועד...

בעקבות הכתוב בשער הספר,
הרי שגם מלות השיר קצרות,
פשוטות, מחורזות ו"ישר לענין".

★
המשורר אמיר גלבע, איש
ווהלין, שוב אינו יורד מעל דפי
הילקוט שלנו, אך מה לעשות,
ומיד לאחר שקיבל השנה פרס

אורח באיגוד

תפת. לשם כך הוא רתם עצמו לכל עבודה
«שחורה» ומיגעת: הוא העושה נפשות לרעיון
והוא המתרים; הוא הכותב מכתבים וחוזרים
לארגונים ובודדים והוא הנוסע לבקר בבתי
אנשים בעיר וב"קונטרי"; הוא הנשיא —
והוא "חוטב העצים ושואב המים", כאשר טובת
האיגוד וההיכל דורשת זאת.

מבחינה זו דומה מר פירר האמריקאי לאריה
אבטיחי ז"ל הישראלי, שיבדל"א. גם הוא, כמו
אבטיחי ז"ל, רואה בהנצחת קהילות ווהלין
החרבות מטרת חייו. אולם לשם כך לא די להיות
רק נאה דורש. לשם כך יש לעשות, לפעול,
להפעיל. בבחינת לא ינום ולא יישן שומר
ישראל (דקהילות־קדושות ווהלין) — ונוכחנו
שאכן, מר פירר שומר נאמן הוא.

★
מר פירר ורעייתו באו במיוחד לתהות על גמר
בניית ההיכל (גמר־פנים) ולעזור בכך ככל ש"
יוכלו, גם כשהדבר יצריך שהייה ממושכת יותר
בישראל — כשמאחוריהם כל החברים הפעילים
של ה"פדרציה" שבארה"ב, המצפים מהם לבשו"
רות טובות מישראל.
ברוכים הבאים.

אל איגוד עולי ווהלין בישראל הגיע בימים
אלה אורח חשוב: נשיא הפדרציה של יהודי
ווהלין בארה"ב, מר ניסן פירר ורעייתו, הגב'
אסתר פירר.

לזכותו של מר פירר אנו זוקפים פעילות
ענפה ורב־שלוחות למען הנצחת קהילות יהדות
ווהלין: החל מהטיפול בספר לוצק והוצאתו
לאור בישראל (מראשוני ספרי הזיכור לקהילות
ווהלין); ייסוד הקרן לתמיכה בשארית הפליטה
של לוצק ובניית אולם ע"ש קהילת לוצק
— ועד להשתתפותו הדינמית בארגון הפדרציה
של יהודי ווהלין בארה"ב ובקנדה ובאיסוף כס"
פיה למען הקמת היכל יהדות ווהלין בגבעתיים,
ישראל. פעילות ללא לאות, המתמשכת לאורך
תקופה של למעלה מחצי יובל.

מר פירר הוא גם חסיד מושבע של ילקוט
ווהלין וידידו הנאמן ומעודד את הופעתו. משמש
כתובת לילקוט בארה"ב והוא המפיץ אותו שם
בין יוצאי ווהלין.

גדולתו של מר ניסן פירר היא בכך, שמעולם
לא התלבש באיצטלא של נשיא הפדרציה ה"
ווהלינית שבארה"ב... למען הכבוד. איפכא
מסתברא. הוא בורח מן הכבוד ואף מוכן תמיד
למחול על כבודו ובלבד שתושג המטרה המשור

ק ה י ל ו ת

שמואל גל

בין הגויים

קצר, הצליח לשפץ ולשקם את הבית ואף להרחיבו ולשפרו. בני המשפחה נשארו בכפר, הגדילו את סחרם בתבואות מתוך עמדות "אס-טרטגיות" טובות, שכן הבית עמד בפרשת דרכים המובילה העירה מכאן ואל תחנת הרכבת מכאן. האכרים קיבלו בעד תבואותיהם מחירים הוגנים, בנוסף למפרעות והלוואות והללו מנעו מעצמם את הטרחא לנסוע עם עגלות עמוסות למקומות רחוקים יותר.

לכפר החלו באים יהודים שונים, רוכלים ובעלי מלאכה שחיפשו לפרנסתם ולפרנסת בני ביתם. היו מהם שהחליטו להשתקע, עם בני ביתם בכפרנו ובכפרים הקרובים שגם שם היו משפחות יהודיות ספורות. משפחותינו, כמו הכפריים היהודים שבכפרים האחרים, הושיטו להם עזרה, אולם מסיבות שהכפריים האוקריינים גרמו, בעיקר, לא נקלטו אלה לזמן רב ואף משפחה יהודית מה"מהגרים" לא החזיקה מעמד יותר משנתיים.

אולם גם אש ההסתה נגדנו לא כבתה לחלו-טין. האכרים, ברובם, היו אנשים פרימיטיביים, אשר דברי הסתה מלהיבים כרגיל את יצרנו. משלהבים רגשותיהם. ואכן, בשנית הוצת ביתנו. אני הייתי אז בגיל הילדות. מיד לאחר מלחמת העולם הראשונה, זכורני, היה זה במוצאי שבת. אבי ואחיו ישבו וסיכמו חשבונות והנה פרצו להבות מסביב לבית. טרם התאוששנו והנה כל הבית בוער מסביב. נסינו להימלט החוצה — והנה הדלתות חסומות ונעולות מבחוץ. פרצנו אותן בכוח. בחוץ התאספו מאות כפריים שעמדו והסתכלו במראה, ביניהם "ידידים" ומכרים, ואף אחד מהם לא ניסה להגיש עזרה. הם נסוגו והלכו להם כאשר להבנות גברו והגיעו עדיהם. למרות זאת, הצלחנו להציל חלק מהרכוש.

גמלה בלבנו ההחלטה לעקור מן הכפר, אולם לאן?

שתי אחיותיו של אבי התגוררו עם מש-פחותיהן באוליקה הסמוכה. והפור נפל על אוליקה. עברנו לשם "זמנית" והחלנו לתכנן את השתקעותנו שם.

ברייחתנו הדרמטית מן הכפר הרשימה, כנראה, את הכפריים ורובם החלו להחזיר לנו חובות. ביחוד החזיר לנו את כל שחב לנו בעל האחוזה. זה האחרון אף עזר לנו לבסס את קיומנו באוליקה.

הורי ודודי החליטו כעבור זמן מה לעבור

הכפר הארלופי נמצא במרחק כ-10 ק"מ מאוליקה וכמרחק הזה מתחנת הרכבת. היה זה כפר אוקרייני טהור כמתכונת רוב הכפרים שבפלך ווהלין כלו. ואף-על-פי-כן היינו בו כמעט דרך קבע, דור שלישי, משפחה יהודית שהיא שתים, הלא הן משפחת אבי הרץ גל ומשפחת דודי פאליק גל. ז"ל. משפחתנו מנתה 8 נפשות, משפחתו של הדוד פאליק מנתה שבע נפשות.

מיסד ה"שושלת" היה, כמובן, סבא, שקנה לו אחיזה במקום בתחילת המחצית השניה של המאה ה-19. הוא היה ספקן של בעל האחוזה דאז במקום והלה התרשם כנראה מיושרו וכשרו ושם אותו על כל אחוזתו והכנסותיו, אקונום בימים ההם. ואכן, בירך אלהים כל מעשי ידיו ודרכיו של סבא והעשיר בעבור הנהלתו המצויינת את בעליו, בעל האחוזה. זה ביקש להחזיר לו טובה תחת טובה ומילא כל בקשותיו ומש-אלות לבו וכך הצליח סבא לישוב את בניו בכפר ואף זכה ברשיון לרכישת קרקעות, הישג עצום בתקופה היא. הוא גם הדריך את בניו במסחר התבואות, מצרכי מזון ומכולת ואף צייד אותם ברשיון למכירת משקאות חריפים וטבק שלא כל אדם זכה בו אז, ויהודי — בודאי שלא.

עינם של הכפריים האוקריינים היתה, כמובן, צרה בנו ובזכויות שהעניק לנו בעל האחוזה. בעומק לבם הם ראו בנו בודאי משיגי-גבול ו"מנצלים" ואולי גם "אשמים" בסבלותיהם ועבודתם הקשה הם והיו שהחלו בהסתה נגדנו. סבא השקיע מאמצים רבים להזים דברי בלע אלה במעשי צדקה וחסד לטובת כפריים נצרכים, במתן הלוואות לנזקקים וכו'. בחלקו הצליח במעשים אלה לאתר ולכבות מוקדי שריפה נגדנו, אך לא לאורך זמן.

לילה אחד, היה זה בפרוס המאה העשרים, ראו בני הבית עצמם מוקפי להבות. הבית, בית עץ כמובן, בוער! הציתוהו משני עבריו. הם הצליחו למלט עצמם עם כתונתם לעורם. למרות זאת הספיקו להציל מהמחסן והמזווה ומבית הממכר, היתה זו מהלומה קשה לכל בני הבית שביקשו למלט עצמם מן המקום, אך לא כן סבא. הוא הכיר את העוני והדלות היהודית בעירות ווהלין לקטנוה וקשיי-פרנסה שם מקרוב, והחליט לא לזוז מכאן. ואכן, תוך זמן

אנחנו ידענו עפ"י הרוב על ביקורים אלה מראש, הודות לשיחות ולסיפורים ב"מפגשי הרעים" של האכרים וכך הצלחנו לצאת בשלום מ"לוע הארי".

בין הבאים למיפגשים היה גם איכר שתיין אחד, גונב-סוסים ידוע ופושע מועד. חוודאס שמו, פעם, בהיותו שיכור, החל להתפאר במעשי הגבורה שלו. הוא סיפר אז על חלקו בהצתת ביתנו. הוא לא עשה זאת מתוך שנאה ליהודים. אדרבא, הוא דווקא מרגיש בנוח בביתנו ואף מחבב מאד את הרצקו (כך קראו לאבא), אלא שפיתחו למעשה זה החנווני הפולני שטקובסקי, כאשר מצבו הכלכלי היה דחוק ביותר (וכי מתי לא היה מצבו בכי"רע, כאשר את כל הכנסותיו הוציא לשיכרות?). שטקובסקי זה הציע לו תשלום נכבד בעד מעשהו זה עד שלא יכול היה לעמוד בנסיון. הוא הודה לאלהים ולאם הקדושה כאשר נודע לו לאחר השריפה שהיהודים הצליחו למלט נפשותיהם, למרות ששכר טרחתו נפגע מכך, שכן שטקובסקי ושות' לא האמינו לו שאכן, נעל לפני כן את הדלתות והחלונות, שכן היהודים הרי הצליחו להימלט... פולנים ארורים שכמותם!

ומעשה בדימיטרי אוליון, איכר שלא נמנה עם עשירי הכפר ונוקק לרוב לחסדי אביו. הוא היה נוהג להשאר בין אחרוני המבקרים בערבים ומשתדל לספר לאביו על דא ועל הא, על דברים שהיו ועל דברים שלא היו ולא נבראו ובלבד למצא חן בעיני אביו ולזכות בהלוואה שברור היה שלא יוכל לעמוד בפרעונה. הוא השתדל להביא ידיעות מהמתרחש בכפר גם בשטח הפוליטי. אז החלו להתארגן תאים לאומניים אוקרייניים במסווה של "פרוסביטה" — השכלה לעם. ארגון שהיה בחלקו ליגלי אצל השלטונות הפולניים, אם כי ידעו שהם עויינים להם. וכן ארגון שמאלני מחתרתי שפעל במסווה של איגוד למען שיפור מצבו הכלכלי של האיכר וארגונו בקואופרטיבים (צרכניות וכו') כתחרות במסחר היהודי (לא בהצלחה יתרה). הם נהגו לקיים פגישות איכרים לשם מקח וממכר ולמעשה עסקו בחתירה נגד השלטונות ודנו בקשריהם עם של-טונות ברית-המועצות. דימטרי לא חסך מאמצים להביא לנו ידיעות על המתרחש בשני הארגונים, אך אותנו עניינו ידיעות כלכליות בלבד, ואכן בקרב שני הארגונים הללו נחרשו מזימות נגד היהודים, לרוב בשטח הכלכלי. הכושר המסחרי היה מהם והלאה ולא היה ברית-חרות עם הכושר היהודי ומשום כך היו מוכנים לבער בכלל את היהודי מן העולם. הרי היו כעבור זמן שותפיהם ועוריהם של הנאצים בהשמדת יהודים — והם חלמו על כך זמן רב לפניהם. עוד אז

לגור בלוצק, עם התבגרות הילדים. היו שם בתי-ספר תיכוניים, מה שאין כן באוליקה. היו שם גם יותר אפשרויות לשיווק התבואות, בעיר עצמה והרחק יותר, באמצעות הרכבת, שזה היה עיסוקם. ואכן בלוצק שהינו כ-12 שנה, עד שנת 1930.

עם הזמן קשתה העבודה לרגל נדודים במשך כל ימות השבוע לכפרים לשם קניית הגרעינים וכו'. בעל האחווה החל לדבר על לב אביו ולשדלו לחזור לכפר. ואכן, חזרנו, שתי המשפחות, לכפר, כל משפחה בנתה את ביתה בנפרד ומחסנים לאגור התבואות על אם הדרכים הראשיות. עכשיו היו ראשי המשפחות בעלי נסיון יותר במסחר ושיווק — ושוב האירה להם ההצלחה פנים.

אבי היה איש נבון ומתקדם, תכנן דברים מראש וראה את הנולד. הבית החדש שבנה היה רחבי-ידיים ביותר והיה בו כדי מגורים מרווחים גם לבניו, כאשר יקימו משפחות גם הם. בצמוד לבית הוא בנה גם את מחסן התבואות וחנות לממכר מצרכי מכולת ומוצרי טבק. הוא השיג קונצסיה לכך למרות שרשיונות למכירת טבק וסיגריות היו משוריינים בשביל נכי מלחמה בלבד.

בין היתר, הכיל הבית גם אולם גדול ששימש ל"פגישות רעים" בערבים בשביל הכפריים. הדבר התקבל עליהם מאד והם מילאו את החדר ערב ערב, מלבד שבתות וחגים. הם שוחחו ביניהם על מצבים פוליטיים וכלכליים, על עבודה, חקלאות ומסחר, על שאיפות, חלומות ומזימות, וכי על מה לא? לא פעם היו לנו הידיעות שקלטנו, ביחוד בשטח הכלכלי, לעזר רב. כך, למשל, סיפר פעם ראש הכפר (הסולטיס) לנוכחים על תאריך קרוב, בו יבקרו אנשי מס-הכנסה בכפר. היה זה בימי גראבסקי הידוע ליהודים לשימצה. יהודים לאלפים ולרבבות בכל רחבי פולין הגיעו אז לכלל פשיטת רגל בגלל השיטות שנקט נגדם. אחת מהן היתה ספירת המלאי והכפלתו 30- עד 60 מחזוריים לשנה ובהתאם לכך להטיל את תשלום המס במשך מספר שנים הבאות עד לספירה חדשה. פעולה זו היה בה כדי לרושש יהודי כך, ששוב לא יצליח לעולם לקום "תחיית המתים". בבי"קור הבא, כמובן, שלא היה מלאי כלל ולא היה מה לספור... כידוע, החלה אז הגירה רבתי של יהודים מפולין לארצות תבל שונות וכן עלייה לארץ ישראל, הידועה בשם העלייה הרביעית.

ברם, מי שהשכיל להקטין את המלאי בצורה דרסטית לפני ביקורי ה"מונים וסופרים" יכול היה להמשיך ולחיות מספר שנים שקטות.

מהכפר. את רעיון ההגירה, אך שיקולים אחד — ומציאות אחד. והשיקולים התנהלו בעצלתיים, היינו מיודדים, כאמור לעיל, עם משפחות יהודים בכפרים הקרובים, ביניהם משפחת פרידמן שבכפר רומאנו הקרוב. בביתו היינו מתכנסים בשבתות ובמועדים לתפלה בציבור. פרידמן היה בעל טחנת קמח גדולה ואיש אמיד. הוא היה הראשון שהחליט לסייר בארץ ישראל ולראות היש בה מקום להכות בו שורש, אם אין. ואכן, הוא נסע לישראל בתחילת שנות השלושים ("העליה הרביעית"). כאשר גראבסקי פשט על עסקי היהודים, בעיקר, הוא חזר בלי לעודד ביותר את היהודים הכפריים לעלייה. היו אז שנות המאורעות, חוסר עבודה בארץ וכו'. בצער רב ראינו את רעיון העלייה ארצה נגנו והולך מאתנו, וכן גם צעירי היהודים בכפרים האחרים.

אבא היה יהודי שומר מצוות ומסורת, אך לא קנאי אדוק כהרבה יהודים בני דורו בוהלין ופולין. לבושו היה קצר ופשוט, אך לבוש יהודי ושלא כדרך האוקריינים. תחביבו היה, בשעות הפנאי, לעבור על עתונים ולהתווכח אחרי כן עם הסובבים אותו בענייני מדיניות וכלכלה. הוא היה איש סוחר מנעוריו וברבות הימים — סוחר ממולח. היה מתגלח ומגדל זקנקן־קמץ. בבחינת "אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידיך". אמא — זיק של עסקנות ציבורית היה בדמה. בממדים. ויותר משהו בא לביטוי בכפר מצאה העסקנות שבה פורקן בשהותנו בלוצק. ימים שלמים עסקה בצרכי ציבור, אולם בלי להזניח ביותר את הנהלת משק ביתה. היא היתה הרוח החיה באגודת "רופא חולים" והיתה המלווה היחידה כמעט של רופא האגודה העיוור מרר זישץ, רופא שיצאו לו מוניטין, כאשר היה מגיע בימים קבועים לבקר את חוליו, מטעם האגודה בלוצק. אמא היתה אחרי כן מגישה להם עזרה ככל שהשיגה ידה והרבה חשבה לאחות רחמניה — תרתי משמע.

כאשר היינו קטנים היה כמובן מורה לעברית בבית, משותף לנו ולבני דודנו. היה זה בחור צעיר, ששלט יפה בעברית, אהב לעבוד אך משום מה היה מפחד תמיד. זכורני, במוצאי שבת אחת, הוציא מידי אמי את בקבוק הזכוכית הענקי, בו חבצה שמנת והחל במלאכה. והנה הבקבוק נשמט מידו ונתנפץ על הרצפה. בפחדו הרב הוא נמלט מהבית והתחבא בין עצי הגן. כל אותו הלילה חפשוהו ולא מצאוהו. ושלא כאדם הראשון בגן העדן לא ענה על דברי הקריאה בשמו. רק עם אור היום מצאוהו כשהוא מתחבא בין ענפי אחד העצים העבותים... ומעשה בסבתא גיטל שהיתה מארגנת את

הורו לאיכרים האוקריינים דרך זו של רצח עם. הם העלילו על יהודים עלילת רבית קצוצה, שהיתה אסורה לפי החוק ויהודים רבים נשפטו והושלכו בבתי הכלא. המאושרים שביניהם הוציאו כל ממונם לשכירת עורכי דין בתקווה לצאת זכאים. מרבית האיכרים שוחררו, כמובן, מחובותיהם ליהודים. לשם כך היו מעידים עדות שקר מתוכמת, מפי "עדי ראייה", שהתקבלו על דעת השופטים הפולניים האנטישמיים וה"אש" מים" נשפטו ללא רחם.

גם נגד אבי הוגשה תביעת־הרשעה מעין זו לבית המשפט, שהיתה צריכה לשמש, במידה ותצליח, למשפטים רבים אחרים, אלא שלדבר זה לא היה המשם, שכן בעל האחוזה הפולני שבכפר הופיע בלוויית עורך־הדין שלו והעיד לטובת אבי. הוא הוכיח באמצעות הנהלת הש"בונות מסודרת על חוב של רבבות זהובים שהוא חב לאבי מבלי שנתבקש כמעט לשלם רבית, שלא לדבר כלל על רבית קצוצה. אבי זוכה בדין ועשרות איכרי כפר, ביניהם ה"חכ" מים" ומנהיגי האירגונים יצאו חפויי ראש...

בערב אחד, עוד לפני התכנס ה"אסיפה" אמר דמיטרי זה לאבי: "שמע הרצקו, הפעם אני יודע דבר חשוב מאד, אבל לא אספר לך אפילו אם אני אמות". "תספר גם תספר עוד לפני שתמות" ענה אבי בצחוק ולא שאל אותו יותר כל אותו ערב. והנה, עוד טרם האיר השחר, התדפק הגוי בדלת ביתנו, התגנב חיש מהר פנימה וסיפר, כמי שאצה לו מאד דרכו, שאחיו, איבן אוליון, נוסע הבוקר העירה להעביר בספרי האחוזה את ביתו ומשקו על שם בניו, כך יעצו לו לעשות ראשי הארגונים, לאחר שמשפט הראווה נגד אבא לא הצליח, בכדי להתחמק מתשלום החוב, סכום נכבד, שאבא הלווה לו לבניית ביתו החדש... סיפר — ונמלט בחשכת הלילה לביתו, שלא יראהו איש בקלקלתו.

אבא נסע מיד העירה והטיל עיקול נגד ההעברה...

צרים ואויבים רבים כמו נגד אבי ובני ביתו, אך הוא היה עשוי ללא חת, ללא פחד מפניהם וגבר על כולם ביושרו, בטחונו ופקחותו. אולם הבנים שנתבגרו עכשיו, בעלי השכלה תיכונית שרכשו בלוצק, שוב החלו להשקיף על החיים מנקודות ראייה שונות. הם צפו אל העתיד והעתיד לא נראה להם ורוד ביותר, בניגוד לדעתו של אבא. האנטישמיות הכתה שרשים בכל כפרי הסביבה והשנאה ליהודים העמיקה — והם החלו לרקום את רעיון הבריחה

«בעל דרשן». אך אמא ידעה, כאמור, המיד להשתלט על המצב.

אך שמח ממש היה אצלנו בימות הקיץ החמים עם הבשלת הפירות. הבית המה אז מקרובים, ידידים וחברים שנתכנסו אלינו מאור ליקה, לוצק ואף ממקומות יותר רחוקים, כולם זכו לקבלת פנים חמה ולהבראה של ממש. ביניהם נוער לומד, גימנזיסטים וסמינריסטים. היינו עוסקים בספורט, בשחייה, בשייט, בדייג וכו'. עצי הגן הגדול ורחב הידים השפיעו עלינו רוב פרי וצל ואף «שאר ירקות» לא חסרו כמובן, בשנים האחרונות היינו, בני הנוער, מתקבצים לשיחות ורוקמים חלומות ציוניים.

והנה, באחת המסיבות ההן, היה זה מיד לאחר שהטחנאי מר פרידמן חזר מארץ-ישראל ובשר רתו לא מעודדת, גמלה ההחלטה בלבי לעלות לארץ-ישראל בכל מחיר, שכן לא השלמתי עם דעותיו ובשיחה עם הנוער בני גילי אף הבאתי את משל המרגלים ששלח יהושע ואשר הביאו את דיבת הארץ רעה... היו, כמובן, שהסכימו אתי והחלטנו להירשם כחברים בתנועות הנוער הציוניות השונות שקמו בימים ההם. אני, כשלעצמי, ממש כאילו «קפצה לי הדרך» וכעבור כמה ימים מצאתי עצמי בתנועת החלוץ ומכין עצמי לצאת להכשרה לקיבוץ קלוסובה.

מקץ כשנה וחצי אושרתי לעלייה ומהר מאד מצאתי עצמי בארץ הנכספת בקיבוץ גן מיכאל. כאיש כפר מנעורי הרגשתי עצמי «מלך» בקיבוץ, שכן שום עבודה לא היתה לי זרה וכל העבודה או הרי היתה הקלאית בעיקרה... אך זהו, כמובן, פרק לחוד.

התחלתי מיד להתכתב עם הורי ובני משפחתי וזרתים לעלייה. «כל עוד לא אחרתם את המועד». הם החליטו על כך בחיוב, אך הטחנות דאו טחנו לאסוננו, לאט — והשעה הוחמצה, מכל בני משפחתי הי"ד שבכפר, לא נשאר בחיים אלא אחי ברל, אשר הצליח להימלט מן התופת ההיטלרית.

סיפורו הוא נתפרסם באחד הילקוטים האחרונים, נים, במהדורה היידישית.

השחיטה הכשרה בכפרים, דבר שהיה אסור אז לפי החוק. השו"ב היה בא בחסותה באישון לילה, מברך ועושה מלאכתו וממשיך לכפר שני ושלישי. סבתא גיטל היתה מדריכה את הילדים בכפרים מה לומר אם במקרה ויחקרו ע"י הרשות. «לא אוכלים בשר בכלל». «עצם זו — אפשר שכלב גרר אותה ממקום כלשהו» וכו'. והיינו מתבדחים לא פעם על חשבונה. בדיחות הרווחות בקרב נכדיה וניניה עד עצם היום הזה.

יהודים רוכלים ומחפשי פרנסה לא חדלו כל השנים מלחזור בכפרים. שוב היו כאלה שהחזירו לישבו בכפר זה או אחר, פתחו חנות זעירה וכו'. אולם כאשר החלו האוקריינים במבצע הקואופרטיבים שלהם יכלו להיפטר מאלה בנקל, שכן לא היתה להם רשות מגורים בכפר. רשיונות כאלה בכלל לא ניתנו והפרוס-ביטניקים ידעו איך להתנכל להם ולהכשילם. אנו, הותיקים, עורנו להם בעצה, הדרכה ובממון. עורנו להם לעבור מכפר לכפר, עד יעבור זעם. אלא שהזעם לא שכך. זוכר אני משפחה יהודית כזו, מכובדת, מטופלת בבנות שהגיעו לפרקן והנה גפתחה עליה הרעה מצד הפרוסביטניקים, אבי ומר פרידמן מרומאנו שיחדו את מי ששייחדו והצליחו להעביר את רוע הגזירה לשלוש שנים תמימות. הושיטו למשפחה סעד הגון והיא יצאה מן הסבך אליו נקלעה. אבי המשפחה נעשה אחרי כן מתפלל קבוע במנין הכפרי, לאות «תודה והכרה». קודם לכן היה נוהג לנסוע לחגים ולמועדים העירה.

אולם לכפרים היו באים גם יהודים «רצויים». היו אלה רוכלים אמידים שמכרו בהקפה ובעי-קר סוחרים בקר גדולים. אלה היו נוהגים לקנות בני בקר למאות בכפרי הסביבה, ומביאים אותם לגידול בשדות האחוזה, שילמו בעד מספוא, מרעה ורועים ביד רחבה, לפי מושגי הימים ההם. בעלי האחוזה עשו מזה הון רב ועוד זכו בזבל אורגני למכביר, מן ההפקר...

סוחרים הבקר והרוכלים היו לא פעם עושים שבת בביתנו, ביחוד בימות החורף, כאשר שלג וסופה השתוללו בשדות וכיסו את הדרכים. התכונה היתה אז רבה, ביחוד כשנקלע גם אורח

וולאדימרץ: אישים ודמויות

הרב משה שליטא

הווייה חסידית

כרוב עיירות ווהלין היתה וולאדימרץ עיירה חסידית מקדמת דנא. עוד הרבי, ר' מרדכי מצ'רנוביל (בנו של ר' נחום מצ'רנוביל, תלמיד הבעש"ט), ביקר פעמים בולאדימרץ. מספרים היו החסידים, כי כל פעם לאחר ביקור פרצו שריפות בעיירה וחלק ניכר ממנה היה למאכולת. אש, וכל זה משום שאנשי העיירה לא נהגו בו בכבוד הראוי. ועוד היו החסידים מספרים, כי בבואו בפעם הראשונה לעיירה, אמר לחסידיו, שהוא רוצה לראות את המיטה בה ישן. הכניי סוהו לחדר שהקצו בשבילו כחדר שינה, והראו לו את המיטה. משהסתכל בה ציוה מיד להור ציאה מהחדר, כי הוא לא יישן בה. הביאו לפניו מיטות אחרות, והוא פסל את כולן. נזכר חסיד אחד שבמחסנו עומדת מיטה רעועה מזה שנים. ירושה מאביו. ציוה הרבי להביא לפניו אותה מיטה, ומיד ישרה בעיניו, וענה ואמר: זו המיטה אשר בה אישן.

גם ר' אהרן מסטולין (בעל "בית אהרן") ביקר בולאדימרץ. וגם עליו מספרים היו החסידים: מעשה בחסיד אחד השון בנים, שהתגורר בעירנו, והוא ביקש להסתייע בביקורו של ר' אהרן ובה לבקש ממנו, כי יבקר בביתו. קיוה אותו חסיד כי בעת ביקורו של הרבי יקבלו הוא ואשתו את ברכתו לרוע של קיימא. ר' אהרן הסכים לבקשתו, ובשעה מסוימת יצא עם פמליתו לבקר בביתו של החסיד. בשכנות עם אותו חסיד גר איש אחר, שגם הוא לא זכה לבנים. אולם הדברים נתגלגלו כך, שהרבי נכנס עפ"י טעות לביתו של אותו שכן דווקא. הוא אמנם עמד על טעותו, אבל מכיון שכך נתרחה הדבר, לא עזב את הבית ונשאר בו כאילו הזמן לכאן. בעל-הבית, שהיה בהול תחית לה, התאווש עד מהרה ורץ להביא כיבוד. הרבי ישב רגע, שתה לחיים, בירך את בעל-הבית בורע של קיימא, ואחר-כך יצא. כשניסו החסידים להמליץ לפני הרבי שייכנס גם לבית החסיד — אליו הזומן, השיב בשלילה, ואכן, לשנה הבאה ילדה אשתו של המארח בן, והרא-שון לא זכה לבנים כל ימיו חייו.

החסידים בולאדימרץ נימנו על שלוש השור-שלות: טריסק, סטיפאן וסטולין. לכל אחת בית-מדרש משלה וגם שו"ב משלה. השו"ב היה

כרגיל גם המנהיג הבלתי-רשמי של בית החסידים. הוא היה חזן בית-התפילה בימי הסליחות, בימים הנוראים ובשאר החגים; בעל תוקע בראש-השנה, וגם בעל-קריאה כל השנה. לחג הסוכות נוהג היה לקנות לולב ואתרוג ושאר המינים בשביל מתפללי בית-הכנסת, והיה לוקח מהם דמי אתרוג. כמורכך היה קובע שיעורים לתורה בבית-מדרשו, בימות החול ובשבתות; ביום-הזכרון של האדמו"רים היו עורכים את סעודת ההילולא בבית השו"ב, וכשהרבי היה בא לבקר את חסידיו היה מתאכסן כרגיל בבית השו"ב.

שלא כבשאר בתי-התפילה היו מתפללים אצל חסידיו סטולין-קרלין גם בימות החול במנין אחד, ובשעה מאוחרת יותר, תפילתם היתה מתוך התלהבות ודבקות ובקול-קולות. אחר פטירת האדמו"ר ר' ישראל מסטולין, נתחלקו חסידיו בולאדימרץ לשתי כיתות: האחת הלכה אחרי בנו ר' אלימלך מקרלין, שנבחר כממלא מקומו של אביו, והשניה — אחר בנו ר' יוחנן מלוצק.

מוזמן לזמן היו האדמו"רים פוקדים את חסידיהם ועורכים ביקור בעיירה. האדמו"ר הטריסקאי, ר' זאב, שגר בקובל, היה בא מדי קיץ. כרגיל היה בא ביום חמישי ושוהה עד יום שני או שלישי. את הרבי הטריסקאי העריכו מאוד, לא רק חסידיו אלא גם בעלי-בתים סתם, גדולה היתה ענות-רוחו וצדקתו. ורבים היו נכנסים אליו להעניק לו מכספם ולקבל ברכתו. אדמו"ר מקרלין או אדמו"ר מלוצק היה בא אחת לשנתיים או אחת לשלוש שנים. כשם שחסידהים ניכרים היו בתפילתם ובעבודת-השם כן הצטיינו בקבלת פני הרבי. הימים שנמצאו בקרבת הרבי היו להם ימי חג ממש. היו נוסעים למעין שנמצא כשני ק"מ מאחרי העיר, כדי לשאוב משם מים לתה בשביל הרבי, ובעת הנסיעה היו שרים בקול: "ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה". במוצאי שבת היו מביאים כלי-זמר אל מקום שבתו של הרבי ושרים ורוקדים עד אור הבוקר. ביום-הפרידה ערכו סעודה גדולה וכל החסידים השתתפו בה. האורח הנדיר ביותר היה הרבי מסטיפאן. הוא גר באמריקה, ורק אחת לכמה שנים היה מבקר את חסידיו, ולפיכך היה גם הקשר בינו לבין חסידיו רופף יותר. אבל גם חסידיו סטיפאן

חט לולאדימרץ בשביל חסידיו. ר' בנימין, לא נחה דעתו מהשוטח ואסר את שחיטתו. הדבר גרם למחלוקת גדולה בינו לבין החסידים ה- טריסקאים, עד כדי כך שהם עיכבו את מש- כורתו, והוא נאלץ למשכן את כלי-ביתו ל- צרכי שבת, בכל זאת עמד על דעתו ולא נכנע בפניהם.

את הרבנות ירש אחריו חתנו (בן אחיו ר' אשר הרב מזאלוויץ) ר' יצחק אליהו, שליטא. הוא שימש לפני כן כרב בעיירה פוהוט, ה- סמוכה לפינסק, ועם מות חתנו ישב על כסאו בולאדימרץ. שלא כחותנו האה ר' יצחק אליהו אדם נות מעורב עם הבריות, בכל- זאת היו מקרים שסבל מבעלי-בתים תקיפים, אף כי היו אלה מקרים נדירים. ומעשה באחד מבעלי-דבבו שגולד בן זכר לבנו, ולא נתן להזמין את הרב לברית מילה (כרגיל בעיירה היו מזמינים את הרב לכל ברית מילה ומכבדים אותו בסנדקאות) לאחר כמה ימים מת הילד, והאב ראה בזה עונש מן השמים, על אשר העליב את הרב, ובא לבקש את סליחתו. בבוא היום הביאה אשתו של אותו איש שוב פעם בן-זכר לעולם, עתה כבר הזמין את הרב וכיבד אותו בסנדקאות. בעת החגיגה התפייס גם סבו של הנולד עם הרב, ומאז נהפך לבבו והיה לאחד מידידיו הטובים.

אחרי פטירתו של ר' יצחק אליהו שימשו כרבנים בולאדימרץ בנו ר' שלמה יעקב שליטא, וחתנו, ר' שלמה יעקב קטן. הם היו אחרוני הרבנים בולאדימרץ, ובימי השואה ניספו עם שאר בני קהילתם.

הרב הרשמי היה ר' שלמה יעקב שליטא, ובהיותו גם בעל השכלה חילונית שימש עוד בחיי אביו כרב מטעם הממשלה בימי רוסיה הצארית. הוא נזיל את ספרי הרישום של היהודים — שהועברו לידו מעיר המחוז ליצק — מולאדימרץ וסביבתה, וכן מהעיריות הקרו- בות, דומברוביץ, ברזניץ, רפאלובקה ועוד. הוא היה מוציא תעודות-לידה, תעודות-נישואין וכו'. בימי המהפכה של קרינסקי נבחר כמועמד למר- עצה המחוקקת מטעם המפלגה הדתית, "אח- דות", שנוסדה אז על-ידי הרב אהרונסון מזיי- טומיר, שהיה אחרי-כך הרב הראשון בתל- אביב.

מספרים היו על ר' שלמה-יעקב הראשון, כי לפני פטירתו קרא לבניו ובתוך שאר דברי צואתו, אמר להם:

"איש פלוני, תושב עירנו, מקובל, כידוע לכם, כיהודי אמיד. חודש בחודשו היה מעניק לי מכספו וכן לכל חג וחג. לפני שנתיים בא אלי אותו איש וגילה לי דבר-סוד, כי מצבו הכלכלי הורע והוא מתמוטט והולך. בכל זאת

גילו שמחה רבה ודבקות בזמן שנמצאו בקרבת הרבי.

משפחת הרבנים „שליטא“

המשפחה המשיכה את שושלתה בולאדימרץ הרבה דורות. הראשון, שהידיעות עליו ברורות, הוא ר' יהודה-ליב, אשר קברו נמצא בבית העלמין בולאדימרץ באותל מיוחד. אחיו ר' יוסף היה אב"ד ור"מ בפינסק. אחריו כיהן בנו ר' שלמה יעקב. הוא היה חוסה בצל האדמו"ר מסטולין ר' אהרן, מחברו של הספר „בית אהרן“. מסופר, כי פעם בראות הרבי אצלו קופסת טבק של בדיל והיא נוצצת כשל כסף העיר לו ואמר:

„לא נאה להרב מולאדימרץ להשתמש בדבר שיש בו כדי להונות את דעת הבריות“.

כשגזרה מלכות רוסיה על היהודים לקצץ את הלבוש הארוך המסורתי והטילו מס מיו- חד על מי שחשב כיפה מתחת לכובעו, ראה בזה גזירת שמד וברח עם שני בניו ר' אשר ור' יוסף, אל מעבר לגבול האוסטרי, והשתקע בעיירה לשנוב הסמוכה לברודי. מרוב עני- וותנותו שינה שם את שם משפחתו מ„שליטא“ ל„קטן“. מהרשימה בפנקס חברת תהלים בכתב ידו, המתחילה במלים „בעברי דרך עיר מו- לדתי“, נראה שביקר בולאדימרץ, אחר עזבו אותה. בנו ר' אשר נתמנה לרב בעיירה זאלוויץ הסמוכה לטרנפול, ובנו ר' יוסף מילא אחרי מותו את מקומו בלשנוב.

ממלא מקומו בולאדימרץ היה בנו השלישי, ר' בנימין. הוא לקח לאשה את נכדתו של אחד המדפיסים הידועים מסלאוויטה, בנו של רבי פנחס מקוריץ. בידי נכדיו נמצא סדר משניות שנדפס בסלאוויטה בשבילו במיוחד, על נייר משובח, ועם שולים רחבים מאוד לעמודים. מלבד גדולתו בתורת הנגלה היה גם מקובל גדול ובעזבונו נשארה מגילת גויל — בה צייר במו ידיו, באמנות נפלאה, את מערכת השמים. המגילה נקראה בשם „אילן הקודש“. היה ידוע כאדם תקיף מאוד, שלא גשא פנים לאיש. גם לבעלי-בתים החשובים, אף שסיכן בזה את פרנסתו. מעשה בזגג אחד שהרשה לעצמו בחול-המועד לסובב על הכפ- רים ולקבוע שמשות בחלונות — משנדוע הדבר לר' בנימין לקח עמו שני בעלי-בתים והלך לבית הוגג וכשלא מצאו אותו בביתו לקחו למשכון את כלי הנחושת הממורטים — שנמצאו בימים ההם בכל בית יהודי. כשחזר הוגג לביתו קנסו אותו בסכום מסוים לצדקה, ואחרי-כך החזירו לו את הכלים.

בימיו שלח המגיד, ר' אברהם מטריסק, שו-

לא שינה ממנהגו והיה מוסיף להעניק לי כמקודם. אולם, מאז נתחוויר לי מה מצבו, שוב לא הוספתי להשתמש בכספיו לצרכי. ואמנם לפני זמן־מה שמעתי כי פשט את הרגל וכי רבים הם נושיו. דעו לכם, איפוא, כי שם, בחדר פלוני בארון, חבוי ארנק ובו כל הכסף שקיבלתי ממנו, מאז גילה לי את סודו. משאיר אני לכם את הארנק עם הכסף, ואתם בחכמתכם תמצאו את הדרך הנכונה, כיצד להחזיר את הכסף לנושיו, לבעבור הקל במידת־מה ממצור־קנו.

פעם באו אל שלמה יעקב שליטא, רבה האחרון של ולאדימרץ, אנשי כפר, ואמרו לו כי ברצונם להביא לכפרם שוחט שיהיה גם חזן ואף קבץ שיעורית־תורה ברבים וינהל את כל הענינים הרוחניים של הכפר. שמע הרב את בקשתם והשיב: טוב ויפה, יש לי אברך מעולה, המתאים, לדעת, למשרה זו. שמעו יהודי הכפר את תשובתו ואמרו: ניחא, אולם אנחנו הננו חסידיו של רבי פלוני, המתגורר עתה באמריקה, ואנחנו קשורים אליו ולא נוכל לעשות שום דבר בלי הסכמתו. השיב להם הרב: התקשרו, איפוא, עם הרבי שלכם והודיעונו והוא אל נכון יתן לכם את הסכמתו. עברו ימים לא רבים ושוב באו אותם יהודי כפר אל הרב והביאו לפניו אותה משאלה, כבראשונה, ואף הוסיפו וסיפרו כי כבר כתבו על כך לרבי שלהם, אך לא קיבלו ממנו תשובה. הסביר להם הרב, שבענין כזה, הבאת שוחט לכפר, אין צורך להסכמה מפורשת של הרבי ומן הסתם לא יתנגד לדבר. והיהודים טענו ואמרו: הכיצד? אנחנו הרי קשורים לרבי ואיכה זה נעשה דבר כזה בלי הסכמתו? כך נשנה הדבר כמה וכמה פעמים. הרב מדבר על לבם, כי יקחו את האברך והם חוזרים וטורענים כי בכל נפשם רוצים הם באברך ואינם יכולים לקחתו כיון שהם קשורים לרבי. סוף מעשה כי פקעה סבלנותו של הרב והוא אמר להם: שמעו, רבותי! אספר לכם סיפור: מעשה בשני ילדים ששיחקו במשחק סוס ועגלון. שם הילד, שמילא את תפקיד העגלון, לפיו של הילד השני רסן. ושניהם רצו במשחקם זה על פני הרחובות רוץ ושוב, רוץ ושוב. משנת־עייפו נטל הילד, „העגלון“ את חברו, „הסוס“, העמידו בצד עמוד אחד וקשרו ברסן כדרך העגלונים, והלך לו. חיקה הילד הקשור, שעה שעתיים וחברו איננו זה, כשראה כי הלילה ממשמש כבר לרדת, החל לבכות. שאלוהו העוברים והשבים: מה אתה בוכה ילד? סיפר להם הילד את כל סיפור המשחק ומעשהו של חברו העגלון שהשאיר אותו ליד העמוד. אמרו לו האנשים: ומה אתה מחכה, ילד? הרי

רגליך וידיך חפשיות, הוצא את הרסן ולך הביתה. ענה להם הילד בכבי: הלא אני סוס, ואיך סוס יכול להתיר את עצמו? ניענעו ה־אנשים בראשם ואמרו: אם כך הדבר, אין לך באמת עצה ואתה חייב לעמוד קשור. אחרי מלחמת־העולם הראשונה פעל ר' שלמה שליטא, לכינון בית־ספר לילדי העיר. לשם זה קרא לאסיפת הורים והסביר להם מה רבה ה־תועלת בלימודים בבית־ספר מאורגן, אולם לשם כך חייבים ההורים להתמסר לענין בלב ונפש, בגופם ובכספם. כמה מן ההורים טענו באותה אסיפה, כי החזקת בית־ספר הנהו עול כבד מדי בשביל העיירה, לפיכך יש להשלים עם המצב הקיים ולהקנות לילדים לימודי־יהדות על־ידי מורים פרטיים, כמו בעבר ולימודים כלליים על־ידי בית־הספר הפולני, הממלכתי. הם אמרו, כי אמנם רואים הם את ה־יתרונות שישנם לבית־ספר עברי, אך הדבר הוא למעלה מכוחם ולא בהם תלויה האשמה אם חייבים הם לוותר על כך. הרב ראה בתשובתם התחמקות ואמר להם: אמשיל לכם משל למה הדבר דומה. איש אחד מסר לסופר את פרשיות התפילין להגהה. מצא המגיה כי חסרה אות אחת באחת הפרשיות. סיפר את הדבר לבעל התפילין והעיר לו, כי חייב הוא לקבל עלי ותשובה, כיון שלא קיים עד עכשיו מצוות תפילין. השיב לו בעל התפילין: משום־מה צריך אני לתשובה, הרי אין זו אשמתי כי אות חסרה בפרשיות, אלא אשמת הסופר אשר כתב את הפרשיות. יום אחד הלך המגיה לפנות בוקר לבית־הכנסת להתפלל ופגש בבעל התפילין, כשהוא רץ וצועק: גנבים, גנבים, תפסו את הגנבים, וי לי, כי את כל רכושי גנבו! אמר לו המגיה: מה אתה צועק כלי־כך? הרי אשמת הגנבה אינה חלה עליך אלא על ראש הגנבים. השתגעתי?! השיב לו האיש בחמת־זעם, מה בצע לי כי העבירה היא על ראש גנבים, לא רכושי ניטל ממני וביתי נשאר ריק מכול. השיב לו המגיה: ומדוע לא הבינות את הדבר הזה אז, כאשר אמרתי לך, כי לא קיימת את מצוות התפילין, אז סבור היית כי העבירה היא על ראש הסופר ולא הבנת כי גם אתה נשאת או ריק ממצוות תפילין, שלא קיימת אותה כהלכתה. עתה המשיך הרב ואמר להורים: אמנם צדקתם כי ייסוד בית־הספר הוא למעלה מכוחותינו ואם ניקרא לדין בגלל זה נוכל להצטרף ולומר: שאין האשמה תלויה בנו. אולם בינתיים ישארו ילדינו ריקים מחיי־נוך עברי מקורי וחסרון זה לא יתמלא בשום תירוץ ואמתלאות. לפיכך חייבים אנחנו ל־

דיבין

אנשל לבנדיגר

הזה אפשר למצוא שרידי-גדעי עצים אלה, מפורזים עמוק ביערות ווהלין. „תוכם“ של העצים הכרותים הוצא במכשירים שונים ואף שורף ו"החלוליות" שימשו לבארות מים.

רצה הגורל שבני עמנו יפוזרו בכל העולם, וכך הגיעו גם ל„מטרופולין“ דיבין. שלש משפחות היוו כיחידה בין הפריצים, האכרים והפנשציגה. הם גם זכו והתחברו, וניתן להם השם: „אראנדאטור“. אחד מהם — שלמה וולבל אנגל. עם חלוקת האדמות, התחבב במיוחד על הפריץ יאגמין וזכה להיכלל בין הוועים כים בכברת אדמה (קראמנאיה וואלאקא) ש"השתרע על שטח של 42 דסיאטיין (כ־400 דונם). כן היה ברשותו גם מן חנות „כליבו“ — פונדק ו„טראקטיר“.

שלמה וולבל אנגל שזכה בזכיה זו, כיוצא מהכלל, התנהג עם פועליו בריעות ובליברליות ורבו הקופצים להיכלל בין מעבדי שדותיו. הקוציר והדיש היוו אטרקציה מיוחדת. כל הקוצירים והקוצרות עם שלמה וולבל בראש התאספו בגורן המקושטת לכבוד המאורע. לשמוח ולשמח, כשלאשם ענדו זרי פרחי-שדה ושיא החגיגה — ענידת זר גדול לראשו של שלמה וולבל וכשהוא בתווך, רוקדים סביבו, שרים ולוגמים „טיפות“ מהמר המר הזה ומתקיימת חלוקת האלומות בין הפועלים הזורעים-וקוצרים ובין בעלי-האדמה הטוב ומיטיב. חלוקה ישרה וצודקת בלי נישול. שרים הלל ותשבחות והבו גודל ליושרו של שלמה וולבל האכר היהודי!

במרוצת השנים עבר רכושו בירושה לבנו שלום מאיר אנגל ו„מנהג“ זה בעיבוד האדמה נמשך עד המלחמה העולמית הראשונה. ותקומתה מחדש של מדינת פולין.

„סעסע, בא-בא“ — המשיכו להדהד הקולות בשדות, דרכים ויערות. „היחוס“ והשם הטוב שהוריש שלמה-וולבל נמשך גם בימי בנו שלום-מאיר. דיבין יצאה מאלמוניות והיתה לכרך — עירה! וכשהגיעו שני בניו של שלום מאיר אנגל אלתר-צדוק ושמעון ל„פרקם“ — „רמוז“ הרבי מקוברין לשידוך טוב לבנו אלתר-צדוק עם אחת הבנות ממשפחת טשרתוק (שרת). וולולסקי-קטינקא. ביילקה. (נבין, מהו

„סעסע, בא-בא, סע-בא“, אלו הן קריאות עגלונים ומובילי הסוסים והשוורים הממריצים אותם בהובלה וסחיבה כשבידיהם הבשרניות המושכות וענפי ורבה גמישים כאמצעי ל„תמ-ריץ“. הקולות הדהדו במרחבי שדות ויערות בקטע קטן שבערבות ווהלין הגדולה הלא הוא דיבין — קובל-רטנה. שגבלו מצד אחד ביערות ביילובין המפורסמים, התפשטו והקיפו עיירות וכפרים רבים כשנהרות ואגמים חוצים אותם.

תקופת שלהי המאה ה-17 וראשית המאה ה-18 עם כניעת פולין ושסיעתה ע"י הרוסים, הפרוסים והאוסטרים. ביחוד צבאות רוסיה עם גדול מצביאיה אלכסנדר סובורוב (1729—1800) במלחמת שבע השנים עם תורכיה וכיבוש פראג — וורשא. ווהלין הגדולה ורחבת הידים בתקופה הזאת, טרם ידעה על מסילת ברזל ומנוע, והתחבורה התנהלה ברגלי אדם ובהמה. אלפי קילומטרים סחבו עליהם את הציוד, „החי והמת“, ציוד ששימש לצרכי שלום ומלחמה לסירוגין.

עמוק עמוק ביערות העד זרמו אגמים ופליגי מים, קמו מעין כפרים, היינו בקתות חימר של קבוצות אכרים מרודים שעבדו את שדות „הפאנשציגה“. בין „נקודות“ הישוב שכנה גם הנקודה הנ"ל, דיבין, כשמסביבה — מקיפים „הישובים“ בריסק-קוברין — פינסק וכו'.

„סעסע, בא-בא“ קריאות אלה בערבה עוד המשיכו הרבה שנים להדהד. אגמיה ופלגיה התפתלו ונקראו בשמות: ליובאן, קרולבסקי קאנאל, סאמרוביץ, אוריכובה, מוראביץ — שנפלו והשתפכו לנהרות הגדולים — בוג — וויסל ודנציג ויערות העד ע"ש הפריצים (רוב שטחי ווהלין ופולסיה היו לפני מאות בשנים יער-עד ענק עם ביצות ובמרוצת הזמן „הסתע-רו“ גדודי הפאנשציגה והכשירה בזיעת אפם), יאגמין — יאגמינובה, אוסא, אלכסנדרוב וקלע טישץ. אלכסנדר סובורוב עם גדודיו בעברם דרך יערות אלה, השאירו סימני-זכרון בעלי היכר. חייליו דאגו ל„הנעים“ חיוו בכריתת עצי ענק רחבי-ידיים, כשמסביב לגדעי-שורשי הענפים קים ששימשו למנוחה היו מתיישבים תריסרי סגנו סביב, כשהם זוללים וסובאים ודנים על דרכי הלחימה והכיבוש. יש אומרים שעד היום

למצא „בעלים אבודים“ מעבר לים. עסק בגטין, גרושין ונפטרים לבל תשאונה נשי ישראל עגונות, חר"ש.

עם תקומת פולין נלקח ממשפ' אנגל רוב האדמות. אך זכתה משפחת אנגל הענפה לב-נים ובני בנים ורבים מהם עלו לישראל והיכו בה שורש.

דיבין זכתה גם ברב צעיר מהעיירה הקרובה חומסק, ר' אהרן ווייס. מורה הוראה דק"ק דיבין עד הסוף המר של ההשמדה. אף זכתה בחכם גדול, ר' משה-זולבל אברובסקי, אסטרו-נום וגיאוגרף — לפי התלמוד. ידע והכיר כל חלקות האדמה בשדות הסביבה, שימש בורר מוסמך ומקובל על כל האוכלוסיה ו„סמכו“ עליו יותר מאשר להגיע לשופטים ומשפטים.

ירד המסך על יהודי דיבין. שוב אין בין נוסעי העגלות, יהודים ש„יקיפו“ את גזעי שורשי סוברוב, ואין יהודים אומרי ושומעי קריאות „סע-סע, בא-בא“, היודעים פירושם. יש ולפעמים, אני עבדכם, הרושם זכרונות העבר נפגש עם „הד“, שריד של „קריאה“ זו. עם אחד המוהיקנים הניצולים האחרונים כאן על אדמת המולדת, ואז אנו מברכים שלום איש את רעהו: סע-סע — בא-בא... „זר“ לא יבין את זאת!

ערך השותפות בין פינסק-פולסיה-דיבין ווהלין) ה„יהוס“ הגדול עם משפחת טשרתוק „השפיע“ על שלום מאיר, שוויתר על „נדוניה“ מרובה מעיירות קרובות כמו קוברין, זבינקה ודרוהצין, והרחיק עד ה„גורוד“ הגדול פינסק, וחתן את בנו אלטר-צדוק עם ביילקה לבית טשרתוק!

החתונה התקימה בפינסק ברוב פאר והדר ובחזרה, כשכל הפמליה של השושבינים הגיעו ברכבת עד קוברין, חיכו להם שם כמה „טרוי-קות“ שהובילו בתופים ומחולות לעיירה דיבין. בדרכם, דרך היערות „עמדה כל הפמליה“, כאילו ע"י צו לנוח, בצד כמה מטרים מה„ט“ ראקט“, בלט גזע-שורש ענק של המצביא סור בורוב וכל הכבודה הסבה סביבו כשהאשה הצעירה ביילקה, בלוויית בעלה האברך אלטר-צדוק, „קרובים“ זה לזה ו„נהנים“ מכל הנעשה סביבם. אחרי שתייה ואכילה וברכת המזון, שוב עלתה כל הכבודה על ה„טרויקות“ והסוסים אחרי ששבעו מאכילת מנה הגונה של שבולת שועל, שתייה ומנוחה, הראו כוחם בריצה וד-הירה ורק פעמים ספורות, כהד מימים קדומים נשמע בלחש: סע-סע, בא-בא, כשבאו לעמקי יער.

גם שמעון אנגל „הסתדר“ והקים משפחה. היה לו „ראש-חכם“ ושימש „כדואג“ במקום עורך-דין לאזרחי המקום והסביבה לסידורים אזרחיים ומשפטיים. וזיוות, פספורטים להגירה,

אוליזרקה

דב גלבו

עוד נחלות אדמה, בשטחים שמסביב לעיירה, שלא עובדו ע"י היהודים לבדם, ולצורך זה היו שוכרים „גוי“ — ידיד — לחרישה, לזריעה ולקצירה. לחפירת התפודים לאחר הבשלתם היו שוכרים מספר „גויות“ ועובדים אתן ביחד ומשגיחים עליהן. יש שהחכירו את הנחלות ל„גויים“ לפי שיטת חלוקת היבול לחלקים מות-נים, כמקובל בסביבה. הגוי היה בא ומוציא את הזבל מהרפת ומזבל בו את השדות.

אוליזרקה התבלטה בכך, שכל תושביה היו יהודים. כיוצא מן הכלל היה רק בית אחד בעיירה שבו גרה ה„גויה“ יבדוסקה עם ה„שרצים“ שלה. בעלה נטש אותה לאנחות עם ארבעה ילדים ונשא לו אשה אחרת ברפלובקה הישנה. המשפחה הגויית התרגלה ליהודים והת-ידדה אתם. הבן הצעיר ידע יידיש על בוריה, כיהודי מבטן ומלידה. שמו היה רומן. כשהיה

עיירה קטנטונת, בת מאה בתי-מגורים לערך, שהצטופפו בשתי שורות והיוו רחוב אחד רחב. מהרחוב הראשי והיחיד הזה „הסתעפה“ עוד סימטא זעירה, שרוב בתיה התרכזו רק בצד אחד ומספרם הגיע לשמונה בלבד. הבתים היו בנויים על י ומכוסים גגות של קש או רעפי עץ, לרוב בעלי 2-3 חדרים, ודומים במראיהם אחד לשני.

המתישבים נתקצבו מעיירות שונות שבסבי-בה: מקצתם מוולדימרץ, ברזניצה, דומברוביצה ורפלובקה הישנה. היו גם יוצאי מינסק, אולבסק ואפילו בודדים מברדיצ'ב. לרוב התחתנו יושבי העיירה ביניהם ובמשך הזמן היו כמעט למש-פחה אחת.

ליד כל בית היתה רפת לבהמות וגם גורן לתבואה. כל אחד גידל עופות בית. מסביב לכל בית היה גן ירקות וגן עצי פרי. לכל אחד היו

בא למקום אחר, בין יהודים שלא הכירו אותו, היה גם מתבל את היידיש שלו במלים ובבטוריים עבריים עד שלא עלה בדעתו של אף אחד שיש לו שיה ושיג עם לא יהודי.

במשך כל החורף ישבו הבעלים בבית, עוסי קים במשק הכללי, בחטיבת עצים והסקה בת גורים, בהאכלת והשקיית הבהמות והעופות, בתיקונים ובשיפוצים חיצוניים או פנימיים של הבית ויתר הבנינים. עוזרים במדת האפשרות גם לנשותיהם בגידול הילדים. גברים בודדים עסקו בסחר בהמות וסוסים, אחרים היו רוכלים מחוץ רים על פתחי הבתים ככפרים שבסביבה ועושים חליפין בדברי סידקית ומצרכים חיוניים שונים שהיו נחוצים לאיכר.

היו גם בעיירה שני חייטים ושני סנדלרים. האוכלוסיה המצומצמת שבעיירה לא סיפקה די הצורך הזמנות בשביל בעלי המלאכה האלה ורוב עבודתם היתה בשביל האכרים מהכפרים הקרובים לעיירה.

הנשים באוליוזרקה, רובן וולדניות היו. לפי כך היו ידיהן תמיד מלאות עבודה וביחוד רבתה התעסוקה בערבי שבתות וחגים. היו צריכות לאפות ביום שישי לחם שיפון לכל השבוע, חלות ועוגות לשבת, פיתות ולביבות. בימים אלה היו משכימות לקום משנתן ממש בחצות ומתחילות לטפל בעיסה שהושארה והוכנה עוד מאתמול בערב, לשות ומגלגלות את הבצק ועושות ממנו ככרות לחם עגולות, קולעות חלות קלועות, עוגות ותופינים בכל מיני צורות. במשפחות גדולות היו נאלצות לאפות לחם פעמיים או שלוש בשבוע. היו שופתות על הכירים מספר סירים גדולים לסעודות יום שישי. לאחר סיום האפיה בתנור הרוסי, היו מכניסות שמה לסעודות שבת חמין ופשטידות, סוגרות ומדביקות את דלת התנור בחמר, בכדי שהמאכלים יישלחו וישחימו ויספגו בעורת המלאך המ' מונה על שבת המלכה, את הטעם המיוחד העדין ששום מאכל לא ניחן בו ביום חול רגיל.

הנשים היו תופרות לבדן בגדים ולבנים, סורגות לצרכי כל משפחתן אפודות, צעיפים, מטפחות ראש וגרביים. בעבודות האלה היו עוזרות להן גם בנותיהן המבוגרות. רוב הנשים לא ידעו קרוא וכתוב ורק בודדות בכל העיירה ידעו לקרוא ב, טייטש-חומש" — או להיות מקריאות מהסדרים (פארזאגערנס) בזמן התפית לות בעזרת הנשים בשבתות, בחגים ובימים נוראים. הנשים והבנות המבוגרות היו הולכות בקיץ ליערות לימים שלמים ללקוט אוכמניות, פטריות וגבעולי לאוקופדיה (דרוה). את האוכ-

מניות היו מיבשות ומוכרות שקים מלאים; גם את הפטריות היו מיבשות וחורזות בחורזים גדולים למכירה; את גבעולי הלאוקופודיה היו שוטחים על עליות הגג או בתוך החדרים לייב-שם. לאחר שהצהיבו די הצורך היו מוציאים מהם, ע"י חבטה קלילה או נדנוד, קמח אבק צהוב ששימש חומר גלם יקר לצרכים פרמצי-וטיים. הסוחרים היו משלמים בעד הדרוה בדולרים ממש משום שמחירה בשוק הבין-לאומי היה יקר מאד והיא נשקלה בגרמים. הכספים שימשו להן לנדוניה לבנות.

בערבי החורף הארוכים היו הנשים עוסקות במריטת נוצות אוזים למילוי כלי-מצע — כרים וכסתות — בשביל בנותיהן לכשתגיענה לפרקן ותנשאנה לאיש בעזרת-הש"י, או בשכר. הנשים המבוגרות היו ישובות על דרגשים נמוכים כשרגליהן מפושקות ומכוסות בשמלות ארוכות המתקפלות בקפולים ומשתרבבות על רצפת הטיח. מתחת לשולחן, היו מחזיקות סיר חרס גדול מלא גחלים לוחשות, וכך היו מחממות את גופן בקור ובכפור הגדול. בפנים, בתוך הבית, היו שומעים את יבבת סערות השלג המשתוללות, את יללת הסופות הזועמות. השלג היה יורד לפעמים במשך יממות אחדות ברציפות ומכסה את כל העולם: את השדות, הגנים, הדרכים, הבתים והחלונות ומצטבר בערימות גדולות וגבוהות עד למעלה משני מטרים.

הנשים היו טרודות תמיד מעל לראש וחייהן היו קשים. הן היו טרוחות ועמלות במשך כל עונות השנה כנמלים. בשלהי הקיץ היו מכינות כל מיני מיצים ומטגנות ריבות, היו מחמיצות חביות מלאות מלפפונים וכרוב — לכל השנה. מספר שבועות לפני חג הפסח היו מחמיצות בחביות קטנות סלק כשר לפסח לבשול חמיצות במשך כל שמונת ימי החג.

בעיירה היו קיימים שני חדרים, בשביל ילדים דרדקי וגדולים. בית הכנסת שנמצא במרכז העיירה שימש לא רק מקום לתפילה וללימוד פרק משניות וגמרא; הוא שימש גם כמועדון לאסיפות ולחילופי דעות בפוליטיקה וחדשות מהעולם הרחב. בית-הכנסת נוצל גם כאולם לחגיגות ולשמחות פרטיות: בר-מצוה, חתונה וכו'. זוכרני כמה נעמו לי ביחוד שעות ההפסקה בין מנחה למעריב. חבורות-חבורות היו מתגודדות בכל פנה ומתווכחים ומתנצחים בספורי אלף לילה וליילה.

מתרומות שנאספו בין הנוער החלו לרכוש את ספרי הקלסיקאים ותרומים מספרות העולם. בתקופה מאוחרת נתווספו לספריה גם ספרים עבריים, אבל, זה כבר שייך ל, עידן הרנסס" בעיירה והודות ליוזמתם ופעילותם של המורים

הה"ע הראשונה), אבל היו אלה רק הדים רחוקים, ואותות המלחמה הממשית טרם נראו כאן. הסתגרנו בבתינו והצצנו דרך סדקים צרים בין וילונות החלונות. היה זה מראה מלהיב ומפליא שלא חזינו כמוהו בדמיונונו. מצד ולדימרץ נהרו לכיוון רפלוברקה הישנה אוגדות הצבא הרוסי הצארי. הפלוגות השונות עברו בסך, אחת אחרי השנייה, במשך שש שעות רצופות. מספר החיילים העוברים הגיע לרבעות. היו ביניהם מכל סוגי החייל ומזויינים על כל תחמושתם. זאת הייתה כנראה התלוכה לראווה לעיני האזרחים שבישוב. בראש עבר חילה-פרשים המסודר כש-כלי-רכבם מצוחצחים למשעי. קוזקים, צ'רקסים, טטרים, קרגיזים — מכל האומות ובשלל תלבושתם. אלה התבלטו בצמותיהם המסולסלות ואלה בשפמיהם הארוכים כחצי מטר, שהשתרכו עד לברכיים. היו גם בעלי עינים מלוכסנות; היו ביניהם תמירים בלונדיים עם עיני תכלת. אחריהם נגרה הארטילריה הקלה והכבדה על כל תותחיה ומקלעיה. יער שלם של לועות ארוכים. את התלוכה סגר החי"ר. הם הלכו לחזית להלחם בגרמנים שפלטו לישובי האימפריה הצארית.

מראה אחר לגמרי, מדכא ומעורר רגשי פחד וחמלה היה לצבאות האלה כשנאלצו לאחר תקופה מסויימת לסגת ולברוח בבהלה, לאחר שנחלו מפלה והובסו ע"י הגרמנים. ראינו אותם במנוסתם חזרה דרך עיירתנו, מוכים ופצועים, עייפים ועלובים תרו בעיניהם אחר פת קיבר או מים קרים להחיות את נפשם. הגרמנים רדפו אחריהם והגיעו גם לאולזורקה. לגרמנים לא היו פרשים ורק ארטילריה משוכללת מאוד. הם התחמקו בתוך העיירה ליומים והתייחסו בהגינות ובאדיבות למופת לתושבים. בכל הליכותיהם והתנהגותם הפגינו עליונות תרבותית וחנוך טוב. הם לא סבלו רעב ומחסור, אלא להיפך, חילקו על ימין ועל שמאל בקבוקי רום מובחר, הפיסות שוקולדה וסיגרים ריחניים. הם השאירו רושם מצויין.

לאחר פרק זמן כשהצבא הצארי החל להתפורר, היו פוקדים בכל פעם את עיירתנו קלגסי הגנרלים הלבנים השונים של פטלורה, דניקין, קולצ'אק ואחרים. אלה היו סתם רוצחים ופורעי פרעות ביהודים. הם היו מתעללים בקרבנותיהם היהודים, הורגים, שודדים ואונסים. לא בחלו בשום מעשי רצח וחמס ואפילו היו משסעים בחרב תינוקות לעיני אמותיהן. זוכרני איך שעשו שמות בעיירתנו ובין הרבה מעשים סדיסטיים על יהודים ובנותיהם בהרבה בתים, התפרצו גם לביית הידין מאולבסק, אנסו את בתו היחידה והיפהפיה באכזריות ולנגד עיניו, ובעד זה

המודרניים שהופיעו בעיירה והתחילו ללמד בשטת "עברית בעברית" ולהרביץ ערכים ומושגים החדשים על עולם ומלואו, על ציונות, חלוציות ומגמות סוציאליסטיות, שעשויות להתגשם בארץ ובעולם כולו.

הנוער היה מבלה לפי דרכו ובהתאם לתנאי המקום. בקיץ היו הולכים להתרחץ בנחל, לצורך הדיוג היו קולעים רשתות מקני סוף ארוכים וגמישים או סלים מנצרים.

בערבי קיץ היו מטילים בקבוצות או בזוגות לרוב ומשוחחים בהתלהבות ובמרץ. בשבתות ובחגים היו בני הנוער יוצאים לטיולים ולבלויים מחוץ לעיירה, ליערות המקסימים שנמצאו במרחק של חצי קילומטר לערך מהעיירה. בחורף היו מתאספים בערבים וקוראים בצוותא איה עתון ישן או ספר מושך ומעניין. היו מחליפים דעות ומתווכחים על נושאים שונים, משחקים בדומינו או שחמט.

הבלויים של בני הנוער וה"חברות" של המבוגרים יותר, מגיל שמונה עשרה ומעלה, היו מתקיימים במספר בתים בעיירה. בפנים, בתוך הבית או בחוץ על הספסלים וכסאות שהעמידו בחזית הבית או בצל עצי השזיפים שגדלו בגינה.

אחוזה וידידות, שלום ושלווה, מסירות ועזרה היו שוררים בדרך כלל בין המשפחות. היו משתדלים לעזור אחד לשני בכל הלב ובכל הדרכים והאמצעים שעמדו לרשותם. כל מי שזכה לערוך במשפחתו איוושה שמחה: התרונה, ברית-מילה, בר-מצווה וכו' היה מזמין את כל תושבי העיירה מקצה האחד של העיירה עד לקצה השני, לבא ליהנות ולהשתתף בחגיגה. למעלה מיממה היתה נמשכת ההילולא והחינגא המשותפת לכל בני העיירה לגדולים ולקטנים כאחד.

החיים באולזורקה התנהלו על מי-מנוחות. מאורעות יוצאי דופן וזעזועים עזים פקדוה בתקופת מלחמות העולם. היות ומבחינה גאוגרפית נמצאת העיירה באחת הנקודות של דרך המלך קובל-קיוב, היו מוכרחות כל שירות הצבאות הסדירות, כל פלוגות קלגסים, קטנות כגדולות, מהפנים וסתם ליסטים שצצו ונתארגנו בזמן המלחמות, לעבור דרכה. בפעם הראשונה, היה זה בשבת בבוקר, אחוז פחד ובהלה את כל התושבים, לשמע שאון והמולה חזקים, לשמע קולות, פקודות וצלילים בלתי מובנים; שעטות המון פרסות סוסים, שקשוק, רעש וחריקת גלגלי עגלות; צהלות סוסים וקריאות מעורבות של המוני בני-אדם. הכל בעיירה ידעו כבר מזמן על יום המלחמה בין הרוסים והגרמנים (מל-

פעם ולהסתתר ביערות עמוק-עמוק בין העצים העבותים והשיחים הסבוכים. לא רק לילות בודדים היו לנים ביערות, רועדים מקור, מכפן ומפחד, אלא לפעמים שבועות שלמים.

כתוצאה מהרעב המתמיד וההכרח למלא את הבטן הריקה בכל מיני צמחים וירקות רקובים ומפוקפקים, ומחמת העדר תנאים סניטריים ועזרה רפואית — אין פלא שהתחילו להתפשט בעיירה כל מיני מחלות מדבקות ומגיפות שלא פסחו על אף בית. ביהוד סבלו וניזוקו הילדים והתינוקות. מגיפות הטיפוס, מנינגיטוס, צהבת, אדמת וכו' עשו שמות בעיירה חסרת האונים. הורים שיכלו את צאצאיהם היקרים, פעוטים נתייתמו מהוריהם. רבו האלמנים והאלמנות. לכל אשר פנית נתקלת ביגון קודר, במכאובים ובלבות דוויים ורצוצים.

עם בוא השלום, השליטה ממשלת פולין קצת סדר. ניתנו הלאות ועצים לבניה. העיירה התחילה להבנות מחדש וללקק את פצעייה. בעיירה נוסד ב"ס ממשלתי בן ארבע כתות. החיים החלו לכאורה להתאושש, אבל במציאות החדשה וביחס החדשני והמחפיר מצד המשטר של „כובשים“ לקהלות היהודיות, לא מצאו השרידים נוחם ועידוד. בלב ההמונים החלה מכרסמת השאיפה לעוזב, כל עוד נפשם בכפם, את הארץ החורגת הוות, ולמצא מקלט ומחסה באזושהי ארץ דמוקרטית מעבר לים, המבטיחה זכות קיום אלמנטרי לכל יהודי. לפי האווירה ששררה אז, היה רוב תושבי העיירה מוכן לעלות, אפילו ברגל, לארץ ישראל, אבל חסר היה אומץ הלב והאמצעים הכספיים למימוש שאיפת ההגירה.

שההין למחות בידם התנכלו לו ועיניהו עינויים מרים. הם הקריבו נרות דולקים מתחת לזקנו ושרפוהו לאט ובדם קר. הם חבטו בכל אברי גופו והכוהו מכות רצה.

לאחר מכן באה המהפכה וימי הסבוכה (חרות). היהודים שנשאר גושארו לפליטה בישוים השונים, לאחר סערות הפרעות שהשתוללו ב-אוקראינה, התחילו להתארגן להגנה עצמית. מחסור בנשק לא היה קיים. רובים, אקדחים, כדורים ורימונים התגוללו בראש כל חוצות. זוכרני, שלאבי ע"ה, שהיה איש שקט וצנוע מטבעו, היו ארבעה רובים. אחד מתוצרת גר-מניה, צרפתי, רוסי ואמריקאי. בכל שעת פנאי ביום או בערבים היה יוצא ומתאמן ביריה ליד סף ביתנו. גם הבולשביקים היו אצלנו, בדרכם המלאה נצחונות, שהביאתם עד לורשה וכן בעת נסיגתם ומנוסתם מפני הלגיון הפולני, של פילוסודסקי. לבולשביקים קראו בכל שמות כגנאי: „יהפים“, „רעבים“ וכו' אבל הם לא פגעו אצלנו לרעה באף אחד והכניסו אווירה של אחווה ורעות.

השלב האחרון בכל הגלגולים האלה הביא לעיירה הרס ואבדן. הפולנים, בהכנסם, שלחו באש את כל העיירה. הם הלכו מבית לבית, שפכו בנוזק על הקירות והגגות והדליקום באבוקות. הם גם ירו למוות שני בחורים שניסו לעבור את הרחוב. בהודמנות זו הם גם חמסו ובזזו מכל הבא ליד. בכל העיירה נשארו בתים ספורים בלבד.

המלחמה על כל תלאותיה ומוראותיה הביאה אתה כל מיני פורענויות. מלבד הרעב, המצוקה והפחד המתמיד מפני המוות שעמד תמיד לנגד העינים, נאלצו הנשארים בחיים להימלט מדי

אנשי דרושקופול

אברהם הירשפלד

לא מעט צרות נגרמו לקהילות ישראל מפאת הרבנים מטעם. היו אלה בוגרי סמינר הרבנים מטעם הצאר. פניהם של אלה היו להתבוללות והתנשאות. דוברים בבית רוסי, גם ברחוב. אמנם, היו יוצאים מן הכלל מעטים.

הרש פכמן

מכיון שבין אזרחי העיריה הרשומים לא נמצא אף יהודי אחד, לפיכך ראוי היה לעמוד בראש האזרחים אפילו יהודי. ואכן, במשך כל שנות חיי בעיירה הוא שימש זקן העדה. סטרוסטה בלע"ז. הוא ניהל את עסקי העדה גם כלפי חוץ וגם כלפי פנים.

מיצג את העיריה כלפי השלטונות ודואג ל- בעיות המוניציפליות ושל הקהילה היהודית. התענינותו בכל. אוספראבניק, פריסטאו, או- ריאדניק, קונטרולור, טקסא, בית מדרש, מרחץ, גדר בית הקברות, חברה קדישא. ידו בכל. מדבר באופן חופשי ומשכנע. מספר השגיאות שלו בשפה הרוסית מופלא במיעוטן. וכמה הופתעתי, כשאני בגיל 13 זקוק לפספורט והנה ראיתי באיזה קושי יהודי זה חותם את שמו ברוסית. בכלונסאות ממש. במעמד זה ראיתיו חותם גם באתו אופן באותיות אשוריות. באותה מידה של כושר ביצוע. ואף-על-פי-כן ניהל בכשרון את עסקי העדה ומצא דרך לעמוד בפני אויב וצר, ועוני.

משפחתו התקיימה באופן צנוע למדי. רק במלחמת העולם השנייה עם האוקופציה האוס- טרו-גרמנית הוטב מצבו הכלכלי, כי ביתו שימש גם אכסניה, וגם מקום להלין הסוסים היה לו.

יהודה הרש קתיאל'ס (קופר)

לכאורה, יהודי ככל יתר יהודי העיריה. מתפלל בקלויז הטריסקאי, חסיד ואדוק מאוד. בגדיו ארוכים למעלה מן המקובל, אבל מעילו סדוק. שומר על פאות ראשו. והנה, יהודי צנוע זה הוא סופר העדה. כתב ידו — קליגרפיה מעודנת הן בכתב אשורי, הן ברוסית. והאותיות הרוסיות מקושטות עם סלטולים. מי שלא ראה את האותיות רבתי, לא ראה כתיב יפה מעולם. ולא רק בטיב הכתיב הוא שלט, את הנוסח ה- משרדי ידע על בוריו. ושגיאות בל תמצאנה. כשהגיעה האוקופציה האוסטרית, נסתם מקור פרנסתו. מה עשתה אשתה שרה ברינדל? היא

פייביש אוליניק ובניו

ביתו — פניו לבית המרחץ ושעריו לקראת הבאר של בייריש המפורסמת בטיב מימיה. דרך השער נכנסים למיבנה עץ גדול ובו כל אבירי הטחינה, החימום ועצירת השמן, ובהמ' שכו כניסה לדירה צנועה שהאור בה לא היה רב ביותר מחמת קרבת קירות הבתים הסמו' כים החוסמים חדירת אור השמש.

גם פני בני המשפחה כולם כהים עם בהרות שמש כהות. קראו להם „די ראבע" (המנומרים). אבל ממגע ראשון עם אנשים אלה, נעשה לך אור בעיניים. אפפה אותך ההרגשה שנק' לעת למקדש העמל והחריצות. החיפזון השכיח אצל אחינו בני ישראל — מהם והלאה. התנועות קצובות וריתמיות. אבל בהתמדה. תמיד ידיהם מלאות עבודה. והגויים תמיד נמשכים אליהם עם הפשתן והקנבוס. בשעה שבבתי הבד ה- אחרים אין צפיפות — כאן מחכים בתור, ובעו' נות המתות הם עוסקים בכל מלאכה אחרת המחייבת תבונת כפים, כמו מסגרות, תיקון הבארות וכיו"ב.

ובצד תבונת הכפים — ההגינות והיושר. האמונה התמה. הענפה והצניעות. הם שקבעו דמותם המיוחדת בין חסידי העיריה; בתוך מסגרת המשפחה קשה היה לקבוע מי ראשון ומי אחרון וההבדלים בין האב לבנים מטוש- טשים היו...

לייבוש איטה פסיס (ליפשיץ)

גבוה, רזה, זקן גזוו. מן המתקדמים. תנ"ך, לשון קדש, חומש עם רש"י, רוסיית במידה המניחה את הדעת. כל התנאים פרט לפריט קטן אחד: פרנסה, מנסה את מזלו כסוכן מכונות תפירה זינגר, לא הולך. מחסל. מבקש להגר, אך הוצאות הדרך לאמריקה אין. בדלית ברירה נוסע לאנגליה. כעבור שלש שנים חוזר כלעומת שנסע: איש מכובד, מקובל, מהימן. עוסק בצרכי ציבור וקהילה, ביום בהיר אחד באים ואוסרים אותו: זיוף ברישום התושבים. הוא בתור מהימן הקהילה חתום עליו. לא הועילו טענות ומענות. הקהילה מעמידה עורך דין חשוב — ללא הועיל — שנת מאסר ועבודת פרך בבית הסוהר הגדול בלוצק. הוא, עם תום מאסרו לא ידע במה חטא. הרב מטעם, איש מכובד, הביא צרור נירות וביקשו לחתום — חתם.

והיה עמל קשה לקיום משפחתו. היו לו בן ובנות, אבל תפארתו על אשתו יאכי. לא רק שזו ניהלה את הבית בכבוד, אלא היא ובנותיה ידעו מלאות עבודה תמיד. כי תופרות מעולות היו, ועל ידי כך איזנו את תקציב המשפחה.

יאכי היוותה גם על פי מושגי זמננו, מועדן של גרי האיזור בלילות חורף הארוכים ובשבתות אחר הצהריים. היו קוראים שם בצוותא את קלמן שולמן, סיפוריו מלאי המתח, את שלום עליכם ועוד. אלא שלי. ל. פרץ ושלוש אש לא הגיעו. מה שציין את הבית — הגינות, עמל, יהודיות (יידישקייט). בבעיות נצח־ישראל לא עסקו. בתים מסוג זה בישושים גדולים יותר שימשו קרקע נוחה לרעיונות הבונד. המשפחה במידה והגרו — פניהם לארצות הברית.

איטה אלקי

אלמנה המתפרנסת בדוחק. פרנסתה — חיזור בכפרים: קונה שם תרנגולות, ביצים, בדים גסים מתוצרת בית וכו' ומוכרת לבעלי בתים בעיר. כבודה זו היתה סוחבת על גבה, אלא אם כן הודמן נדיב לב שנתן לה "טרמפ".

אם כי בעצמה התפרנסה בדוחק רב בעיירה, היוותה כחובת לנוקקים. נותנת קצת משלה והרבה משל בעלות הבית אתן עסקה במקח וממכר.

זכורני, ואני כבן ארבע־חמש, תלמיד דרדקי, והנה נכנס ל"חדר" חיל גבה־קומה, לבוש סרבל וכובע טיול מצחיה, והוא צולע — בנה. אמרו שהוא נפתח במלחמה ביפן. לימים שמעתי שבן זה בן יחיד היה — ולפיכך, פטור היה מן השירות הצבאי. כשהגיע לפרקו — פתאום הוא קבל צו קריאה לצבא. הוא ניסה להתגונן — אבל כל נימוק לא הועיל. כי בפנקסי הילודים במשפחה זו היו רשומים שני בנים. הא כיצד?

במשפחה אחרת, אמידה כמובן, היו שני בנים ופרנס הקהלה העתיק בן אחד מהמשפחה היא למשפחה איטה אלקי. והלגושה הגיעה למשפחה המיוחסת...

כשרוסיה כבשה את ווהלין בסוף המאה ה־17 שמונה־עשרה, היא קיבלה מפולין גם את ירושת ועד ארבע הארצות ושמה "רב־מטעם". זה, לכל הפחות, חייב להיות שומר מצוות, אך רובם של אלה היו מגולחים, דוברי רוסית ולא תמיד משופעים באהבת ישראל. החיל דנן לא החלים מפצעו והוא שבק חיים לכל חי.

הלכה והגבירה חיל בחנות. מצבם הכלכלי אף שופר.

ליבושקי חיים בער'ס

שמש בית הכנסת הגדול היה ומחמת העדר מנין בבית הכנסת הגדול בימות החול, היה מתפלל בבית המדרש האלסקי הסמוך. מתפקידו היה לשמור על נקיון בית הכנסת, לגבות ה־גדרים, להודיע על כניסת השבת לתושבים ע"י נקישו, ובשבת בבוקר היה קורא את היהודים לבית הכנסת, מעיר לסליחות, דואג להכנסת אורחים הנשארים לשבות בעיירה וכיו"ב. וכן בשמיני עצרת מסייר אחרי הצהריים עם הילדים ברחובות העיר והוא הולך ומכריז: צאן קדשים והילדים עונים אחריו מה. כשבעלי־בתים וגשים צדקניות מחלקים להם ממתקים.

כל זה היה תחביב עבורו. כי את פרנסתו מצא מצבעות. אמנם אף פעם לא ראיתי צובע ממש בבתי, פרט לספסלים בודדים, אבל ראשו ורובו עסוק בצביעת בדים. הגויים היו מביאים אליו בדים לבנים והוא היה צובע אותם במין צבע כחול. הבגד היה נקרע והצבע נשאר חדש כאילו אתמול צבעו אותו. הבד היה צבוע בפסים לבן־כחול, או מין דוגמה בריבועים נוסח סקוטי. הגויים היו משתמשים בו למכנסי גב־רים וחצאיות. להפך בגדים אלה לא היה הכרח, כי הם נוהגים היו "לעמוד" בכח עצמם.

שעות רבות היינו ילדי הדרדקי, עומדים ומסתכלים במלאכת אשפרא זו. קנאתי בילדי לייבוש שזכו בביתם־הם למחזה כה מרהיב, יום־יום.

אדוק היה, אבל אמונה עמוקה זו לא הצליח לשתול בלב בניו. בגיל מוקדם נדרו לעבוד באודיסה והיו חוזרים הביתה לחגים מסופרים לפי האופנה. מגולחים. עם מכנסים צרים ומבהי־קים, והרגישו את עצמם כמתקדמים הבזים לבעלי הדעות הקדומות המיושנות. לימים עקרו לאמריקה.

וולוויל הנגר

הוא עבד בקביעות אצל הפריץ מבראן, אחוזה שבה פעל גם אבי. משכורתו היתה שלשה רובל לשבוע. כלומר 12 רובל בחודש. פועל חקלאי היה מרויח 7—6 רובל לחודש ופקיד יהודי בינוני משכורתו באותה תקופה היתה 30—25 רובל בחודש. הופעתו החיצונית היתה סולידית ומכובדת

זלמן פורן חסידי קוצק בקובל

קבוע, בלי "מכירות" פומביות, גם עליות לתור־רה בשבתות ובחגים ללא "מכירות" רק בחלור־קה "צודקת" בין כל החסידים בלי הבדלי מעמד.

התבדל המעמדי הרי היה עצום! טלו למשל את ר' יצחק אהרון צוקרמן ז"ל. בעל טחנת הקמח הגדולה בעיר. גאוות קובל היהודית, ושני חתני אברכי המשי שלו — ר' נחום ור' אנשיל — מי לא הכיר אותם בעיר, אמהות התברכו בהם, ובכל זאת יכולת לראות לא פעם כיצד יצחק אהרון זה מנהל שיחה אינ־טימית עם ר' משה שיע הגיבן, דלפון מכובד, מלמד דרדקי, או ר' בריל שערבויים ז"ל ובניו, שניהלו עסקים מסועפים גם מחוץ לגבולות פולין, סוחרים סיטונאים של דגים מלוחים ומיובשים מכל המינים, או האחים גראַניץ, האחד סיטונאי יחיד במחוז לנפט ומלח, והשני סוחר סיטונאי גדול לנעלים. יהודים עשירים כולם, אולם איזו פשטות מבורכת, צניעות וריעות! אחד מבניו של גראַניץ היה שופט כדור־רגל מוסמך, בינ־ארצי, אולם בשבת בא לבית הכנסת להתפלל. ור' מוטיל קרצ'ר ובניו סיטונאי לקמח היה. נגיד לכל הדיעות. כל בניו היו חברי בית־ר "שרופים", ואיזו חברות וידידות שררה ביניהם לבין "שרופים" "השומר־הצעיר", כמו איצלה אטלס, דוד פרלמוטר ואני הקטן. בין כותלי בית הכנסת ר' זלמן פריזנט הבעל־תפילה הקבוע בשטיבל או חתנו ר' משה טורצ'ין שלחם תמיד את מלחמת הקיום כ"לופט־סוחר". ור' זלמן אטלס הגביר סוחר גדול לנעלים, ור' דוד פרוסמן שמקום מושבו היה תמיד על־יד הבלמר (הבמה לקריאת התור, רה). היתה לו חנות מכולת ועזרה בשוק העירוני, ונגידי חסידי קוצק הכריחו נשותיהם לקנות רק אצל ר' דוד פרוסמן, במקום בחנויות מבו־ססות גדולות עם שרות מודרני וחדש. ור' הרצל פריד מתווך־חלפן כספים שבקושי הרוויח את לחמו. או ר' משה גולדשמיד השען. כלום מישהו העז לתקן את שעונו אצל שען אחר? ור' ישראל קסטנבוים סוחר הבדים, ובני גלר הפועל המזרחי — ובכל זאת חסידי קוצק ועוד יהודים יקרים, פשוטי עם, אוהבי ציון כולם — וחסידי קוצק....

חסידים אלה לא נהגו לנסוע לרבה כפי שהיה מקובל אצל כל החסידים האחרים שנסעו לרב. בכל יומא דפגרא. הם הסתפקו במשלוח (הסוף מעבר לדף)

בית הכנסת הקוצקאי בקובל היה יוצא דופן מכל בתי הכנסת שבעיר, שכל בתי הכנסת והשטיבלאך היו בנויים נמוך ומעץ, ואילו ה־שטיבל הקוצקאי היה בנוי גבוה ומלבנים אדור־מות. הוא לא גדול היה בהיקפו אך יפה לתפארת וכלי "עזרת־נשים". גם חסידי קוצק עצמם בקובל היו יוצאי דופן מכלל חסידי קוצק בכל עיירות ווהלין ופולין. שם יצא להם לחסידי קוצק שבעיירות פולין כולה כקיצונים וקנאים לכל דבר: בלבושם, בפיאוריהם וזקניהם הארו־כים עם השטריימלך או כובעיהם הקטנים, השחורים והעגולים, בקפטותיהם הארוכות וב־גרביהם הלבנים בשבתות. ידועה גם מלחמתם עד חרמה בציונות בכלל ובכל ארגון יהודי בפרט.

רק 40 קילומטר מקובל, בעיירה הקטנה לובומיל, היה סבא שלי, ר' יענקיל קאנדלשיין ז"ל, מעמודי התווך של חסידי קוצק דשם ולא היה שונה במאום מכל חסידי קוצק בכל מקום אחר. אך מה שונים היו חסידי קוצק בקובל! בלי שטריימל, בלי פיאור, אפילו בלי זקנים. יחידים בלבד היו שגידלו זקן קטן מטופח יפה. גם בלבושם שבכל ימות השבוע, היו, כאמור שונים. בלי קפוטות, לבוש קצר, רק בשבתות ובחגים היו שלבשו בגד ארוך, אבל לא להשוות עם הקפוטות של חסידי קוצק בעיירות האחרות. ו...שמו שמים: חסידי קוצק בקובל היו ציונים נלהבים. אמנם לא היו רשומים כחברים במפ־לגות הציוניות אבל כולם תרמו בעין יפה למוסדות כמו קק"ל, קרן־היסוד וכו'.

בין חסידי קוצק בקובל היו בעלי־בתים אמידים (נגידים) אבל גם הרבה עניים מרודים שלחמו יום־יום מלחמת קיום. אולם אחוזה וריעות שררו בין כולם בלי יוצא מן הכלל. הם היו כמו משפחה אחת, מסורים בלב ונפש איש לרעהו, ומענין שגם הנוער בני חסידי קוצק, אף־על־פי שבחוף השתייכו לכל מיני מפלגות, מבית־ר ועד "השומר הצעיר", שלחמו ביניהם מלחמת שמאל וימין ומעמדות, והנה בבית הכנסת הקוצקאי חיו כמשפחה אחת. בלי פוליטיקה, בלי וויכוחים. זאב עם כבש. בחורי־רי "השומר־הצעיר" עם בני הנגידים. עם בני העניים המרודים. גם אלה שמחוץ לכותלי השטיבל כמעט שלא הכירו אחד את השני... גם מקרה שמחה אצל חסיד קוצקאי היה שמחת הכלל וכן חו"ש מקרה של אבל. לכל אחד מחסידי קוצק היה מקומו הקבוע. וגם כיבוד

המלמד הליבשובי

אליהו מנדל

(פרקי קובל)

אשתו, היתה אשה קטנה וצנומה, תמיד במט"פחת-ראש שבקושי הציצו מתוכה העינים והאף. היא ישרה בקביעות במטבח, שהיה חלק מה-חדר, והיתה מורטת נוצות — נושאת בעול הפרנסה גם היא. חתול צהוב-מנומר ממין זכר רבץ תמיד בחיקה. שמרה עליו שכל נדרוך לו על זנבו. "באמת, ילדים, צער בעלי-חיים... יצור אלהים!" אלא שאנחנו דווקא היינו אור-בים לו ו...הופ, דרכנו! החתול היה מילל והיא היתה מזילה דמעה, אך מעולם לא קללה אותנו... ליטאית!

"קאָנטשיק" היה למלמד — מקל עבה עם חמש רצועות עור. הוא היה תלוי מעל לחלון. לשם סגולה, כנראה, שכן מעולם לא השתמש בו. ודווקא בגלל כך כיבדנוהו מאד. אפילו מנס-לייבניו, ה"שקק" הגדול ביותר שבינינו, אשר כבר עבר כמה "חדרים", נהג בדרך ארץ ואף דיבר עליו טובות באזנינו. זוכרני כמה וכמה משיטות לימודו.

כאשר למדנו ב"ויקרא" על החושן ואפוד, הוא העמיד על השולחן הדום, הושיב עליו ילד קטן, מיהר אל הדרון-המשכב שלהם והוציא מתוך השידה שעמדה שם — רהיטם היחיד — תבילה קטנה עטופה במטפת פרחונית ובחרדת-קודש עמד והתיר את החבילה, הוציא מתוכה כמין צעצוע עשוי תמונות קטנות וחוטים. למנס-לייבניו ה"בריון" היה הכבוד לעזור לרבו, להתיר ולסדר את הצעצוע ולתלותו על צואר הילד שישב על השולחן. נתברר שהיה זה החושן-ואפוד או האורים-ותומים. מרחוק ראית שתיים-עשרה אבנים ועליהן שנים-עשר השב-טים. אנחנו, הילדים, ראינו עין-בעין את אהרן כהן בכל גדולתו ותפארתו וצפינו במחזה פעור-יפה וכמובן שנהנינו מאד. ילדי חדרים אחרים קנאו בנו מאד על ההצגה הזאת...

"הצגה" אחרת אני זוכר כאשר למדנו פרשת תרומה. אז, כאשר הימים מתארכים והולכים, נפסקים הלימודים בערבים ולעת בין-השמשות אנו חוזרים כבר הביתה.

ל"הצגה" זו נקרא "הצגת מנורות הנחושת". היא היתה נערכת ביום א' בשבוע, ביום הראשון שון לפרשת תרומה. היה זה גם היום הראשון בו חזרנו מוקדם הביתה. לפתע ראיתי כיצד מנס-לייבניו לוקח אצל הרבנית את ארבע

דרכי הראשונה כתלמיד היתה אל ה"חדר" של הליבשובי, או כפי שכינהו ה"מלמד הליטאי".

היה זה יהודי נמוך ורחב-גרם, עם זקן לבן וארוך. החדר שלו היה במורד רחוב בתי הכנסת, בין הבתים האחרונים שם, מול ה"הקדש". הלאה קצת זרם לו בנחת נחל קטן, שלוחה של טוריה הנהר. סביבות הנחל שימשו בית כסא ציבורי לקטן וגדול, שכן בתי שימוש ממש לא היו מצויים בשכונה ההיא.

הכניסו אותי לחדר זה, כי הליבשובי היה ידוע בעיר כמלמד קפדן, מה שמצא כנראה חן בעיני הורים בעלי אמצעים יותר, בניגוד לכלל "לא הקפדן מלמד"...

היה יום סתיו, כאשר עוזרו של המלמד, בחור צעיר עם קפוטה קרועה, פרץ הביתה עם "בוקר טוב" גשום, מוכן "לחטוף" אותי. אמי, כשדמעות-שמחה בעיניה על שזכתה ליום מאושר זה, עטפה אותי כהלכה ושלחה אותי עם העוזר ללכת להיות בן-אדם...

ה"חדר" היה מין ביקתה נמוכה, כמעט מטה ליפול. ירדנו שתי מדרגות ונכנסנו ישר ל"בית היוצר". עמד שם שולחן ארוך וסביבו ספסלים, עליהם ישבו כ-25 ילדים. הרבי נבלע ביניהם וכמעט שלא נראה. למדו בניגון של "בראשית ברא". עם תלמידי הרדקי המתחילים התעסק העוזר.

למלמד הליבשובי היתה שיטת לימוד "חדי" שה, ששום שיטה לא תשווה לה. הכי כינוהו "ליטאי"? ועוד ליטאי בראוריין. הרבנית

(חסידי קוצק, סוף)

מתנות ממון. היו מקרים, פעם בכמה שנים, שהרבי ביקר בשטיבל הקוצקאי, עורכים לו אז קבלת פנים חמה, אך צנועה, בלי רעש ובלי תופים ומחולות... הרבה נוער מבני חסידי קוצק בקובל עלו ארצה לפני מלחמת העולם השנייה וניצלו. רובם ככולם מושרשים יפה בארץ אולם מדור האבות לא נשאר בחיים אף אחד. כולם ניספו ע"י הצוררים הנאציים והי אוקריינים. נפלו כעצי היער שעלה עליהם הכורת...

לבורא עולם — על הגבאי לרצף את הקבר בלוחות של הספסלים ומקרשי השולחן להקים ציון-מצבה על קברו. וכל כך למה? כאשר יעמוד בפני בית-דין-של-מעלה, יוכל לטעון לפני כסא הכבוד:

אני, המלמד מליבשוב, חינוכתי ולימדתי ילדי ישראל על קרשי הספסלים והשולחן הזה, הגיתי אתם בתורה הקדושה יומם ולילה ונטעתי בהם חייה-עולם... אדרבא ואדרבא, שישלח אותי ריבון העולמים בעד זה, אם הוא רוצה דוקא בכך, לאישו של גיהנם...

מצבת קרשים פשוטה התנוססה על קברו של יהודי עני ופשוט, אך רבו המבקרים קבר זה ממבקרי קברים אחרים, עם מצבות אבן הדרורות.

מנורות הנחושת הקטנות שלה. הוא רץ אתן החוצה והעמיד אותן על אם הדרך...

הרבי לקח מטאטא-זרדים ישן שהכין מבעוד יום, פירק אותו מהר וחילק את שבטיו לילדים. שבט-שבט לילד. כל זה נעשה בחופזה רבה. אחר כך הוא רץ החוצה בעקבות מנס-לייבניו כשכל הילדים אחריו ומנס-לייבניו מפקד עלינו: "ילדים, הלכו את המנורות שכל החורף סרבו ללכת לחדר!" התחלנו להלקות את המנורות "אחת", "אחת ושתים" — והשמחה היתה רבה... ועוד "הצגות" כהנה וכהנה, אשר עודדונו תמיד בלימודים.

פעם, ביום קיץ בהיר חלה הרבי ושכב על ערש-דווי, אשר ממנו לא קם עוד...

הליבשובי הרגיש כי קצו קרוב והוא שלח לקרא את גבאי החברה קדישא והשביעו ב"תקיעת כף", שאם הוא, הרבי, יחזיר את נשמתו

אפרים הנפח

יוסף טבצ'ניק

(פרקי ז'יטומיר)

בחבלים ולא נתן לו לעזוב את הבית. אלא שהבן הערים עליו והיה לומד בהסתר ואף נבחן כאקסטרן. בגלל סירובו של האב שהבן ילמד "גוייש", לא זכה זה להגיע לתעודת בגרות. הוא עסק בנתינת שעורים פרטיים ומכין תלמידיים לכניסה לגימנסיה. מזה היה מתפרנס. אפרים התנכר לו זמן רב ולא רצה לעזור לו גם לאחר נישואיו.

את הסיפור השני היו מספרים מפה לאוזן. מעשה בעוזר גרמני שעבד פעם אצלו בנפחיה, לא שרר ביניהם "שלום-בית", ואפרים פיטר אותו מבלי לשלם לו את חובו. הפועל הגרמני עשה לו כישוף, שממנו סבל זמן-מה. בעת היעדרם של בני המשפחה מהבית, או כשהיו מתעוררים מהשינה, היו מוצאים אי-סדר מוחלט בבית. הרהיטים היו הפוכים, האוכל מפוזר, הסירים מתגוללים על הריצפה ואפילו הבצק שהכינו לאפית חלות לשבת, מתגולל במטבח. אפרים פנה לרבי וביקש מפיו עצה. הרבי יעץ לו למצוא את הפועל הגרמני ולפצותו. הוא

ר' אפרים הנפח, יוצא דופן היה בשכונתנו. יהודי גברתו בעל זקן לבן, לאו דווקא מעורה ביותר בין הבריות היה. הנפחיה שלו עמדה בחזית חצרו שגבלה עם החצר שלנו. מול בית העלמין "הפראבוסלבי". חצרו היתה ארוכה ובה מספר בתים קטנים, שבאחד מהם הוא גר עם אשתו. היתה לו גם גינת-ירק לא קטנה ובלתי מגודרת.

ר' אפרים היה יהודי פשוט וירא שמים, שומר מצוות ועוזר לעניי השכונה. היה גם אוסף למענם כסף בין השכנים. הילוכו היה רשלני. ידיו היו תמיד שחורות מפיה ונדף ממנו ריח של הנפחיה.

הילכו עליו שני סיפורים, שאחד מהם היה גלוי והשני היה אפוף סודיות. הסיפור הראשון — על בנו יחידו, שלמד בילדותו תורה בשקידה ובהתמדה, בנעוריו, נתפס הבן להשכלה ולמד בכוחות עצמו. אקסטרן, בלע"ז. אפרים התנגד לכך בכל תוקף והיה מיסרו קשות. ככלו

באוקראינה. צבא פטליורה נסוג מז'יטומיר והיבולשביקים נכנסים, וחוזר חלילה. במרץ 1919, אחרי שלטון קצר של הבולשביקים בעיר, התחיל הצבא של פטליורה להתקרב לז'יטומיר בכביש זווהיל—ז'יטומיר. והנה ביום ששי בצהריים, נשמעו יריות תותחים תכופות מהכיוון ההוא. הצבא האדום החל בנסיגה, פחד מוות נפל על האוכלוסיה היהודית. יהודים נשארו רגליהם והחלו לברוח. עמוסי חבילות, לכיוונים שונים. היו שהסתתרו בדירותיהם של נוצרים מכרים, חלק עבר מפרברי העיר למרכזה ורבים הסתתרו בעליות הגג.

גם אפרים הנפח סגר את הנפחיה ונכנס לביתו, זמן רב לא ניתן להשאר בבית. הפרשים, שנסוגו האחרונים, עם רדת החשכה, חיפשו נפח כדי לפרול את הסוסים. השכנים הנוצרים, שהתהלכו לבטח ברחוב, היפנו אותם לביתו של אפרים. הוא ניסה להתנגד, מחמת קדושת השבת, אבל החיילים איימו עליו בנשק והוא הוכרח לפתוח את הנפחיה ולעבוד. הקורנס הכבד דפק ברעש גדול על ברזל מלובן כשהזעזעה ניגרת מפניו הלוהטות מחום.

בשקט הלילי הדדה קול הלמות הקורנס בכל השכונה והגביר את עצבנות המסתתרים בעליות הגג. העבודה בנפחיה נמשכה עד השעות הקטנות של הלילה, עד שאחרון הפרשים נסוג.

עיף ויגע, כשהוא מתייסר בגלל העבודה בשבת, לראשונה בחייו, נכנס אפרים הביתה, שבקרבת הנפחיה. הוא מצא את אשתו הקשישה כשהיא מחכה לו בכליון עינים ומתיפחת בבכי. אפשר שעוד הספיק לחטוף תנומה עד הבוקר ולהתפלל אחרי כן שחרית ביחידות.

בבקר, עם כניסת צבא פטליורה לעיר, כשהחל הטבח, היו אפרים ואשתו הקרבנות הראשונים. שכנה נוצרית, שגרה בחצרו של אפרים, סיפרה, שרוצחיהם היו נערים בגיל 16—15. נקמו בו על הגשת עזרה לבולשביקים...

שמע בקול הרבי ואחרי שהשלים עמו נפסק הכישוף והכל שב לקדמותו.

בדרך כלל, השתדלו השכנים לא לנגוע בנושא זה בנוכחותו של ר' אפרים ולא לשאול אותו על כך. ואם היה מי שהעז פעם לשאול אותו, היה ר' אפרים פונה עורף לשואל ומסתלק מהמקום.

פעם, שאלה אמי את אחותו של אפרים, שגרה גם היא בשכונתנו, אם נכונים הדברים שמספרים על אודות המקרה? בתחילה היא ניסתה להשתמט מתשובה, אבל אחר־כך אישרה את אמיתות הסיפור.

בעת מלחמת העולם הראשונה, בעברו את ז'יטומיר לכיוון החזית האוסטרית-רוסית, ניוזקה המכונית של דודו של הצאר, ניקולאי ניקולאייביץ, והיתה זקוקה לתיקון קל. זה קרה בדיוק ע"י הנפחיה של ר' אפרים. המכונית של ניקולאי ניקולאייביץ נעצרה ועמה כל הפמליה. מיד הגיע למקום הפוליצימיסטר עם קצינים בכירים של המשטרה וסיבבו את האורח רם־המעלה.

אפרים הנפח הוזמן לתקן את הפגם. אחרי עבודה של כמחצית השעה נגמר התיקון והאורח החשוב שילם לו ביד נדיבה, על אפרים לא עשה הכבוד שנפל בחלקו כל רושם, כאילו היה זה תיקון רגיל.

שנה רדפה שנה, ואפרים המשיך לעבוד בנפחיה, לפעמים ביהדות ולפעמים עם עוזר. הוא היה קם בקיץ ובחורף עם עלות השחר או כשעדיין חושך. אחרי תפילת שחרית, היה ממהר לעבודה ודפיקות הקורנס על גבי הסדן, היו נשמעות הרחק ומעירות את הישנים משנתם.

גם בהגיעו לגיל שבעים, היה עדיין בריא וחזק ולא חלה בו כל תמורה. כושר העבודה שלו לא נפגם כלל.

עד שבאו שנות הפורענות. אחרי מלחמת העולם הראשונה. הימים ימי שלטון פטליורה

האדם הצוחק

(פרקי בלוזקה)

היה מחונן בכמה וכמה כשרונות: מנגן עלי כנור ומלווה את עצמו בקול בריטון צרוד במקצת; מתרגם שירים, כלאחר יד מרוסית ליידיש ולהיפך; שר שירי-חסידים בדביקות; כותב "פרושניות" לבתי-דין בכתב-יד קליגרפי. בימי ראשון ו"יריד" המה בית המרקחת מה- מון גוייס. התקין תרופות שהיה בהן כדי שיעור. בבקבוקים של "מי-עמס"... הסביר כיצד לבלוע אבקות: "סיפאטי נא יאזיק אי זאפיווטו ואדאיו"... (לזרות על הלשון וללגום מים). שק- צים לחשו לו באוזן דברים שהשתיקה יפה להם, והוא לא הכזיב אותם. נתן מה שנתן באמרו: "סיפאטי נא יאזיק וכו'" למרבה הפלא התרופות הועילו, ושמיו יצא לשם ולתהילה בכל כפרי הסביבה. הביאו לו דורונות מברכת הלול והגן, מהרפת והבוסתן, לרבות עצי-עסקה בחור- רץ, הרוקח יושב בחבוקי-ידים, עיניו רואות וכלות. לא אחת הביא את דיבתו רעה לפני המלכות. אז הופיעה בעיירה ועדה רפואית עם הפריסטב בראש לשם בדיקה. הודרו האוריא- דניק ושלח לדוקמן: "כזאת וכזאת. גוספודין דוקמן, ודע את אשר לפניך"... כל חמירא וחמיעה דאכא ברשותו הורד כהרף עין למח- תרת, נותרו דברים כשרים בלבד: אָקוה-פורה, שמן-דגים, שמן-קיק, גטריום סליציליקום, אצ"י דום בוריקום, קלי יודטיקום וכדומה. מיני בושם: סבון טואלט, אבקת-שיניים עשויה גיר לֶבֶן תוצרת עצמית וכיוצא בהם; והקרקפתא, עם ארובות-חוריה, מצולבת שתי עצמות יב- שות, חושפת שיניים וכאלו מחיכות...

מאוחר בלילה בא האוריאדניק. הקישו כוסית "לחיים" בתוספת שכר בעין יפה... אין לומר שדוקמן היה שש אלי-קרב עם הרוקח, את כל יתרו השליך על בנו שלמד רוקחות באודיסה, ואזי כשיביא את הדיפלומה... אבל תוחלתו זו נכזבה. בנו זה יצא ל,תרבות רעה", נתפס לציונות, עלה ארצה, התיישב בכפר ויתקין ועד היום יונק את פרנסתו מעטי- ניי-פרה...

מתעולויו של דוקמן

אשה כי תקבל מכתב מבעלה שבאמריקה ואינה יודעת קרוא אל מי תפנה? היה אומר — לדוקמן. הוא כותב לה גם את האדריסה.

עיירתנו בילוזקה, השתבחה בטיפוסים נדי- רים, שמן הראוי להעלותם על הכתב בשל יחודם. כאותו ר' נחמן וייצמן, יהודי בר אורין ובר-אבהן, בעל-קורא וש"ץ ב"מים נוראים" והוא גם בן-חיל, בעל-זרוע. קרה וחמשה קצ- פים שעסקו בהצבת עמודי-טלגרף התאנו לו בדרשם י"ש (המונופול כבר היה סגור), וכלם יצאו מתחת ידיו בשן ועין, פשוטו כמשמעו, והאוריאדניק העלים עין (לא בכדי...); או כאותו סשה מינץ, ששם את נפשו בכפו והלך יחידי בליל עוצר, ליל בלהות, לקומנדנט של חיל פטלורה שחייליו-ררצחיו עמדו לערוך טבח ביהודי העיירה. הוא נתפס וכבר עמד להיירות. בקשתו האחרונה היתה להביאו לפני הקומנ- דנט, בקשתו ניתנה לו. הוא הצליח לשדל את הקומנדנט לקבל כופר-נפש. קונטריבוציה בסכום עצום. הודות לו ניצלו אנשי העיירה שהיו ספו- נים במרתפים ובעליות... או אברהם-ליב דוקמן, האדם הצוחק ומצחיק את הרבים...

דוקמן זה כבן ארבעים היה. קומתו ממוצעת. רחב-גרם, עינים שחורות ויודות, מביעות פיק- חות ועליצות. שער-ראש, גבותיו ושפמו שחור כזפת. פיו מלא שחוק ולשונו — רינה. הלצותיו ומעשיותיו המאולתרות לקחו שבי את לב שומעיו. מאוחר בלילה, משעברת על יד בית, ממנו בקעו קולו-צחוק, וידעת — דוקמן שם.

פרנסתו באה לו מבית-מסחר לממכר רפואות, עליו הכריז שלט באותיות מאירות-עינים: אפטיקרסקי מגאזין. מגאזין זה היה כבית מרקחת לכל דבר: האצטבאות היו גדושות צנצנות וצלוחיות עם לב מיני סממנים, הכתובות שהת- נוססו על גבן — על טהרת הלטינית; המאז- גים — מאזני בית מרקחת והמשקלות — דאקות ודרכמות. שוחק וכותש סממנים בעלי בתוך מכתשת העשויה לכך — מעשה רוקח. בעת הכתישה מפוס: "הדק היטב, היטב הדק"... וכל כך למה? "מפני שהקול יפה לבשמים"... שימש גם כרופא לאיכרי הסביבה, אם כי מעולם לא למד רפואה וגם לרוקחות לא הוכשר. היאך ההין בכל זאת להתקין תרופות לפי רצפ- טים של רופאים, בקיאות הידועה רק ליודעי ח"ן? הוה אומר, שקד על ספרי-רפואה מתוך לימוד-עצמי — אוטודידקט. גם יהודי העיירה לקחו ממנו תרופות שמחירים היו בהרבה למטה מאלה שהרוקח המוסמך דרש...

בשבתות ובחגים, היה בבית-הכנסת. רוב זמן התפילה עמד בפוליש מוקף קהל "חסידים" ומספר מעשיות. בשום פנים לא יכולת להבחין מה מן האמת יש בהן ומה הן הברדות. הנה מעשיה:

"היה אור ליום ששי. בחצות הלילה מתדפ-קים על דלתי: "גואלד, ר' דוקמן, הצילה!" היתה זו הפולנית של עזרא דוד-ביירשיס. מה קרה? היא לא מספרת. רק בוכה ובוכה. הלכתי. ביתם מאחורי ביתי, כמה פסיעות. החדר מואר ב"קנידל". עזרא שוכב במיטה מתבוסס בדמו וגונח: "וי, וי". מתוך גמגום חצאי מלים הבנתי: היא קמה מבעוד לילה, לשה בצק בשביל חלות לכבוד שבת ושמה את העיסה במטת בעלה, מתחת לכסת, למען תתפח. משהגיע הזמן להפריש חלה, נטלה את המאכלת, הרימה את הכסת, ברכה, "על נטילת חלה" וחתכה... מעשה שטן טעתה ובא לידה "שברו" של עזרא שגדלו כגודל הדלעת... הרבה עמלתי עד שעצרתי את הדם. רחצתי בספירט וזריתי יודיפורם. שלש אלונגטיות וארבע תחבושות כרכתי. לאו מלתא זותרתא — דלעת..."

רעמי-צחוק בוקעים עד לתקרה הפולוש וגולי-שים לתוך בית-הכנסת. יוצא השמש הזקן וגוער בהם: "גו, א, מקום קדושו!" ומעשיה גוררת מעשיה:

"לפני שבועיים היה הדבר ושוב בחצות הלילה. דופקים בדלת. גויה מכפר שישקוביץ: "פני דוקמן ראטיטיעו!" — ה"טשעלאוויק" גוסס". בחוץ סופה וסערה. לבשתי אדרת חמה, כרכתי על הראש בשליק, עליתי על המזחלת ונסענו. ועוד מרחוק שמעתי את צעקותיו של הברנש ה"גוסס". על המטה מוטל גוי גדול ועצום ומרעיש עולמות. מוקף שקצים-לך הי עוזרים על ידו בצוות: "טאטוסי, טאטוסי!" תקפו עליו כאבי-בטן חזקים. עלה בדעתה של אשתו להרכיב לו כוסות-רוח שהן יפות לכל מדה. באין לה כוסות רוח, נטלה סיר של תבשילין והרכיבה לו. מאז גברו כאביו פי כמה ואין להסיר את הסיר... במקל שבידי ניפצתי את הסיר, ובמקומו כעין חצי כדור. אדום כסלק. עין בעין ראיתי את בני-מעיו... למזלו היה זה סיר של חרס ולא של ברזל-יציקה — מזל של גויה... ושוב רעמי-צחוק, ושוב יוצא השמש — "גו, א, מקום-קדוש".

אכן, היה זה האיש, שצחק והצחיק את הרבים. הוא היה הרוח החיה בעיירה. הכניס קורטוב שמחות בלבות אנשים בחייהם האפורים.

באה אליו אשה ומכתב בידה. מה, "הוא" כותב פה, ר' דוקמן?" דוקמן פותח את המעטפה, מפעפע בעיניו ואומר: "הוא שולח לך גט...". האשה החוריה, קרסה תחתיה ונפלה מתעלפת. בקושי השיב את רוחה ב"חלשות-טראפן".

או המעשה עם "הרשל די רביצנס". או "הרשל טרה-לה-לה". מצחית כובעו נטתה תמיד, לצד אוזנו השמאלית. הקפטה פרומה. בהתהלכו היו שני קצותיה מתעופפים ברוח, משל שתי כנפיים לה. חתול עמד על קרן גג ביתו, מסתכל למטה ומיילל: "מיה-הו"... הבין הרשל מדעתו כי החתול רוצה לרדת ואינו יכול הביא סלם והשעינו אל הגג... יש אומרים כי הוסמך לשחיטה, אלא שמאן לעסוק בכך משום, "צער בעלי חיים". ואלה תולדות הרשל:

כשהגיע לפרקו, פרק, "כל מקדש", והוא יתום מאב ואם, חס עליו זקן אחד, קרוב מש-פחה ונסע עמו לראות ולהראות לפני כלה. הידודך עלה יפה, כתבו תנאים וקבעו את זמן החתונה ל"שבת שירה". בבואם לחתונה, כבר היה הכל ערוך, מוכן ומוזמן. הקרואים, והרב בראשם, ישבו מסביב לשלחן, הכלה בהיגומה בתוך ושתיים שושבינות, אחת מכל צד. הכלי-זמר פצחו ב"ויוט" לכבוד החתן. וכאן קרה משהו מוזר: הזקן שם עינו בכלה ומוכה תימהון משך בשרוול של הרשל: "הרשל תחליפו לך את הכלה... דברנו ברחל וכאן לאה"... הרשל התבונן בה מכל צד והמהם: "המ... וכי אתרוג הוא זה?" וקידש כדת וכדין.

אחרי כן נתנו בה סימנים: גוצה, קרחת, שתומת-עין, אף-שופר. פנים מטושטשים ור-מצארה ולמטה — כאילו גוהצה...

מנהג היה בידי הרשל זה, לסור לביתו של דוקמן מדי יום ביומו, לפעמים פעמיים ביום, לשאול על השעה. "מה השעה ר' דוקמן?" שבת אחת נכנס כדרכו לשאול על השעה, הוציא דוקמן את השעון מכיסו נתנו בידיו של הרשל — "טול וראה". הרשל לחץ על הכפתור, המכסה נפתח ו... פרצה אש. היתה זו ציתית בצורת שעון כיס...

הרשל פאילו נכוה ברותחין, זרק את "השעון", שפשף שתי ידיו בקפוטה ונס כל עוד נפשו בו. מספרים, שדוקמן הצטער צער רב על שהכ-שיל יהודי בדבר-עבירה.

כשם שדוקמן היה מעורב בין "בעלי-בתים" כך נהג גם עם פשוטי-עם. למחוסרי אמצעים שבהם נתן אפילו תרופות ללא שכר. מקומו,

פרשת טרויאנוב בלי כחל ושרק

רים. לאסונם לא יכלו אלה למצוא מחבוא ומחסה, כי הדלתות של בתי היהודים בטרואנא-נוב, שחששו לחייהם הם — נסגרו בפניהם. מאות חיפשו אחריהם, ואכן נתפסו עשרה מהבחורים במקומות שונים ונרצחו באכזריות ע"י ההמון המוסת.

הידיעה על מותם הגיעה לצ'ודנוב. גופות ההללים נאספו ונטמנו בקבר אחים בבית העלמין של טרויאנוב. אבל כבד ירד על הקהילה היהודית.

במשך זמן רב קיימו יהודי צ'ודנוב חרם על אנשי טרויאנוב. כשהגיעו ליריד בצ'ודנוב עג"לות עמוסות קדרות-חרס שבמסחרם עסקו רבים מיהודי טרויאנוב, התנפלו בני נעורים מצ'ודנוב על העגלות ונפצו את הקדרות. היתה זאת פעולת עונשין נגד יהודי טרויאנוב שמנעו את עזרתם להצלת חברי ההגנה.

כעבור כמה שנים, כששהיתי פעם בחופשת הקיץ אצל סבי ר' פנחס דליגין ז"ל שעבר לגור בטרואנוב, בקרתי בבית העלמין ומצאתי שם את קבר האחים של הרוגי צ'ודנוב מגודר בגדר ברזל.

על המצבה היו חרותים שמות הנופלים ותצ"לומיהם של אחדים מהם. מעל לשמותיהם היה חרות: „נפלו בחודש אייר תרס"ה (25—28 באפריל 1905). יום הזכרון ביום ב' באייר”.

יהודי אוליקה „מלווים” לצי הפולני

במחצית השניה של אפריל 1939, הזמינה מועצת העיר אוליקה באי-כוח כל העדות, הור"מים המפלגתיים והאיגודיים, לשיבת-מועצה, בה נבחר ועד-פעולה, שמתפקידו היה לדאוג לכך שכל שכבות האוכלוסיה ישתתפו אמנם ברכישת תעודות המלווה למען חיזוק הצי של חיל הים הפולני.

מטעם האוכלוסיה היהודית הוכנסו לוועד כ-20 פעילים מכל הארגונים והמוסדות שבעיירה. בראש הוועד עמד מזכיר המועצה, פולני,

א. דליגין

יהיה בזה משום מלוי חובה לספר על הרוגי צ'ודנוב בטרואנוב, כפי שהדבר אמנם קרה, בלי פירושים מגמתיים.

היה זה בשנת 1905, אחרי כשלוש המהפכה דרוש היה לממשלת הצאר שעיר לעזאזל על מנת להטיל עליו את אשמת נסיון ההפיכה. וכמו תמיד מצאה אותו באוכלוסיה היהודית. ביזמת הממשלה ובסיועה נערכו פוגרומים ברוב ישובי היהודים והדברים ידועים. בז'יטומיר, העיר המחוזית של איזור ווהלין, היתה האוירה טעונה חומר נפץ שעלול היה להתפוצץ כל רגע. ידעו יהודי ז'יטומיר כי נחשול הפרעות לא יפסח על עירם והתחילו, באמצעים הדלים שעמדו לרשותם, לארגן את ההגנה העצמית. צעירים יהודים, חברי הגנה העצמית בצ'ודנוב לא יכלו להשאיר אדישים למה שעלול היה להתרחש בז'יטומיר והחליטו לחוש לעזרת אחיהם.

12 בחורים (כאן הדעות חלוקות: י"א וי"א 13) יצאו לדרך בעגלה רתומה לסוסים. בדרכם הם התעכבו בטרואנוב, במרחק של עשרים וכמה וירסטאות מז'יטומיר, נסיעתם של שנים-עשר יהודים צעירים בעגלה אחת עוררה, כנראה, חשד בלבו של שוטר-קצפ אחד, שהחל לחטט בעגלה ותחת מצע הקש גילה נשק. השמועה על גילוי נשק אצל יהודים התפשטה במהירות והאספסוף התחיל במצוד אחרי הבחור

שמעון כ"ץ

זמן-מה לפני הפלישה הנאצית לפולין, הרגיר-שה הממשלה הפולנית בחשרת העננים המת-קרבת. מומחיה התעוררו כאילו מתרדמתם וניבאו את ההתקפה הגרמנית על פולין.

הממשלה הפולנית ראתה כנראה את עצמה חזקה ביבשה ובאוויר; הדאיג אותה „רק” מצב ציה העלוב והיא החליטה לתגברו לקראת הבאות: „צי חזק ישמרנו מכל התקפות אויב” — פורסם ברבים. סיסמה זו ואחרות פתחו את מבצע המלווה העממית בכל רחבי פולין ולמען הצי.

בטלפון אם פראנק הביא את מיכסתו. בעיר קמה מהומה. ואז החליטו חברי הועדה היהודים לקרא לאסיפה את התושבים היהודים ולחייב את כל אחד במתן "הלוואה" לצי.

עוד באותו ליל שבת, לאחר האסיפה הרבה, היה הבנק העממי, בביתו של דוד פינקלשטיין, פתוח כל הלילה ויהודים מסכנים החלו להביא את כספם. כמובן, לא כולם מילאו את חובתם, היו כאלה שהתלוצצו וביקשו להסתפק בשה"י פה"י, ואז התכנסנו שוב, למחרת היום, בבית הכנסת הגדול, כדי להסביר את חומרת המצב. האנשים שוכנעו וכל ה"סרבנים" החלו להביא את כספם. שני ימים ושני לילות בכו אנשים ויבבו בבנק והיו אף שקיבלו התקפות היסטריה, אולם גזירת הריסת הבתים בוטלה.

לאחר שמיבצע ה"מלווה" הצליח מאד, ביחוד בקרב האוכלוסיה היהודית, זימן המזכיר — יו"ר הועדה את כל חברי הועדה, והזמין צלם בכדי להצטלם כולנו יחדיו... כמובן, שגם גלולה זו היינו נאלצים לבלוע.

אחרי כן קיבלנו גם מכתב-תודה מטעם מועצת העיריה בעד השתתפותנו היפה במלווה למען הצי הפולני. כידוע, חולל הצי נסים ונפלאות במלחמה עם הצבא הגרמני ואף הציל את פולין ויהודיה מציפורני הנאצים... שונאי ישראל — אחד אחד...

אנטישמי מושבע. הוא החל מיד להתקיף את החברים היהודים שבועדה ודרש מהם סכומים מוגזמים. כאשר החלו ויכוחים, הוא הודיע מיד על מסע-עונשים כנגד אותם היהודים שיסרבו לשלם תוך כמה ימים את הסכומים שהוטלו עליהם. הוא אף הודיע ב-במקום על סוג ה"סנקציות שיאחו בהן: הריסת בתי הסרבנים עד היסוד.

ואכן, ביום ששי של השבוע ההוא הוא שלח מכבי"אש עם כל הכלים והמכשירים הדרושים, עם הפורע (שהיה אחרייכן, בימי הנאצים, רב הטבחים של כל יהודי טרוכימברוד) "מיטקה" — וציווה עליהם להרוס בתים מסויימים ברחובות שונים שבעיר. שונאי ישראל אלה עשו עבודתם במרץ רב ובהתלהבות והרסו מיד בית יהודי ברחוב מושינסקי. משם הם הלכו לחצר הרבי וכן לביתו של הרב ר' משה'לה, אלא שמיד קיבלו הוראה מהמזכירות לא לנגוע בבתים אלה. והם ניגשו להרוס את ביתו של ישראל פראנק, המזכיר קבע, שאם "האדון פראנק" יכול היה להרשות לעצמו נסיעה לארץ-ישראל וחזרה, בודאי, יש לו הרבה כסף. כסף זה הרי הרוויח במדינת פולין ולפיכך הוא חייב לתת סכום גדול למען הצי הפולני. בפראנק זה התעלל המזכיר במיוחד: שלוש פעמים הביא פראנק סכומי כסף ובכל פעם שאל אותי המזכיר

מכתב לעורך

רוצה לדובב את בעלה בשביל הילקוט

ויש אנשים — ודווקא אנשים מן השורה — שהם בבחינת יקרי המציאות, אך טרם סופר עליהם. הנה למשל בעלי, יעקב צ'רליוק מהושט. החלוץ הראשון משם לפני למעלה מיובל שנים, ממייבשי הביצות, מסוללי הכבישים הראשונים, מראשוני "מרחביה", יחד עם דוד בן-גוריון בסג'רה, עם לוי שקולניק (אשכול) ז"ל על הכבישים וכו' וכו' — אלא שאנשים מסוג מלאים פיהם מים, וחבל! הייתי מדובבת אותו ברצון בשביל הילקוט, למשל, אם רק תודיע לי על הסכמתך לכו. כן מצויה עוד הושטית אחת בעפולה, שהיתה האשה-הצבעית הראשונה בארץ, יחד עם גברים! לאו מלתא זוטרתא היא...

אחיה לך אסירת-תודה, עורך יקר, אם תדריכני בצעדי הראשונים. עפולה שושנה צ'רליוק תשובת העורך: לצערנו אנו נאלצים לפרסם רק קטע זה ממכתבך, שיש בו ענין לכלל קוראי הילקוט, ממכתבך התרשמונו סודו הצמצום בכתיבה לא זר לך, מתקבלים, כמובן, גם כתבייד בעברית... ובכן, לני כנוחך זה, ויהי ד' עמך.

קראתי בענין רב, בעונג מעורב בכאב, את ילקוט מס. 32 מחודש יולי ש.ז., המהדורה בידיש. נחמה היא, שעוד מצויים אנשי-לבב יקרים מהמקומות שלנו, היודעים להעלות זכרונות, המרטיטים את הגפש, אודה ולא אבוש שהדבר מעורר גם אותי להעלות קצת מזכרונותי מעיר הולדתי האומללה, הנרקמים בי יומם ולילה, זה שנים, אך כלום מושכת בעט-סופר אנכי — ואני אינני אלא כותבת או משיחה לפי תומי. כדבר איש אל רעהו.

אני כותבת יידיש, בהשפעת הילקוט בידיש. אך כבר קשה לי להתבטא כרצוני בשפה זו, כי שפת-מחשבתי כיום הרי עברית. אולם היל-קוט עורך בי געגועים גם לכתוב יידיש, שפעם, בבית אבא-אמא, שלטתי בה היטב, כי הייתי "שותפת" להם בכל העתונים והשבועונים בידיש שנתקבלו הביתה.

"בלעתי", כאמור, את הילקוט כלו, כככורה בטרם קיץ, אך ביחוד אני מבקשת להביע הערכתי למאמרו של חיים דן, "מה עלינו לספר". ואכן, מצווה עלינו לספר! יש מאורעות

אלכסנדריה:

יומן השואה *

שלום גולני

תחילת נובמבר 1941. התבררנו על האקציה הראשונה ברובנה הסמוכה. בתחילה לא האמנתי למשמע אזני. אבל הנה הגיעו לאלכסנדריה פליטים. עדי ראה ושמיעה, אנשים שהיו בתוך ההמון הנטבח והצליחו לברוח. הנה מה הם מספרים:

הגרמנים הודיעו במודעות ענק שעל כל היהודים ברובנה, מלבד כמה אלפים העובדים בעבודות חיוניות למען המאמץ המלחמתי ויש בידיהם תעודות עבודה מתאימות, להתיצב יום אחד בשעה שמונה בבוקר במקום ריכוז מסויים ולקחת אתם את רכושם והבגדים הטובים ביותר, ככל שרק יוכלו לשאת. כל היהודים יעברו למקום מגורים חדש מחוץ לעיר רובנה. מי שלא ייענה לצו דינו מוות.

אלפי יהודים, גברים, נשים וטף עם מטלטליהם, נהרו למקום הריכוז. ממושמצים היו להפליא. רבים הלכו עם עגלות יד קטנות עמוסות הבילות ומזוודות, אחרים דחפו עגלות עם ילדים קטנים ואמהות צעירות עם תינוקות בזרועותיהן. היהודים תושבי רובנה האמינו בתום לב כי המדובר הוא בהעברה למקום מגורים חדש ואולי למחנה עבודה.

את כל האלפים האלה הובילו ל"סוסנסק". המקום היה מוקף אלפי גרמנים ושוטרים ואוקריינים. כשהגיעו למקום המיועד התחילו פתאום מהגבעות הסמוכות לטרטר מכונות יריה לתוך ההמון. מכל הצדדים ירו והרגו בלי הבחנה, תינוקות, נשים וגברים רצוצים. המכונות טרטרו מהבוקר עד הערב, עד שכל ההמון הזה נפלו מתים, או פצועים פצעי מות. בלילה סובבו הגרמנים והאוקריינים עם פנסים בידיהם לבדוק את "שדה הקרב" ואם אמנם כולם מתים, ואספו את הגויות לבורות שהוכנו בקרבת מקום. רק מעט מאד אנשים הצליחו להעמיד פני מתים, ובלילה זחלו מבין הגויות פצועים קל או שלא נפגעו כלל, והתחמקו וברחו. מעטים מאד היו, ואחדים הגיעו לאלכסנדריה. סיפורם נשמע כחלום בלהות, והאנשים עצמם כמטורפים. תושבי העיירה הוכו בתדהמה וזועזוע קשות. כמובן אין מלים לבטא את הרגשתי. כחיה בכלוב מוכה ומושפלת המחכה למוות הסדיסטי והאכזרי מידי המרצחים הגרמנים או האוקראינים שיבואו לבטח היום-מחר, התרוצצתי בחדר מקיר אל קיר.

זאת היתה הרגשתם של כל היהודים בעיירה ובכל העיירות והערים הסמוכות.

16 בדצמבר. אוכלוסית העיירה נתדלדלה. הרבה משפחות עזבו את העיירה ועברו לגור ברובנה, עם כניסת הגרמנים. באקציה ברובניה ניספו רובם ושוב לא נראה אותם לעולם. ביניהם משפחת רס, משפחת חור, אקושקה, ווגשול, מוניה פוקס, שיילקרויט ואחרים. רבים אחרים וביחוד הגברים נלקחו למכונות המשא המפורסמות לשימצה, והובלו כביכול לעבודה. יש ומשפחותיהם קיבלו אפילו דרישות שלום מהם שהנהג ראו אותם פה ושם, עובדים, מרגישים בטוב, בקיוב, בלבוב, ברובנה. כל זה הפיצו אוקריינים מסוימים בהשראת הגרמנים, לשם הרגלת הרוחות והרדמה. הנה, לוקחים רק לעבודה ויהודים יעילים נשארים בחיים, מחסלים רק את הלא כשרים לעבודה, את "הפרזיטים". לאמיתו של דבר חיסלו את החטופים בו ביום מחוץ לעיירה, או קצת הרחק יותר.

24 בדצמבר. אני עבדתי כעוזר לגנן בגן של הרוזן לובומילסקי לשעבר, שם היה גנן מסמך, נוצרי, שעבד כבר שנים רבות ואזי הייתי עוזר לידו ומבצע את כל העבודות השחורות. בימים שהייתי שומע שהופיעו החוטפים למכונות (ה"כאפונים" קראנו להם) הייתי מסתתר על שפת הנהר פורין. בין השיחים שהגישה לשמה היתה לי נוחה מתוך הגן, בין השיחים שמעתי גם את היריות כשהיו מחסלים אותם מהעבר השני של הנהר בסביבות גשר ברול. ידעתי היטב מה פשר היריות.

5 בינואר 1942. נוסף לכל הצרות סובלים רוב יהודי העיירה הרפת רעב. המשטרה האוקריינית לא נתנה להביא שום מיצרכי מזון מהכפרים לעיירה. היו יהודים שהיו להם מכרים טובים בין הנוצרים או שניסו לנהל סחר חליפין: זהב, כסף ורהיטים שעוד שרדו, תמורת לחם, קמח, קטניות וכל מזון

* ראה ילקוט ווהלין גל' 29.

אחר. השוטרים היו מכים קשות כל מי שנתפס, היו מהרימים הכל והיהודים חויבו לחיות רק על מנת להלחם הזעומה שחילקו במנות לכל נפש, מי שעבד קיבל תוספת להם. הקומנדנט הגרמני הקשיש, ה"לאנדווירט", מטיל פעם בפעם הטלים חדשים על האוכלוסיה היהודית, מגיעים גם אנשי גסטפו מרובנה ודורשים כרגיל משהו חדש: זהב, תכשיטים, פרוות, או סתם כסף, אנשי היודנראט מתרוצצים ימים ולילות ומטכסים עצות מה לעשות ואיך לעשות, והיאך לדבר אליהם, בכדי לדחות או לבטל באלכסנדריה את הגזרות הרעות ולמנוע מאנשי אלכסנדריה את הגזרל המר שעלה בחלקם של עיירות אחרות.

לכל מלה היוצאת מפי הגרמנים האחראים במקום או מפי אלה הבאים מרובנה ניתנו פירושים מפירושים שונים והכל כמובן בזכות יהודי אלכסנדריה. האשליה הגדולה, התקוות המקנות בלב אנשים שבכל זאת תבוא הגאולה, בכל זאת יצליחו איך שהוא להתחמק מהסוף המר! הנשים האמינו שעוד תראינה את בעליהן, את אחיהן, את בניהן, שיהודי אלכסנדריה ישאר בחיים. היכן שאבו תקוות אלו?

25 בינואר 1942. ביקרתי היום אצל אחת הבנות מהחוג שלנו מלפני המלחמה באלכסנדריה. אני מבקר אצלה לעתים קרובות. אנו משוחחים בעיקר על הזמנים הטובים שחלפו ואינם עוד. על חברים וחברות, לימודים, מסיבות... אין אנו משוחחים כמעט על ההווה, על המתרחש בעיירה כיום ועל המחיר, על הצפוי לנו בעתיד המעורפל...

היום פגשתי אצלה גם את חנה ג. חברה טובה שלנו. למדנו יחד, בכתה אחת, בבית-הספר העממי, הפולני, יחד למדנו גם עברית, תנ"ך וגיאוגרפיה של מנהל ביה"ס "תרבות" באלכסנדריה. היא היתה תמיד נערה תשושה וחולנית. חלתה לעתים קרובות אך יפה מאד ואינטליגנטית. היא ניהנה גם באינטליגנציה פנימית. שבאופי. הצטיינה בלימודיה. כעת הבריאה לגמרי ויפה, כפי שהיתה. התלאתה כנראה, היסנו אותה.

שוחחנו על חברים ששוב אינם בחיים. ועל המעטים שהצליחו לברוח מזרחה, לרוסיה. המאושרים! הזכרנו לימודים, אהבות קטנות וגדולות, על חיזורים... ברגעים אלה שכחנו לרגע את מצבנו ודאגותינו והסכנות האורבות לנו. השקענו עצמנו בעבר הקרוב, בעולם הנראה לנו עכשיו כמתוך חלום. עולם שכולו טוב.

3 במרץ 1942. בחזיתות מצבם של הגרמנים איתן, כך מספרים. מכונת המלחמה הגרמנית שוברת כל התנגדות והתקדמות מזרחה היא מהירה, אפילו מזו של נפוליאון. הנה הם כבר מתדפקים על פרברי ווערי מוסקבה, עוד מספרים שהיטלר בכבודו ובעצמו הגיע למקום והשקיף על מוסקבה מעל גבעה סמוכה.

העיר לנינגרד, אומרות השמועות, נצורה ללא מזון וללא מים. מתכים כל יום לנפילתה. קרבות בוורוויז', סמולנסק, הגרמנים הגיעו עד לוולגה, מאין יבוא עורנו? לא נראה פתח-תקוה באופן. לי על כל פנים לא היו תקוות רבות. בלבי חשבתי שאין מה לשבת בעיירה ולחכות לבלתי נמנע, צריך לברוח. הצדקתי את צעדה של בויה ברזוב כשמעננו שהיא ברתה ליערות עם איזה רוסי או אוקרייני, שבו-מלחמה שעבד באלכסנדריה אצל אוקריינים. הלוואי והסכימו הורי לברוח, הלוואי וידעתי אני לבדי לאן לברוח.

7 באפריל 1942. היתה לי הזדמנות נדירה לבקר ברובנה. לא ביקרתי בה מאז גמר לימודי שם וראשית הכיבוש הגרמני.

קיבלתי דרישת שלום עליידי פליטים שנמלטו מרובנה והגיעו אלינו מחברי לספסל הלימודים ואשר התאכסתי בביתם בזמן הלימודים. משה ברנד שמו. הוא חי ומועסק כחשמלאי אצל הגרמנים. נתעורר בי בולמוס לראותו ולשוחח אתו, ואולי אפגוש עוד חברים ללימודים.

הכניסה ליהודי סתם לרובנה היתה אסורה בהחלט והנה צורפתי אל משלחת של אנשי היודנראט מאלכסנדריה, שנסעו להיפגש עם פקידי משרד העבודה הגרמני בענין פועלים יהודים מאלכסנדריה העובדים ברובנה. בידי המשלחת הופקדה גם מתנת יד בשביל הגרמנים אם תתגלה אפשרות כלשהי לשחרם.

הצלחתי איך-שהוא לחדור לגטו ולמצוא את מקום מגוריו של חברי והוריו. ראיתי את חברי משה ברנד והוכיחתי בתדהמה, רק לפני שנה אחת עוד היה בחור שמנמן, עגלגל, סמוקי-פנים ועליו, חיוך שובב לא מש מעולם מפניו. עיניו הבריקות תמיד, פיו פעור במקצת והיה אוהב חיים ובלויים. היה רודף אחרי בנות, מנגן בכינור וכתלמיד היה למטה מבינוני. כעת עמד לפני גבר בעל הבעת פנים רצינית, רזה וכחוש, עינים בתוך ארובות וסימני קרחת כראשו. לבושו היה מרושל ומהורהר, שלא כדרכו תמיד. לפני המלחמה הם גרו ברובנה בבית

סופר-מודרני לפי מושגי הימים ההם ברובנה, עם כל הנוחיות, מטבח מודרני וריהוט הדור, פסנתר, נברשות יקרות וכו'. הם היו אנשים אמידים.

קצת הם התגוררו כולם בחדר אחד עלוב. בלי רהיטים, רק אמא ישנה במטת ברזל אחת. כל בני המשפחה ישנו על הרצפה. כולם כחושים ותשושים מחוסר תזונה ומרוב עייפות. האב, חיים ברנד, לא היה בבית, הוא היה בעבודה. סיפרו לי שהוא מאד הודקן בתקופה קצרה ארוכה זו. היה זה אדם בעל מרץ רב, פעלתני, זריז וחרוץ. שתלטן בביתו ובעסקיו. הם אמרו לי שכעת אינו מרבה בדברים ותמיד עייף, שוכב מיד בחזרו מעבודתו. אפשר שלקה בדכאון נפש. על יתר החברים מהכיתה לא ידע משה ברנד ולא כלום. לא פגש לא ראה ולא שמע. גם אין לו פנאי, כוח ורצון לכך. כולו מוזעזע מהאקציה שהיתה ברובנה בנובמבר 1941, לא מסוגל לחשוב על דברים אחרים. הוא מאמין שאף אחד מהם שוב אינו בין החיים. יצאתי משם מדוכא מאד. שרק לא אלקה בדכאון גם אני.

יוני 1942. התבשרנו על האקציה השניה והסופית ברובנה, הגרמנים הכריזו על העיר רובנה כ"יודנריין", נקיה מיהודים. כמובן, שעד אותו תאריך היו מעשי רצח והרג ברובנה מעשים של יום יום. רחוב ביאלה התפרסם לשימצה כמקום ההוצאה לפועל של המוני יהודים בעד כל מיני עבירות כביכול, כמו רשלנות בעבודה, עבר קומוניסטי, עבר קפיטליסטי, אינטליגנציה יהודית, עבירה על צוץ הלילה, יציאה החוצה ללא טלאי צהוב, לא השתחוו לגרמני ברחוב ולא הורידו את הכובע לפניו, לא ירדו מהמדרכה כשבא גרמני ממול, אנשי יודנט שלא מילאו את המיכסות בהספקת אנשים לעבודה, או בכסף וזהב.

בעד עבירות כאלו ודומות נהרגו אלפי אנשים במשך התקופה שבין שתי האקציות ברובנה ורובם ברחוב ביאלה.

באקציה השניה העמיסו את שארית היהודים ברובנה, ברכבות משא דחוסות, גרוע מבהמות, והובילו אותם ליערות בסביבות קוסטופול, שם היו בורות מוכנים, ושם גורו ונקברו. היו אנשים באלכסנדריה שראו את רכבות המוות לעבור בתחנה באלכסנדריה, ראו את אנשי הגסטפו הרבים ושוטרים אוקריינים העומדים על גגות ומדרגות הרכבות עם מכונות יריה בידיהם, ויורים והורגים כל קופץ מהרכבת. והיו נסיונות קפיצה, אך כולם ניספו ואף אחד לא הצליח להתחמק.

וברכבות אלו נסעו גם הרבה אנשים מאלכסנדריה שהודמנו באותם הימים במקרה או שלא במקרה לרובנה.

היתה קבוצת גברים שעבדה בעבודות בנין ברובנה, כל בוקר היתה מגיעה מכונית-משא לקחת אותם ומחזירה אותם ערב. שוב לא חזרו יותר.

8 ביולי 1942. רובנה נהיתה "יודנריין", מיד אחריה ערים ועיירות אחרות: לוצק, דובנה, קורץ, קליבן, שומסק, קרמנץ. רשימה אינסופית של קהילות, ערים, ועיירות יהודיות. פאר היהדות הווהלינית-פולנית, התנועה הציונית, ממשיכי המסורת היהודית, עיירות שהתקיימו במשך הרבה דורות. בכל מקום נקטו הגרמנים שיטות דומות. הדבר הוברר מיחידים שהצליחו להמלט מפה ומשם. בתחילה היו מופיעות כמה מכוניות עם שבויים רוסיים עם אתים, מקושים וכלי עבודה אחרים במקומות שנבחרו מראש ומצוים עליהם להפוך בורות. אחר כך היו מופיעות כמה מכוניות משא מלאות סיד. היו מפרקים הסיד ליד הבורות. בגמר העבודה קיבלו השבויים מנות אוכל כפולות והיו מחזירים אותם למחנותיהם, למחרת הוקפה העיירה, או הגטו, שוטרים אוקריינים וגרמנים שהיו מרכיבים את היהודים במקום אחד ומובילים אותם אל הבורות. ציוו עליהם להתפשט, להכנס ולשכב בבור שורות שורות וגרמני אחד או שניים היו יורים ממכונת יריה וממיתים את כולם בדם קר, בשוויון נפש, ביסודיות, עם הפסקות קצרות של מנוחה לגרמנים, לגימט בירה ואכילת כריכים. זה מצלל כתעודתי דמיון, כסיפור בלהות, כבדיות שטן, אך זו האמת.

14 ביולי. יהודי אלכסנדריה חיכו לתורם. בינתיים עבדו בכל מיני עבודות פרך, סיפקו לגרמנים את כל משאלותיהם, את כל הקונטריבוציות וההיטלים, אכלו קדחת וצרות, וחיכו לסופם. היינו מנקים את בתי השימוש במוסדות השלטון בעיירה, במשטרה, וגם בבתיהם של הפקידים הבכירים ולא כל כך בכירים, בבתיהם של מפקד משטרה וסגנו. בביתו של פבלה סמניוק, קבוצה של אנשים עבדה בתיקון גשר הברזל בפריקה והעמסה; בתיקון כבישים וכדומה.

23 ביולי. היום הופיעו גרמנים אנשי גסטפו בדרישה לספק להם 100 איש לעבודה מחוץ לאלכסנדריה.

התחילה התרוצצות וגיוס אנשים, שוטרים אוקריינים הלכו בבתים עם רשימות מוכנות והיפשו את האנשים, גם אותי באו לקחת. ריכזו אותנו באולם בית הספר "תרבות" לשעבר והיינו בטוחים שבלילה יקחו אותנו וכבר לא נראה לעולם את אלכסנדריה ומשפחותינו. מה פירושה של עבודה כזו כבר ידענו מהנסיון המר. אבל אנשי היודנראט פעלו במקרה זה במהירות ובעילות. כל הלילה נמשך המשא ומתן עם הקומנדנט הגרמני. עם המשטרה האוקריינית, עם יושב ראש המועצה המקומית, הצעד הראשון היה שנתנו לבני משפחותינו לבוא להתראות אתנו ובאמת אבא שלי בא וגם אחרים וסיפרו לנו שיש סיכויים סבירים לשחרורנו. השלב השני היה שהקומנדנט הסכים לקבל רק 50 איש במקום 100.

זיק של תקווה התגנב לליבותינו, אולי יעזור אלהים ונצא איך שהוא שלמים.

24 ביולי. בבוקר שיחררו אותנו, כמובן שזה עלה בהרבה כסף ומתנות לכל אנשי השלטון הנוגעים בדבר.

25 ביולי. בעיירה היו כמה פליטים מרובנה ומעיירות אחרות. הם היו נאלצים להתחבא. בבחינת כל ייראו ובל יישמעו, אפילו שכנים ויהודים. שכן כל פליטת פה מקרית יכלה להביא למאסרם ולחיסולם. הגרמנים והאוקריינים הודיעו בפירוש שאסור שיימצאו באלכסנדריה יהודים מרובנה ומעיירות אחרות, שהן כבר יודגריין. היו כמה משפחות שאצלן התחבאו אנשים כאלה במרתף, או בעלית הגג; יחידים שהצליחו איך שהוא להתחמק ולברוח לאחר שמשפחותיהם הומתו, הרצון לחיות היה חזק מאד, עוד כמה זמן יחיו כך? האלהים יודע.

שלהי קיץ 1942. כחודש לפני ראש השנה הודיעו השלטונות כי על יהודי אלכסנדריה לעבור לגור בגטו. הם הכריזו על רחוב צינץ כגטו יהודי. כשלושים בתים רעועים ומטים ליפול הקציבו לכל יהודי העיירה, וכמה משפחות נוספות שהביאו מהכפרים הסמוכים לאלכסנדריה. הרחוב צינץ היה ידוע כשכונת עוני של העיירה, מאוכלסת בצפיפות ובתנאים סניטריים גרועים ביותר. אך לא זה היה עיקר דאגתנו בימים ההם, שניאלץ לגור בתנאים קשים ובצפיפות של שתיים שלוש משפחות לחדר, לסבול רעב בגטו סגור, שלא תינתן אפשרות כניסה לנוצרים, ויציאה ליהודים — לא לזה דאגנו.

ידענו מנסיון עיירות וערים אחרות שהקמת הגטו פירושה ראשית הסוף. הגרמנים מרכזים את היהודים במקום אחד על מנת שיהיה להם יותר קל בבוא היום לאסוף אותם ולהובילם לבורות ההריגה.

כמובן שרוב המשפחות לא יכלו להעביר את כל רכושם ובגדיהם ורהיטיהם לגטו הצפוף. השאירו הכל, או מסרו למכרים נוצרים ועברו רק עם הבילות מעטות של מצרכים חיוניים ביותר. הרבה לא היה מה להשאיר, כי במשך השנה של הכיבוש הנאצי שדדו וגזלו את הרכוש היהודי, והוא נתדלדל מיום ליום.

לאבא ולמשפחתו ניתנה הרשות לא לעבור לגטו ולהשאיר בביתנו שליד בית המרקחת. הם היו זקוקים לאבא בעבודה למשמרות לילה בבית המרקחת. למעשה הטרידו אותו כל שעות היום והלילה. רשות דומה ניתנה גם למשפחת ליכט. יצחק ליכט עבד כרופא שיניים באלכסנדריה, המרפאה שלו היתה בביתו של יואל קיפר על ידנו, שם גם התגוררו כל בני משפחתו. אני עצמי הייתי עסוק רוב הזמן בגטו בכל מיני עבודות הקשורות עם העברת המשפחות ושיכונם החדש.

החגים הגיעו. ראש השנה עצוב ומדכא. בתי כנסת כבר לא היו; כזכור פיצצו הגרמנים את בית הכנסת הגדול מיד עם כניסתם, את בית הכנסת ה"לובומירסקי" הפכו האוקריינים למחלבה, עוד אחד שהיה אמנם ברחוב צינץ, בסביבות הגטו, היה הרוס. לקראת ראש השנה אורגנו כמה מנינים מתפללים בבתים בגטו. לעולם לא אשכח את התפללות, את הזעקות קורעות הלב, את הבכי והקינות של האלמנות, היתומים, של ההורים השכולים, של יהודים מדוכאים, ומושפלים, שאבדו צלם אלהים, ומי יודע מי לחיים ומי למוות? בעצם, שוב לא היו אשילות. כולנו למוות. בכדור, אל עברי פי בור.

בערב יום הכפורים הופיעו שני אנשי גסטפו רוכבי אופנועים, הם סיירו בגטו, בלשו אותו לאורכו ולרחבו, נכנסו למשרד היודנראט ודרשו לגייס במשך 24 שעות כמות עצומה של סכ"ם וכלי בית אחרים, כלי מטה, ציפות וציפיות וסדינים וכיסויי מטה לאין שיעור. התישבו על רכבם ונסעו בכיוון "סביאטי". כעבור שעה חזרו והוסיפו לדרישותיהם עוד ועוד. הסתובבו בגטו כל היום, נכנסו לבתים והיפשו לבדם דברים בעלי ערך כלשהו. לפנות ערב הלכו למשטרה האוקריינית והסתגרו עם מפקד המשטרה.

כל הפרטים הללו ידענו כולנו מפני שהיה מי שעקב אחריהם. המציאות והידיעה הברורה על השואה המתקרבת אילצה אותנו להיות ערבים לכל תנועה ולכל מוצא פיהם של צורירינו.

כיוון שתנועתם של היהודים היתה מוגבלת בעיירה, נמצאו כמה אוקריינים שגם מתוך רחמים, וגם בעד תשלום מסויים, היו מביאים כל מיני ידיעות מהמתרחש בסביבה ובמטרה.

יום הכפורים. צום ותפילה. ככי ועקות, על חטא ועל חטאים. כנראה שגדול חטאנו מנשוא. לא פעם, אני שואל את עצמי: על מה ולמה? היאך להבין, שבמאה העשרים שורפים יהודים כמו בזמן האינקוויזיציה הספרדית, אלא שיתר אכזריות, וביתר שיטתיות וטכניקה, מה פשעי ומה חטאתי, נער בן שמונה-עשרה, ובמה גרוע אני מחברי האוקריינים והפולנים שיחד למדנו בבית-ספר אחד והם מתהלכים חפשיים נהנים מהחיים, ואני נידון למוות, מושפל ומוכה, לפני ביצוע גזר הדין, נבצר ממני להבין ואינני מבין עד עצם היום הזה בו אני משכתב את יומני, איך זה יכול היה לקרות כדבר הזה. אמנם, אני נשארתי בחיים אולם כל העיירה הלכה לעולמה ואילו עכשיו אין אלא אלכסנדריה של מעלה. ולמה ומדוע — אין מי שיסביר עד היום הזה.

לאחר יום הכפורים. בשעה 11 הייתי כרגיל בגטו. פתאום התפשטה ידיעת בוק בכל הגטו כי לפני רבע שעה עברו שתי מכוניות עם שבויים רוסיים עם אתי חפירה בידיהם. לפני השיירה נסע גרמני על אופנוע ואחריה שני. הם נסעו בכיוון הדרך „לסביאט“, אנשי היודנראט התקשרו מיד עם האיש המתאים שנסע בעקבות המכוניות. כעבור שעה הוא חזר והודיע שהמכוניות נעצרו בסביבות פסי הרכבת לפני היער „סביאט“. החיילים השבויים ירדו מהמכוניות והאתים בידיהם, והגרמנים הובילו אותם בכיוון היער.

אני לא חושב הרבה, רץ מהר הביתה. בבית מספר אבא שגם הוא ראה את המכוניות עוברות לידינו בכיוון „סביאט“. התיעצות קצרה. אנו מחליטים שזה כנראה הסוף וצריך להסתלק מהר ככל האפשר. כל אחד מאתנו, אבא, אמא, אני ואחותי הקטנה, בת האחת-עשרה, נטלנו צרור על הגב, שקי גב שהיו מוכנים כבר חדשים עם דברים חיוניים להחלפה וכריכים ליום-יומיים, אבא גם חילק לכל אחד מנה: צנצנת עם אבקת רעל לשעת האפס, שלא ליפול בידי הצוררים. קצת כסף אבא חילק לכל אחד, ודרך החצרות האחוריות התחמקנו מהבית והגענו אל מאחורי המחסן של משפחת צ'ויקוב הנוצרית. משפחת צ'ויקוב היתה ידועה ומהמכובדות באלכסנדריה בין הנוצרים. הוא היה מורה ותיק בבית-ספר העממי במקום, ואשתו היתה רופאה-מילדת. בת כומר אוקרייני. הם גרו ברחוב המוביל לבית הקברות הנוצרי, לא הרחק מאתנו. אבא היה בידידות עם המשפחה הזו ובעיקר תודות לקירבה המקצועית בשטח הרוקחות והרפואה.

אמא נכנסה לבית הרופאה וסיפרה לה על השתלשלות העניינים וביקשה ממנה שאם תשמע משהו מהנעשה בעיירה להודיע לנו, כי אנו נמצאים בחוץ ליד מחסנה.

כעבור מחצית השעה היא באה וסיפרה לנו שהגטו מוקף כנראה על ידי המשטרה המתוגברת, וגם כל מבואות העיירה כנראה חסומים, כי לפני 10 דקות הביאו אליה אשה יהודיה מאלכסנדריה, שניסתה לצאת את העיירה, ושוטרים ירו בה ופצועה. הביאו אותה לחבוש את פצעיה. אמא החליטה לצאת לסקור את הדרך אם יש אפשרות להסתלק מהעיירה בכיוון מסילת הברזל. כעבור רבע שעה חזרה וסיפרה שעל הכביש ליד הנפח זבדסקי עצרו אותה השוטרים וציוו עליה לחזור לגטו, שלחו אותה ללא ליווי והיא חזרה אלינו.

באותו רגע ממש הופיעה לידינו צביה ליכט, אחותו של רופא השיניים יצחק ליכט. היא סיפרה לנו כי לפני דקות ספורות באו שוטרים ולקחו את כל המשפחה לגטו, רק היא ושייקה בידרמן דודה הצליחו להתחמק בדלת האחורית ולברוח. היא סיפרה לנו ששוטרים היו כנראה גם בביתנו וחיפשו אותנו.

כשמענו זאת לא חשבנו הרבה, העמסנו הצרורות וכולנו יחד, וגם צביה אתנו, הלכנו דרך השדות ושבילים נסתרים, עברנו את פסי הרכבת, את „הכוסור“ והגענו שוב לאותו יער אורנים בו היינו בימים הראשונים לכניסת הגרמנים. הפעם המצב היה חמור בהרבה, כי שוב אין דרך חזרה. עד כמה שהדבר נראה מוזר, ועד כמה שלא היה מה להתקנא במצבנו, אני כשלעצמי הרגשתי הקלה מסוימת שהנה סוף סוף אין אני נמצא בעיירה, בגיטו, באוירת הדיכוי, ההשפלה והתככים. אני בן חורין, אמנם, נרדף, אבל חופשי לעשות ככל העולה בלבי. כל עוד לא נתפסתי רשאי אני להלך בלי הטלאי הצהוב, בלי להוריד כובע, אכן ראשית חכמה — אני עומד וקורע-זרוק את הטלאים הצהובים מהחזה ומהגב.

ביער אנו פוגשים קבוצה שלמה של יהודים. יותר נכון: יהודיות. נשים וילדים שברחו כל אחד בדרכו הוא.

ישבנו בין השיחים. כל החבורה יחדיו. לפנות ערב יצא אבא לסקור קצת את הסביבה, ואולי לגשת לאחד הבתים ולשמוע על הנעשה בעיירה.

באחד השבילים פגש אבא באיש אחד שמראהו החיצוני ולבושו לא כאכרי הסביבה. אבא קצת נבהל אבל הזר פנה אליו ברוסית רהוטה ושאל אותו אם הוא יהודי ואם הוא מאלכסנדריה. האיש היה לבוש מעיל קצר ומכנסיים שצמר גפן להם בפנים, ומגפי לבד, כובע פרוה, הכל דוגמת הסובייטים ואקדה "פרבלום" גדול על ירכו. בלי הקדמות רבות הוא הציג את עצמו כפרטיון סובייטי ושאל אם יש הרבה יהודים ביער, אבא הביא אותו וכשראה אותו ראיתי אכזבה קלה בפניו. הוא נעמד והתחיל להטיף לנו מוסר, למה היהודים יושבים בגיטאות ומחכים למוות? למה לא ברחו לרוסיה? פחדו להשאיר רכושם? הנה הוא לבד השאיר רכוש ומשפחה במוסקבה ונמצא כאן. לו היו איזה 200 גברים, הוא היה מארגן אותם. אבל כיוון שיש כאן רק נשים וילדים אין באפשרותו לעשות כלום, הוא רק מיעץ להסתלק מהיער הזה כי גרמנים יבואו לחפש אותו ועוד שלושה פרטיונים שהורידו אותם במטוס בסביבה, ואז ימצאו אותנו (כלום אין הוא תושב את ההיפך?) ובכלל כאן יהיה קרב בינם לבין הגרמנים: מוטב שנלך דרך היערות, ורק בלילות. לסביבות פינסק, שם ישנן יחידות פרטיונים עם משפחות ועם נשים וילדים והם יקבלו אותנו.

תכנית יפה אבל כמעט לא בת ביצוע. ראשית איננו מכירים את הדרך; שנית הכתובת של הפרטיונים לא מדויקת, "סביבת פינסק" זה מושג מופשט שיכול להיות שזה בגודלו לחצי הארץ שלנו. מי יערוב לנו שאכן נפגוש אותם? שלישית, כיצד ואיפה נשיג מזון?

הסברנו לו כל זאת ובקשנו שלפחות אחד מהם יהיה המדריך שלנו. ויש להם גם נסיון מסוים בחיי מחתרת, ונלך אחריו. כמובן שהפרטיון דחה הצעה זו. לא היתה לנו ברירה והחלטנו כמו הטובע הנאחו בקש ללכת לבדנו בדרך לכיוון פינסק. הלכנו בלילה דרך היער והגענו עד אור הבוקר לסביבות ברסטוביץ, מקום הידוע במכרות האבן שלו. את היום בילינו בישיבה ביער בין השיחים. אכלנו ממלאי הכריכים שכל אחד הביא עמו מהבית. עם רדת החשכה המשכנו בדרכנו כל הלילה והגענו לפנות בוקר לסביבות הכפר גולוביץ, שהוא כבר קרוב לקוסטופול. שוב ישבנו כל היום בין השיחים וכלינו את מלאי האוכל שלנו. החלטנו להתקרב לפנות ערב לכפר והגברים הספורים, היינו בסך הכל ארבעה, יחד עם שתי נשים, ננסה לבקש מהאכרים האוקריינים בעד כסף שהיה מצוי מעט בינינו, מיצרכי מזון.

התקרבנו עם רדת החשיכה לכפר והרוב נשאר לשבת בשדה במרחק מה מהביתים. הששה שנבחרו החלו להתקרב לבתים, בדיוק היתה חתונה בכפר ורוב האוכלוסיה היתה מרוכזת ברחוב אליו התקרבנו. כנראה שהבחינו בנו גם ניחשו מי אנחנו, כי שמענו צעקות "זשידי" והם התחילו לעקוף אותנו מכל הצדדים וראינו גם מקלות בדיהם.

הרגשנו שכוונותיהם רעות, וכנראה הם גם הבחינו ביתר הנשים והילדים שישבו בשדה. והחלטנו להסתלק, הגענו בחזרה אל הנשים והילדים והזהרנו אותם שיש לברוח מיד לכיוון יער. התחילה בריחה מבוהלת. כל אחד עד כמה שכוחו במותניו. בקושי הצלחנו להתחמק.

כמובן, לא כולם ברחו לכיוון אחד, ועברו שעות מספר עד שהתאספנו כולנו שוב באותו מקום חנייה שישבנו בו במשך היום. האוקריינים לא רדפו אחרינו לתוך היער, כנראה בגלל החושך המוחלט פחדו להסתכן בלי לדעת מה הם כוחותינו האמיתיים.

אחרי התיעצות קצרה אנו מחליטים שאין טעם להמשיך בדרכנו הבלתי ידועה לנו והרת-הסכנות ללא מזון. החלטנו שנחזור לסביבות אלכסנדריה, סביבה מוכרת לפחות, ולכל אחד יש מכרים בין האכרים המקומיים, שאולי יעזרו איך שהוא. התחלנו ללכת בדרך חזרה.

למחרת הגענו לסביבות לובומירקה הישנה בקירבת הכפר האוקרייני לזיובה. חורשת אורנים צעירים וסמיכים מאוד, בקצהו של יער עבות וגדול, קבענו את מקום חנייתנו; החבורה התחילה להפרד. חלק אנשים עזבו והלכו לסביבה יותר מוכרת להם, חלק יצאו לחפש מזון בין האכרים המוכרים בסביבה.

אני הורי ואחותי נשארנו במקום בלי לדעת לאן לפנות, היה לנו עוד קצת מזון. ישבנו ככה כ-48 שעות. ביום השלישי הפיע לידנו שומר היער עם רובה ביד אחד פולני מעורב, או אוקרייני, ושמו גזיבובסקי. היה לו בית בודד בתוך היער לא הרחק ממקום חנייתנו. הוא הכיר את אבא, וסיפר לנו שמע שמעות שכאן ביער נמצאים יהודים וכיון שהוא אחראי לחלקה זו, בא להזהיר שיסתלקו מכאן, אין הוא רוצה צרות עם השלטונות הגרמנים. הוא גם סיפר לנו מה שהתרחש באלכסנדריה וכיצד חוסלו כל יהודי העיירה, איך שביום בריחתנו הוקף הגטו כולו שוטרים אוקריינים וגרמנים. הביאו תגבורות משטרה מכל הסביבה. הוא גם ידע לספר שהיפשו אותנו בביתנו ושהצלחנו לברוח. את האנשים כולם ריכזו משך הלילה בחוף במרכז העיירה בשטח השוק לשעבר והבנין שבו היתה שורת החנויות ושהגרמנים שרפוהו בכניסתם. לאנשים והילדים הורו לשבת על האדמה משך

כל הלילה ולא לקום ולא לנוע. לא נתנו להם לקחת שום דבר ושום אוכל או שתיה. בינתיים הלכו מבית לבית לא רק בגטו כי אם בעיירה כולה, וחיפשו אנשים ואת מי שמצאו הביאו למקום הריכוז. לפנות בוקר החלה התלוצה, צעדת המוות. כל החמוץ, מוקף מאות שוטרים, הלך בדרכו האחרונה בכיוון היער „סביאט“. והוא סיפר לנו את המקרה שהיה עם יוזיף הסנדלר שהצליח להתחמק מהשורה ולהסתגן לביתו של אנדרי הסנדלר הפועל שלו לשעבר שגר בדרך הזו. ליוזיף היה בבגדיו תפור קצת כסף או זהב והוא בא אל אנדרי ומסר לו את הכל, כיוון שהוא עצמו כבר לא צריך כלום. מסר, נפרד ורץ אחרי התלוצה, למרות הפצרותיהם ובקשותיהם של משפחת אנדרי, הוא טען שמשפחתו הלכה והוא מוכרח להצטרף אליהם, והוא יודע לאן הולכים.

את כל האנשים הביאו לבורות מוכנים בתוך היער, ציוו עליהם להתפשט להכנס לבור קבוצות קבוצות, לשכב. צרור יריות — והבא בתור. את מלאכת היריות עשו הגרמנים בכבודם ובעצמם... רק מי שניסה לברוח חיסלו אותם השוטרים האוקריינים שעמדו מסביב ושמרו. את אנשי היודנראט השאירו בסוף. ציוו עליהם למיין את בגדי המומתים. הם עבדו יום שלם במיין ובסוף חיסלו גם אותם בלבושם. עוד טרם יסגרו את הבורות הביאו קבוצה שלכדו ליד זבורול. הפשיטו אותם. התעללו בנערות הצעירות והמיתון.

בצל הזוועה

(דפים נפנקס)

הן כאן חבריו לבית-הספר, להסתדרות הנוער, שיחד למדו והתחנכו, וכאן גם ידידי אביו וחבריו למפלגה... אך לא ארכו הרגעים ושכניו נתנו עליו בקולם: אתה — אין מקומך בינינו, אתה צריך לעבור לשם, אתה יהודי!...

בעל כורחו עבר הנער לעבר אמו, והיה עד לכל הנוראות שעברו על העדה היהודית הגדולה מאז החלוקה הזאת...

הוא עצמו — בנס ניצל, ומאז המקרה ההוא התחיל בחיפושים ובנדודים, עבר גבולות, התגבר על סכנות ומכשולים ללא שיעור, לא נח ולא שקט עד שהגיע לכאן — והחלטתו נחושה: „לעבוד למען עמי, במולדת היהודית!...“

מעשה בתינוק שנשבה

בן ארבע התינוק — ומה גדולה האימה אשר נפלה בחלקו בימי חלדו המעטים!...

— „אני יודע הכול — טוען הילד — אך לא אגיד!...“

...באחד הלילות האחרונים שלפני הליקבידיציה בגיטו לודמיר, יצאה מתוך הגיטו אשה יהודיה, אם צעירה, בגניבה ובסכנת נפשות, עם תינוקה הרך — ושמה פעמיה לסימטת ה' נכרים. היא באה לבית ידידתה הנוצרית וביקשה ממנה רחמים — להציל את תינוקה, אותו בלבד, אך „ידידתה“ השיבה פניה ריקם.

ידעה האם כי בגיטו אין כל תקוה להצלת הילד והחליטה לעשות מעשה: הניחה את הילד

חיים דן

הוחזר אל חיק הורתי

הוא — עודנו נער, כבן שבע-עשרה כיום. שמו נכרי ולשונו נכרית; את שפת עמו אינו יודע.

מוצאו — מאודיסה, אחת הערים המפורסמות ב„תחום“ לשעבר.

לבדו בא משם. ראשון.

כיצד הגיע הוא לכאן?

הוא — מילדי המהפכה, בה, באוירתה, בבית-ספרה, בתנועת הנוער שלה, קנה דעת ומידות וערכים. בשבילה מוכן היה להקדיש חייו.

והנה באה הפלישה הנאצית והגרמנים התקרבו גם לעיר מולדתו, עיר החוף הגדולה שבדרום רוסיה. העיר התגוננה בגבורה, ואבי הנער — פרופסור וחבר ותיק במפלגה — מראשי ההגנה, הוא נפל בקרב והוכתר באות הצטיינות כאחד מגיבורי המדינה. אך לא הועילה מלחמת הגבורה של מגיני העיר; המסע הגרמני היה אז בכל עונו ותוקפו ועיר החוף נפלה גם היא לידיהם.

מיד פקדו הגרמנים על כל התושבים להתכנס ולהתחלק במקום לשני מחנות: נוצרים להוד ויהודים לחוד.

הנער לא ידע מה טיבה של חלוקה זו. הוא ראה את אמו יוצאת מהחוף לצד היהודים, אך הוא לא הלך אחריה. במקומו נשאר, עם הכלל.

מהיהודים ליער (השנים היורים זכו ונשארו בחיים ובתוכנו הם יושבים).

לעומת זאת ראיתי בכרנוביץ' כיצד אספו הגר-מנים יום אחד בכיכר העיר 500 פולנים, כולם גברים צעירים, והוציאו אל מחוץ לעיר, "בכיוון בלתי ידוע..." והמובלים, איש מהם לא הרים ידו על הרוצחים, גם כאשר ראו את חבריהם מומתים לעיניהם...

וראיתי אף זאת: כפרים שלמים של פולנים ושל ביילורוסים על בחוריהם וזקניהם, נשיהם וטפם, הובלו לטבח, ואיש מהם לא התקומם על הרוצחים שהקיפום. גם לאחר שהוצאו מתוכם קבוצות-קבוצות לבורות המוכנים מחוץ לכפר — עוד לא האמינו הנותרים, שכך יהא גם בסופם...

והן זאת לך לדעת: נגדנו, היהודים בגיטו, הן עשו הגרמנים הכול כדי לעשות אותנו לאפר עוד בטרם שרפנו... הלא היהודים היו עזובים, מופקרים, במלעותיהם של זאבים, גרמנים ולא-גרמנים, אשר שתו עליהם מסכיב כולם, כולם; סבלו יסורי מות מידי כולם וחייהם היו למרמס על ידי כולם עוד לפני בוא שעת הפורענות האחרונה... והללו, איכרי פולין וביילורוסיה, הן בתוך עמם ישבו וחייהם יהגילים לא נפגעו ביותר, עד שיצא גזר דינם, ובכל זאת הובלו ברגע האחרון כצאן טבחה. רצח המוני, מאורגן ומתוכנן בידי מדינה גדולה ואדירה — הופעה זו היתה למעלה מהשגתם של האנשים. עד הן נשימה האחרונה לא יכלו להאמין, לא יכלו להגית, כי אמנם כך הוא...

אך הנה לפניך עובדה מאלפת מהתנהגותם של גרמנים במצב דומה.

אחת הפלוגות של פרטיזנים יהודים תפסה פעם קבוצה של 30 חיילים גרמניים. בחרו אחד מהם, נתנו בידו גרזן ואמרו לו לערוף ראשיהם של 29 חבריו ובשכר זה ישאר בחיים. והגרמני הלז, במעמדם ובנוכחותם של אנשינו, רצח והתזו את ראשיהם של כל חבריו לנשק ולגזע... אך מאלף ביותר המקרה הבא:

ראש הגסטאפו בסלונים היה מפורסם כשליט עריץ ואכזר ופחדו נפל על כל הסביבה, וידו היתה כמובן מגואלת בדם היהודים לאין ספור. אשתו, שהיתה במחיצתו, גם לה יצאו מוניטין כעזרת נאמנה לבעלה. באחד הימים נודע ל-מפקדת הפרטיזנים באזור, כי אשה זו נוהגת לנסוע מזמן לזמן לביקור אצל חברותיה, נשי המפקדים הגרמניים בעיר הסמוכה. הפרטיזנים שמו מארב והפעולה הוכתרה בהצלחה: אשת ה-שאף' ובני לווייתה נפלו בידיהם...

למחרת הריצו הפרטיזנים איכר-שליח לסלו-

בסימטא ושמה פיתקא על צוארו: "חוסו על התינוק! הצילוהו!" נמצאה שם אשה כפרית שאספה את התינוק והעבירה אותו לביתה בכפר הסמוך.

כעבור כמה ימים חוסל הגיטו בל וממשפחת התינוק ניצל רק אחד, דודו, אחי אמו. הוא נמלט בלילה האחרון ליער, ומשם נדד לפרטיזנים.

משבא הצבא הרוסי ושיחרר את ווהלין — חזר הדוד למקום ובא לבית האשה הנוצרית לבקש את הילד בחזרה. אך לא הועילו כל הפצרותיו ואנקותיו; האשה סרבה להחזיר את הילד. היא הצילה אותו — ועתה הוא "שלה". אז פנה הבחור לכמה מבני-עמו היהודים בצבא האדום וביקש מהם לנסוע אתו לכפר, לביתה של אותה נוצריה, ולעזור לו בהשבת הילד.

באו החיילים עמו והחלה היאבקות בינו לבין האשה על הילד: הדוד אווזו בגופו ומושכו אליו והאשה הנכרית אווזת בראשו ומאיימת להחניקו. "לא אשיבהו חי" — היא צרחה בקול.

והילד אף הוא צעק ובכה: "אל תקרעו אותי לשנים", והוא נמשך בכל כוחות לצד הדוד הור-הקרוב...

החיילים ירו יריות הפחדה באויר, אך ללא הועיל; האשה לא סילקה ידיה מהילד.

היא הרפתה ממנו רק לאחר שהחיילים כיוונו את רוביהם ישר אל ראשה...

הדוד הוציא את הילד וטלטל עצמו אתו דרך ארוכה עד שהגיע בשלום לאיטליה, בדרך ל-ארץ-ישראל...

— "אני יודע הכול" — טוען הילד החמוד, כשהוא טומן ראשו הפעוט בחיק הדוד, החובקו באהבה...

יצר החיים...

"אתם שואלים כיצד נתנו היהודים להוליכם שולל, למה, האמינו' להודעות ששולחים אותם לעבודה ולמה נתנו לדלדל עצמם קימעא-קימעא וכו' וכו'?" — אומר איש שיחי, ממפקדי הפר-טיזנים היהודים — "ואני אומר לכם כי במצב המיוחד בו נמצאו היהודים שם בזמן ההוא עשו הם כל שביכולתם. האחרים, גם במסיבות קלות יותר, נפלו מהיהודים ולא הוכיחו את אשר הוכיחו הם.

בברזנה נחטפו ע"י הגסטאפו באקציה הרא-שונה עשרות יהודים והוצאו אל מחוץ לעיר. שם פקדו עליהם להתפשט עירומים, והרוצחים ירו בהם ששה-ששה. תוך כדי "הפעולה" שלפו שני בחורים אקדוחים שהיו חבויים עמם ופתחו באש על רוצחיהם. שלושה מהגרמנים נהרגו במקום, ובתוך המהומה שקמה נמלטו כמה

בראי ספרותי

בקר סלה

אמיר גלבע

כָּל חֲבָרֵי יְבוּאוּ מִכְתָּפֵי גְאֻלָּה
וְדָמָם הַשְּׁפוּף נֹהֵר אֶל עוֹרְקֵיהֶם
מִמְעִינֹת -

תְּחִיָּה בְּלִבְכֶם סוּעֶרֶת
וְזוֹהֶרֶת הַבְּקָעָה
מִקְדָּשַׁת תְּכָרִיקִים
גְּלוּיִים לְסוּד הַתַּיִים.

כָּל הַבְּקָרִים שֶׁהִתְקַפְּלוּ בַּחֲשָׁקָה
לְמַעַנְם, בְּבוֹא יוֹם לְהָאִיר,
מִנִּפְסִים חֲרִבּוֹתֵיהֶם בְּבִרְקָה
רוֹעֶפֶת אוֹר וְשִׁקֵּט -
שָׁנְנוּ מִכְמִנְיָהֶם לְעֵת יוֹפֵעַ הָרְגַע
בְּצַעְדֵי מְלָכוּת.

הקיר

(סיפור)

הלן בורקו

אותו בוקר התעוררתי משנתי מבוהלת. זיעה קר הכיסתה את פני. הייתי נבוכה, לבי הלם בי כשעון מעורר. איזה יום היום? — שאלתי את עצמי ולא ידעתי. הייתי עדיין שבויה בקורי חלומי המזור. נדמה כי בכיתי בשנתי, משום מה צר היה לי על שחלומי נפסק באמצע. התישבתי על משכבי מתוך דחף נעלם, אך עד מהרה הטלתי את עצמי שוב על מצעי ועצמתי את עיני. רצייתי לשקוע בתנופה נוספת. רצייתי שוב לחלום. כמה טוב היה לי בחלומי. רצייתי לבכות. להחזיר לי את חלומי, אך לשווא. את אשר חלף אין להחזיר.

רגעים ארוכים עוד שכבתי במיטתי עד שלבסוף התאוששתי. התלבשתי ויצאתי את הבית. הרחוב היה סואן. אנשים אצור-רצו לעיסוקם היום-יומי, ואני — לאן אני הולכת? הרהורי כבדו ורגלי נשאוני על כנפי חלומי שלא מש עדיין מגד עיני. אך צחוק ילדים שמיהרו לבתי הספר השכיחו מלבי את חזיון הלילה. עכשיו לא היה איכפת לי לאן אני הולכת. מה זה משנה...

באחד הרחובות פגשתי זקן גבה קומה ומקל בידו. בקומתו הגבוהה נראה היה כאילו

הוא רכון קדימה. בפסיעות קצובות. מקלו מקיש באספלט הכביש בצליל עמום ורגליו הנגררות שוחקות את שארית סוליות נעליו.

— ר' לייב! ר' לייב! — שמחתי לקראתו משהכרתי בו אחד מבני עירתי — הא, ר' לייב! הרבה זמן לא ראיתי אותך. מניין ולאן, ר' לייב, כה מוקדם?
— טיול קצר — ענה ר' לייב יבשות — כרגיל מדי בוקר. ואת לאן, בתי?

— אני... אני... — עניתי כולי נרגשת מפגישי הבלתי צפויה — אינני יודעת בעצמי לאן... אינני יודעת ר' לייב! אל קברי אבות אני הולכת, ר' לייב! אל קברי אבות...

התחייך ר' לייב בטוב לב, אך ברק עיניו כאילו הועם. אחר רגע אמר:
— אכן טוב אמרת. בתי. הן ראש חודש אלול היום. הימים הנוראים ממשמשים ובאים. ימי תשובה. וכך הרי אמרו אצלנו בעיירה: בימים אלה הדג במים רועד... אך נכחה עיירתנו, נכחדו הקברים ורק הכאב נשאר בלב. הכאב והזכר על אלה שאינם עוד בחיים.
— הא, ר' לייב, ר' לייב, כמה תערוג נפשי לשם! ומה לא הייתי נותנת לו יכולתי לנסוע, לראות שוב כמו עיני את עיירתנו, ללכת בשבילים שם עמדה ערש ילדותי.

— אין דבר העומד בפני הרצון... — אמר ר' לייב אחרי שתיקה מעיקה — סעי בתי ויהא אלוהים עמך...
אמר, הושיט לי את ידו הגרומה והוסיף:

— תהא לנו שנה טובה, בתי, וגמר חתימה טובה... שלום לך, בתי...
ידי נגעו בקצה אצבעות ידיו הכחושות והרוטטות. מבטו היה חם. בזוויות עיניו התנוצצו דמעות כשתי פנינים. אחר הסב ממני את פניו והלך לדרכו. הקשת מקלו באספלט הרחוב וגרירת רגליו השוחקות את הסוליות הדהדו באווני עוד עת ארוכה.

רגעים נשארתי עומדת תחתי דוממת. דוק של דמעות כיסה את עיני. דמותו של ר' לייב ציירה לפני ימים עברו, וזכרונות ממקום אחר.
ושוב אני נעה בין זרם אדם. רגלי מוליכות אותי אל סמטאות ללא מוצא, אל רחובות סואגים, עד שלפתע מצאתי את עצמי בתחנת האוטובוסים שהמתה מאדם. ומבלי לשאול ליעד האוטובוס נדחקתי פנימה גם אני והתישבתי ליד החלון, כשדמותו של ר' לייב עדיין רודפת אותי.

האוטובוס עצר בתחנות, העלה והוריד אנשים, הלך על פני רחובות וכל זה כבתוך חלום. דרך החלון הבחנתי בפועלים העומדים על פגומי בנינים, מעלים בלוקים, מטייחים ומצמיחים את הקירות אל על. מכוניות חולפות ביעף, ואני נישאת לאין סוף...

כמה זמן נסעתי כך? דקות? ואולי יממות? מבעד לחלון ניגלה לעיני מישטח רחב ידיים. האוטובוס נעצר ופלט את כל הנוסעים ורק אני ועוד שתי נשים באפור נשארו עמדי. הם ישבו מכורבלות בתוך עצמן באחת הפינות של האוטובוס. לראשיהן מטפחות דהויות ולעיניהן משקפי שמש כהים. הבחנתי כי בידי אחת מהן היה זר פרחים צהובים ובידי השניה — סידור תפילה. אחת מהן ניגשה לפתע אל הנהג ושאלה למקום פלוני שאוונני לא קלטה את שם המקום. "שבי, גבירתי", אמר לה הנהג. "אגיד לך היכן לרדת".
ואז זו האוטובוס ושוב נסענו. ולא היה איכפת לי לאן. רציתי שלא יעצור. שיסע עד אין קץ. ובלבד שיסע. רציתי לברוח מעצמי. לנסוע רחוק. אך פתאום שמעתי את קולו של הנהג, העוצר את האוטובוס באחת ומכריז בפשטות:

— ווהלין...! גבירתי, כאן עליך לרדת!...

שתי הנשים נחפזו לרדת. רציתי לשאול אותן משהו, אבל הן כבר היו בחוץ, ואני — אחריהן. לאן נעלמו? — לנגד עיני צץ בנין רב-מידות. כבמטה קסמים נמשכתי אל תוכו. נדמה לי כי שתי הנשים חמקו לשם. כאן יש שער ושביל מתפתל. אני מגיעה לקיר-שיש גבוה, ועל הקיר שלטי נחושת למכביר. ומעל השלטים פורחות אותיות אש... שמות יקרים, מוכרים, קרובים ללב: רובנה... קובל... סארני... דומברוביצה... דובנו... לודמיר... סטפאן... ו... ו...

רציתי ליפול על פני ולהתפלל. רציתי לזעוק, לצעוק, אך... לבי התאבן. וכעין רחש-לחש חמק בין שפתי: אל-אלוהים! מה עיני רואות?! האומנם? כל כך הרבה עיירות יקרות! כל כך הרבה קהילות קרובות לנפשי נשארו חרוטות על קיר?!... אך ורק על קיר?!... אה! היכן אתן עיירות יקרות? היכן אתם יהודים יקרים של העיירות היקרות האלה?!...

כבשתי את פני בקיר ובכיתי חרש. והנה הקיר נפתח ואני מתהלכת ברחובות עיירתי ואני עדיין ילדה קטנה, קטנה. יום סתיו עומד בחוץ. עצים עומדים בשלכת. רוח קרירה נושבת. חודש אלול של שנות... נעורי. הרוח הקרירה מפורת את צמותי הזהובות. תרמילי ספרי על שכמי ואני ממהרת לבית הספר "תרבות". עוברת את פסי הרכבת החוצים את העיר מ"פוליסקיה", שם נמצא בית אבי. הנה תחנת הרכבת. רכבות נוסעים, אנשים עומדים על המזח המרוצף ומצפים לאורחים. צפירה ועוד צפירה. הרכבת נעצרת. אנשים יורדים, ברובם יהודים. חיבוקים וגשיקות. אך עלי לא לאחר לבית הספר, ואני פונה העירה. לא לחלום!...

הנה הגן העירוני, פה הייתי פוחדת לעבור בלילות. אני פונה ימינה. הנה רחוב צנטרלנה. "רונדוקים" אחדים כבר פתוחים. בחתף הילוכי אני נכנסת לאחד הרונדוקים, קונה "מורוז'ינה" ומרמולדקה בעטיפת ניר, עליה ציור של דובדבן.

הנה רחוב, טז'צ'גו מאיה, רחוב הירידים. יהודים אצים לבית הכנסת. טליתותיהם תחת בית שחים. ממהרים לתפילת שחרית. יום יריד היום ויש למהר. לחפש קצת פרנסה. ואני ממהרת לבית הספר. עליצות לא מובנת אופפת אותי. פתאום אני נזכרת שתוך חיפזון שכחתי לקחת עמי אוכל. הא, אין דבר, אכנס לדודה סטוליארא. מוכרה היא "פיתות" על בצל ו"חלהלעך" שמחמת החום באפיתן השחימו, התפקעו, ומעוררות כבר במראן את התיאבון. רק עשרים גרושים! אין לך כסף, ילדה? אין דבר, תשלמי בפעם אחרת. קחי, קחי, שיהיה לך לבריאות. תודה, תודה... מחר אעבור כאן שוב ואשלם...

אני נוגסת ב"חלהלה" המתוקה וממשיכה לרוץ לבית הספר. השוק כבר מלא עגלות אכרים שהביאו העירה מהכפרים הסמוכים את מרכולתם למכירה ליהודים. תבואות שונות. גרגרי-עזר ופטטריות מיובשות. אוזנים ועופות. קירקור עופות. געיית הכבשים, הפרות והסוסים ממלאים את החלל. יהודים שטרם הספיקו לסעוד פת לחם של שחרית כבר מסתובבים בין העגלות, בודקים את הסחורות, עומדים על המקח עם האכרים; קונים, מוכרים או מחליפים סחורות. נשים יהודיות עומדות על יד העגלות וקונות תרנגולות ותרגולים. נושפות בין הנוצות, בודקות אם העופות מפותמיו דיים — הרי חודש אלול היום ויש להצטייד בכפרות ליום הכיפורים.

שמח בשוק. המולה ורעש המתמוגים לסימפניה של "יריד בעיירה"...

הנה אכרים אחדים כבר הספיקו למכור את סחורותיהם והם נושאים בקבוקי י"ש. נשותיהם במטפחות פרחוניות הולכות אחריהם ובידיהן מליחים, מלח וגפרורים. אחדים מהאכרים כבר שיכורים. הולכים בהרחבה ובידיהם שוטים ארוכים. לבושים הם ב"סירגות" אפורות כשאבנטים אדומים-דהויים למותיהם. מכנסיהם רחבים, כתונותיהם רקומות צלמים-צלמים, פניהם אדומות והבלוריות תלויות להם בין עיניהם. מסתירים כוונות מזורות...

קצת הלאה מאן עומד לו ה"זאדרומניק" על ארגו הפוך או שרפרף, ומכריו על מרכולתו. כיוסי מכנסי הגולף, הנתונים במגפיים נוצצים, מלאים כסף, הוא מוכר חמשה "חפצים יקרי ערך" רק בעד זלוטה אחת. רק זלוטה אחת! ורק היום! רק היום! ואם לא די בכך הנה עוד חפץ "יקר המציאות": מסרק ממין משובח... ועוד מראה! ועוד מציט! טבעת נוצצת! הכל זהב! והב טהור! ורק בעד זלוטי אחת! ורק היום! איפה אתם אנשים יקרים? גברים ונשים חמודים? קנו! קנו! רק היום! היום הינם — מחר בעד כסף! מציאה לגנבים!...

עד מהרה מסתופפים סביב ה"זאדרומניק" נשים, גברים וטף, וכולם פליאה מהכרזותיו המבטיחות, הצעותיו הקוסמות כי הכל בחצי חינם. עודו צועק ומכריו ומישהו מהקהל מוציא זלוטי אחת וקונה את ה"מציאה", ולאחר הראשון מתעודדים השאר, ובידיו הזריות של ה"זאדרומניק" עולות "מציאה" אחרי "מציאה", וזה הכל תוך כדי קריאות מחרשי אוזניים: רק היום! רק היום! רק זלוטי אחת! רק היום — מחר בלי כסף! חינם... באמת חינם... זא־דאָרום!..

אף אני עומדת שם כמה רגעים. סקרנותי גוברת ולרגע אני שוכחת את בית הספר. אוי השעור הראשון! — אני נזכרת לפתע, עוקרת את רגלי משם ונדחקת הלאה בין העגלות והאנשים.

אני רצה הלאה. הנה ה"הורטובניה" של בירג. יהודי נמוך קומה, בעל כרס עבה, עומד כבר בפתח ה"מאָנזין" שלו כשה"קאָמזלקה" והשעון ה"ציבוליניצה" בכיסיו מוסיפים לו הבעה

של תקיפות. לא הרחק ממנו, כמעט בשכנות, נמצאת חנותו של ר' פסח. הוא עומד ופותח את התריס המוגף כשציציות של הטלית-קטן שלו מבצבצות לו מתחת מעילו.

הנה "מלאי" הנפט של ר' לייזער. אכרים עומדים ליד חנותו של ר' נחום ושותים "הורילקה". הנה בניינו של נגל ובו הקהילה היהודית של העיר. הנה בתי הכנסת ע"ש "קופיצקה", "ברונה", "סטולין" ועוד. ועוד. אני שומעת קול-תפילה עולה ובוקע מבתי כנסת אלה. אני רואה את פני המתפללים וקול תפילתם נספג לתוך נשמתם... הנה בית הרב שמכר שמרים לאמהות יהודיות...

אני מאיטה את הילוכי. הנה... הנה "משיח המשוגע". כן, גם הוא בא ליריד. לבושו בלים ומגבעת וחור באמצע חבושה לראשו המדובלל. הא, משיח! נגן משהו! נגן, נגן, אתה כל כך מנגן יפה!...

ומשיח אינו מהסס. מאחד התרמילים התלויים לו מכל הצדדים, מוציא הוא אחד מחליליו ומתחיל לנגן ניגונים חשובים את הלב. הרבה ניגונים יפים יודע משיח זה. ניגונים עממיים וניגונים מודרניים. נגן "כל נדרי", משיח. נגן! נגן! — ומשיח מנגן ומנגן, ואחרי כל ניגון הוא שואל: יפה, מה?... ועיניו האפורות צוחקות בתמימות מעוררת רחמים. וכשמשיח המשוגע מתחיל בניגון אין צורך להאיץ ולבקש אותו יותר. הוא עובר משיר לשיר, הנה מוביל הוא חתן וכלה לחופה... והנה מנגן "א פריילעכס" המחייה נפשות...

אני שוכחת עולם ומלואו ועומדת מוקסמת מנגינתו של משיח המשוגע, אך פתאום אחד הנערים זורק משהו לעברו של משיח. סתם כך, תוך שובבות או הלצה, ומשיח מפסיק מיד את נגינתו. מתרגז ומתחיל לרדוף אחרינו. אנחנו בורחים. משיח ניגש לעגלה, חוטף משק פירות תפוח ומתחיל לנגוס בו. בעל העגלה רודף אחריו וזה זורק את התפוח ובורח. האיכר מרפה ממנו ומשיח נעמד ופורץ בצחוק רועם. צוחק על עצמו, על האיכר, ואולי על כל העולם המטורף...

...ואני ממשיכה ללכת, אוזני קולטות לפתע קול בכי נשים. רגלי ניצבות בפתח בית הקברות. אני מתקרבת אל הגדר. עיני נתקלות בקבצנים שהקדימו לבוא לכאן. הם עומדים וידיהם מושטות לנדבה. תני נדבה, ילדה! תני ואבקש רחמים לנשמתם של יקיריך... ידי מושיטה להם את פרוטתי האחרונה שבכיסוי. והנה עוד יד מושטת לנדבה... ועוד יד... ועוד יד... אלוהים! כמה קבצנים בראת בעולמך מבני ה"אתה בחרתנו", מעמך המובחר, על מנת שיבואו לבית הקברות לבכות את המתים והחיים גם יחד! אלוהים!... אלוהים!...

...אני בפנים של "בית החיים". תועה בשבילי המצבות השוחות. מחפשת את קברו של אבי, זכרונו לברכה. הוא מת בהיותי ילדה קטנה. צדיק היה אבי, כי יד הרוצחים לא היתה בו. אני משתתחת על קברו. עיני יבשות מבכי... ידי מלטפת את האבן הקרה ואני יודעת כי לא הרחק מכאן נמצא קברות אחים, קברות הקדושים. אני שומעת "אל מלא רחמים", אך את השמש אינני רואה. אני קרובה לאפיסת כוחות. שפתי ממלמלות תפילה חרישית. תפילה ללא מלים, לבורא עולם, שיתן לי כוח לשאת את הסבל הזה, ואני הרי רק ילדה קטנה... ילדה תמימה, שתיק ספרים על שכמה... שואפת לעולם יפה... עולם שאין המוות שולט שם...

...שתי הנשים מן האוטובוס עמדו לא הרחק ממני... שלושתנו עמדנו שם ובכינו. האחת עדיין החזיקה את זר הפרחים הצהובים. עיניה של השניה היו נעוצות בסידור התפילות הפתוח לפניה. הינומה כיסתה את פניה. שפתותיהן מלמלו מלים מקוטעות. אוזני קלטו רק מלה אחת שחזרה על עצמה: אמא!... אמא!... אמא!...

...אינני זוכרת כמה זמן עמדנו שם באבלנו. כשהתאוששתי, ראיתי את עצמי עומדת קפואה תחתי ליד הקיר, עליו חרוטות באותיות נחושת שמות עירוותינו הבלתי נשכחות, ובמקום ריחפה ספק-תפילה, ספק-זעקה: בואו אנשי ווהלין — אם הגעו עינים יתגברו עליכם אל העבר הלא רחוק — בואו לכאן, אל הקיר הזה, אל קיר ההיכל, קיר קהילות ווהלין שניספו, כי רק כאן תמצאו את אשר אבד לכם בנעוריהם... רק כאן... כאן...

רמת-גן, בדצמבר, 1971

מרדכי בונה

ד"ר חוה שפירא (אם כל חי)

„רצונך להכיר את המשורר — לך אל ארצו ואל מולדתו.“ יפים הדברים ביחוד לגבי ד"ר חוה שפירא, אשר בתולדות חייה משתקפים כה הרבה גוני אור, אשר מלחמה להם בצללי-אפל. והיא נאבקת בהם כל ימיה על-מנת לגרשם כליל מארחות החיים. ותהי ראשית דרכה לפרוץ על במת הספרות, וכה דבריה בהקדמתה ל„קבץ ציורים“ שלה ש-הופיע בראשית המאה העשרים:

„ספרותנו חסרה השתתפותה של המין הח-לש. בתכני עתה אל חוג זה, תקוה העוה שתתעוררנה רבות מבנות מיני ללכת בעק-בותי, אחרת תהיה ספרותנו מדולדלת ומחור-סרת גוון. — — — אנו יש לנו עולמנו צערנו וגעגועינו, ולפחות בתאור אלה — צריכות אנו לקחת חלק.“

כתבה דברים אלה אשה, כמעט נערה, שגדלה ונתחנכה בבית מצאצאי צדיקים, אדמוריים: נשואה לאיש ואם לילד בגיל רך... הרכה והענוגה, בעלת נפש פיוטית ומלאת חלומות וגעגועים, גורשה מגן-עדן הנעורים על מנת להיות ככולה בעבודות נשואין בטרם זמן עם איש ששום קשר נפשי לא היה ביניהם, כעדותו של אחיה, מר. מ. שפירא, במכתבו למערכת גנוים (גנוים ב' עמ' 36 מיום 15.5.56) — „... בינתיים התכבדה, ובהיותה כבת 14 צריכה היתה, מוכרחת היתה להתארס ולהנשא לפי המנהג והמסורת — חוק ולא יעבור! כעבור שנתיים נולד לה בן.“

היא נתנה בטוי למצבה ולמאבקה ל„חופש“ בסיפורה, „השושנה“: מעשה בשושנה שגן-טפה ממקום גידולה וצמיחתה ושמו אותה באגרת-טל. והיתה השושנה אומללה ומצטערת על האויר החסר לה ועל המחנג התוקף אותה והיתה מתחננת, מתפללת ומבקשת משוביה ל-החזירה למקום גידולה, כי עוד מעט ותקמל ואין מרחם עליה. ואז מחליטה השושנה „לשאת את כל היסורים והתלאות בקומה זקופה באמץ רוח ובבטחון רב“ ורק כאשר שוביה הבחינו בכמישותה, והחזרה אל המקום אשר „שם שורש נשמתה“...

עלמה ענוגה זו, בעלת רגש עז ודמיון עשיר שגדלה בבית אפוף מסתורין בין אנשים הווים וחולמים, ספגה עוד בימי ילדותה ספורי נפלאות על אירועים והתרחשויות, שהנפשות הפועלות בהם הן אבותיה הקדושים, מצטרפת לאחיה —

בת סלאוויטא. דור ששי לרבי פנחס'ל הגדול הוא רבי פנחס'ל קוריצר. נינה לרבי פנחס (על שם רבי פנחס'ל הגדול, סבו), אחד האחים הגבורים והקדושים, שקנו להם פרסום רב על-ידי בית הדפוס שלהם, „דפוס האזנים שפירא“, בו נדפסו הש"ס, סדורי תפילה ושאר ספרי יר-אים. פרסום-יתר ניתן ל„אחים“ (רבי פנחס ואחיו ר' שמואל-אבא — בנים לרבי משה, רבה של סלאוויטא. אחד מבניו של רבי פנחס מקוריץ). בפרשת המאסרים. המלקות והגירוש שנגזרו עליהם על ידי הצאר ניקולאי הראשון, בעטיה של עלילת-רצח שהעלילו עליהם.

סלאוויטא — עיירה קטנה בערבות ונהלין ויערות עבותים סביב לה — היתה למרכז קייט ולמקום-מרפא לחולים נגועים בכלי הנשימה. אלה נהרו באלפיהם בעונת הקיץ לשאוף מאוירה הצח. בעיירה ססגונית זו, אשר צהלת-רגנת צעירים וצעירות נופשים מהולה אנחות נואשים פולטי כיה וניע, נישאה בחללל אוירה, ראתה חוה שפירא אור בבית מידות, בית אביה הגביר-אדיר, רבי יעקב-שמעיה שפירא. איש חסיד וירא שמים, „מגוע תרשישים“, גין ונכד לצדיקי-עולם ומצאצאי איש המופת רבי פנחס'ל מקוריץ. כעיר כן יושביה. מה עיירה זו הצטיינה ביופיה ובנקיונה והיא מלאה ריחות יער ושדה, מאירה פנים לכל תושביה, אף בית אביה, על אולמו-תיו הנהדרים, רהיטי הפאר, כלי הכסף והזהב, ובאי הבית בני תורה, כחמי מדע ואנשי-מעשה, אשר פני חג פניהם — ניכרים היו בו גם סימני עגמה, צער ויסורי נפש וצל של קדרות...

— — — מפי דודתה הזקנה, עוד היו מתמל-טים לפעמים דברים בודדים של ה„ענין“. אולם מפי זקני, קשה היה להוציא גהה, פניו האצילים והענוגים. המעוטרים זקן ארוך ולבן כשג, היו נעשים רציניים ומעוננים... מפיו היתה מתמלטת אנחה חרישית, חשאית, דומה לרוח קלה שנמשבת מרחוק ואנחה היתה פורצת גם מפיו של הרבי הישיש שהיה ב-ביתנו. עד היום הזה איני יכולה לשכוח אנחה זו, שסגולות מיוחדות היו לה. היא לא היתה מתפרצת מעולם בשעה שהזקן היה מדבר עם בני אדם. בשעה שהיה שקוע בהרהורי, היתה האנחה נשמעת פתאום בהטעמה נגונית מיר חדת, ובהמשכה יפה וארוכה, דומה, כאילו, נתבטא בה גם יגון-האומה, שלא בידיעתו רבץ והעיק על נשמתו... (חוה שפירא ב„האחים מסלאוויטה“)

את יצירתה לחיוב. מאז נקשרה ידידות בינה לבין בריינין שהיה לשובינה בכניסתה להיכל הספרות. והיא אז בת עשרים ואחת. בתקופה ההיא הותרו גם כבליה והיא נפרדה מבעלה. הרי היא חפשיה עתה לנפש! "ועתה לא צר לי עוד המקום, עתה עוד לא אדאג, לא אפחד!" והיא מתמסרת לכתביה.

הרישום הראשון שביומנה המענין הוא מהת-אריך ה' באב תר"ס (אוגוסט 1900) שנת הכ"ב להייה:

"בציור „בחדר ילדי“ אומר בריינין: „הדיו והעט היו לי למשא ונראים בעיני כמכשירי עיניו“; לי ייראה העט-ודיו כחבר טוב ונאמן, אשר בכל עת אוכל לגלות בעזרתו אשר בלבי ולהקל את משאיי.

— — — מי שיש לו לדבר הרבה הרבה מאד, מי אשר הדברים „כאש עצורה“ בעצמותיו — והוא לא אמר, אף מעט מכל אשר בלבבו — לו נראה העט בדיו כפתח גרעון אליו יכסוף לבוא. בעזרתו מצפה הוא להגיע עד מקום חפצו.

היא שהתה זמן-מה בורשה. היתה מבאי ביתו של י.ל. פרץ, אשר ראה בה סופרת מחוננת. הכירה את פרישמן ואת סוקולוב ראתה רק באספה אחת:

„הייתי באסיפה אחת וראיתי את פניו. אליו מי שלא ראה הפנים האלה, לא ראה גאוה וגודל-לבב מימיו. אמנם רשאי כל איש — ועוד יותר האיש אשר מפוּרים לו כבוד ותהלה מכל עבר — להכיר בערכו, אך להביט מגבוה על כל אשר מסביב לו כעל רמשים הוחלים לרגליו, זה כבר — יתר על המידה...“

דבריה אלה מצביעים על מורשת אבות שקמו לה לנחלה. ד"ר חוה שפירא — הדור הששי לרבי פנחס הַדוֹל, רבי פנחס'ל מקורץ, אמר: „אדם שיש בו שמץ גאוה או עזות, אפילו, שהוא צדיק וישר במידות אחרות — לא שווה כלום“ ועל עצמו אמר: „אני לא באתי למה שבאתי, רק אז כשלמדתי אחורי התגור; ועכשיו שאני יושב בראש ולומד, אני מבין את הכתוב“.

ומה אומרת חוה על עצמה — לא באספה ולא בשיחה עם מישהו אלא לעצמה ביומנה האישי, בו דברים אינטימיים, דיסקרטיים ועדינים ביותר:

„קשה לי מאד לדבר, ומה גם להתודע לאנשים שאינם מכירים אותי ואשר יוכלו לדר בר באוני, מה שלא היו מדברים לו ידעוני. ואין אני יכולה להסכים בשום אופן שיחשדוני במה שאין בי, למשל, שהפצה אני שיוודע שמי ברבים, או כי כותבת אני לשם גאוה...“

אחד גדול ממנה בשנים והשני צעיר ממנה — במשנתם ובולעת בצמא את דברי סיפורי הרבי שלה שבבית — „הרבי הוקן“: על היי אבות האומה, שיעבוד וגאולה וכו' ובמיוחד את להט הוצבי אש — נביאי ישראל. וגבר צמאונה לדעת דמיונה הפליג ובבית — ארונות מלאים ספרים ומכסים את הקירות, ספרי קודש וספרי חול, והיתה חוה שוקעת בים הספרים ובמיוחד בספרי הקורות לעם ישראל, כמו „צמח דוד“, „שבת יהודה“, — „שארית-ישראל“ וכיוצא בהם — והגערה חוה בעלת הדמיון העשיר, היתה גם לאיש הגות.

והנה בעצם פריחתה, על סף ימי בגרותה, כאשר במוחה נרקמת והולכת תכנית של הש-תלמות שכלית, על-מנת להשתלב בין רוקמי חזון — באים ועוקרים אותה מתוך גן עדנה ומעמיסים עליה עול „דרך-ארץ“. לא מלאו לה שבע-עשרה שנה והיא אשת-איש; לא מלאו לה תשע-עשרה — והיא חובקת בן.

משבר נפשי חמור פקד אותה, כובד העול, שהוטל על נערה צעירה זו — מכאיב היה. געגועיה לחופש, לעצמאות — מדכאים היו: „ראיתי מרחוק את בנות מיני — והן מתענגות על האור, על האויר, על החופש!“ („השושנה“). היא משכה בעול ותכננה מרד. וכאן התעוררה אמה שהיתה לה להועיל ולעזר רב.

האם, מנוחה לבית שינברג, משפחה אצילה בקישינב שבסרביה, אשה משכילה, בקיאה בספרות אירופה ואף בספרות העברית שבאותה התקופה, ראתה במצוקת נפש בתה והתיחסה אליה בהבנה. היא עשתה רבות להפגת צערה. כנראה, היתה אשה זו לא רק צופיה הליכות ביתה, אלא גם צופיה הליכות עסקי בעלה. ובעלה היה איש עסקים והיו לו כמה בתי חרושת, נאמן לבעל האחוות המפורסם ה„פ-ריץ“ סגנושקה, שניהל גם עסקיו הוא. והיתה הגברת מנוחה אשת רבי יעקב-שמעיה סובבת בערי אוקריינה וגם של מדינות אחרות. בעניני עסקים, למען הקל על בתה חוה את משאה, היתה לפעמים מצרפתה לנסיעותיה. וקרה, שהאם היתה זקוקה למעינות הרפואה בקרלסבד, נצ-טרפה אליה חוה וושהתה שם כמה חדשים. נסיעות אלה הפיגו בהרבה את מתיחות נפשה וגם הרחיבו את אופקיה. בפרנצסבד, דרך ברלין, נפגשה עם הסופר ראובן בריינין, מראשי הדוּב-רים בעולם הספרות העברית שבימים ההם. היו לה כמה יצירות ספרותיות משלה. בריינין עבר עליהן. והוא, אשר בשבט בקורתו החריפה היה מצליף על ימין ועל שמאל ורק מעטות הן היציר-רות אשר יצאו תחת שבטו בשלום — העריך

נתן ליבנה שיר היחוס לאיש ווהלין

גדלנו שׁיב לֵאֵס בְּמַעֲשֵׂים וּבַתּוֹרָה
עַד קֶצֶר בְּנו חֲמִיל כְּקַצִּירֵתְשׁעוֹרָה.

וְאַבָּא עוֹד הוֹסִיף מְסֻלָּס לִּם הוּא כְּמוֹ:
וּבְיָמֵי טָרֶף פִּטְלִיּוֹרָה, יִמַּח שְׁמוֹ.

זֶה הַסֵּפֶר עִם בְּנֵי הַמְּשַׁפָּחָה עָלָה עוֹלָה
בְּיָמֵי הַמְּטוֹרֶף בְּאַקְצִיַּת הַגְּדוּלָה.

גַּם אוֹתֵי רֹדֵף כְּדוֹר בְּנֵי עָרֵב
אֵךְ בְּנֵס נִתְקַע בְּדִלַת עַל הַסֵּף.

וְעַתָּה בְּנֵי הַם תְּשׁוּמָרִים בְּגָבוֹל
כִּי יִתֵּן הַאֱלֹהִים וְלֹא יוֹסִיף עוֹד הַמְּבּוֹל.

אֲצִיג אֶת עַצְמִי בְּחֶרֶוֹ וּבְשִׁיר
כְּפִי שְׁאֵיכֹר וְאֲנִי נֶעַר צָעִיר.

בְּשִׁעַר סֶפֶר עֲתִיק מִרְאשׁוֹנֵי בְּדַפּוּס
הִיָּה בְּבֵית אַבָּא מְצֵאתִי מִיַּן כְּרוֹס:

לְכָל בְּנֵי מְשַׁפְּחָתִנוּ עַד דוֹר אַחֲרוֹן
לֵךְ וּלְנֶכֶד וּלְזֵיץ לְדַעָה וּלְזַכְרוֹן:

חֲדַשְׁנוּ הַמְּשַׁפָּחָה פְּלִיטֵי מְסֻפְּרֵד
רַבָּם אֶכְלָה הָאֵשׁ נִמְלִטְנוּ אֵךְ מְעַט.

בְּנוֹנוּ בְּתִי-כֹנֶסֶת לְרוֹמָם וּלְפֶאֶר
בְּרוּס וּבְאִיקְרִין לְקְדוּשֵׁינוּ גַר.

ובידו איגרת המאשרת את קבלת הנשק והכדורים ותביעה שניה רצופה — להמציא מזון וחומרי-רפואה למקום אלמוני...

למחרת הגיעו לידי הפרטיזנים המזון והרפואות — הכול כאשר הושת על השאף. דבר לא נעדר.

ושוב, נתבקש להביא תעודות ומיסמכים צבאיים — והכול קם והיה, בידי עצמו, כדרוש. בפעם האחרונה הוזמן השאף להופיע לבדו בלילה במקום מסויים, כדי לקבל את אשתו. הלילה הזה היה לילו האחרון של ראש ה' גסטאפו, העריץ-הצייתן, רב הטבחים, התם ומתמם' מסלונים..."

חיס דן — בצל הזוועה

(סוף מעמוד 34)

נים ובידו איגרת מיוחדת לשאף, ובאיגרת כתוב לאמור: אשתך בידינו והיא תוחזר לך אם תמציא לנו למקום פלוני כמות כזאת וכזאת של נשק וכדורים — ולבדך תביא את הכול, במכוניתך, לבל ייודע לאיש...

למחרת, באישון לילה, הביא ראש הגסטאפו לפרטיזנים היהודים את כמות הנשק והכדורים שהוטלה עליו, כאשר צווה...
בבוקר חזרו ושלחו הפרטיזנים שליח לשאף

ספרי יזכור לקהילות ווהלין

ספר סרני

יוסף פרלשטיין

חיים ציבוריים וחברתיים, וזו גדלה, שיגשה, פרשה כנפיה ונהייתה לעיר מחוז.

כבר בראשית שנות קיומה נודעה סארני כעיר שתורה והשכלה חוברו בה יחדיו. חסידים ומשכילים, סוחרים ואנשי עמל, עסקנים ולוחמי חרות, מאכסימ ליסטס לאומיים וראדיקאלים שמאליים, אלה וכי יוצא באלה עיצבו את צביון העיר. אך יחודה של סארני היה בפעילות הציונית המגשימה, בנוער החלוצי שהתחנך בה מילדותו על ברכי התרבות העברית לעבודה, להכשרה ולעלייה. העיר היתה מרכז תרבותי, חברתי וציבורי לקהילות היהודיות בעירות ובכפרים שבסביבת עיר המחוז, כמו קלר טובה שהיתה מרכז להכשרה למאות בני נוער, מכל קצווי פולין אשר עזבו את בית הוריהם, כדי להכשיר את עצמם כחלוצים לצורך עלייה לארץ ישראל.

המיוחד בספרי יזכור בדרך כלל, הוא שכותביהם אינם אנשי־עט אלא שרידי השואה, אנשים המספרים את אשר זכור להם. רובם מגוללים את אשר עברו על בשרם. זכור להם יחס האוכלוסיה הלא־יהודית אל היהודים בימי השואה ואשר עזרו (פרט לבודדים) לנאצים להשמיד את הקהילות, בתוכם קהילת סארני, שמנתה אז קרוב לשמונה עשר אלף יהודים (יחד עם הפליטים מקונגורס־פולין), ומהעירות והכפרים הסמוכים, דומברוביצה, אנטונובקה, קלוסובה, ואחרים.

כעיר מחוז ששכנה על פרשת דרכים היתה סארני, בימי המהפכה הרוסית ומלחמת האזרחים, לתחנת מעבר לגייסות השליטים וגייסות המורדים

הקושי בכתיבת הפרק המזעזע ביותר בתולדות עמנו פרק השואה, הוא בראש וראשונה בכך שיחד עם היהדות שניספתה — ניספתה גם מרבית האוצר הרוחני והתרבותי שיהדות זו יצרה במשך הרבה דורות.

יצירה העם שגלה מארצו מאז חורבן בית שני, לא התחילה מהישוב הראשון בארץ ישראל, אלא דווקא בתפוצות. וכשם שגלות בבל יצרה את התלמוד, כך גם גלויות אחרות יצרו תרבות בעלת ערך רב, ביניהן יצירה ענפה ביותר בשפת יידיש שמקורה בארצות אשכנז, רוסיה, פולין וכו'.

המקור החשוב ביותר ממנו ישאב ההסטוריון את ידיעותיו על יהדות התפוצות במשך דורות, על עקשנותה של האומה היהודית, על קידוש השם והסבל הרב בו עמד בגבורה עילאית וכו', יהיו, דומה, ספרי יזכור שנכתבו ונכתבים עדיין על ידי שארית הפליטה. הקהילות אינן קיימות עוד, אך גם בהרבה קהילות שנשארו בהן שריד יהודי, לא קיימת כמעט יצירה ראוייה לשמה שתשקף נאמנה את חייהם של היהודים, וזאת מחמת התבוללות או מדיניות השלטונות שאינם מאפשרים ליהודים לנהל חיי רוה תקינים.

אחד הספרים הציוריים ביותר בתחום זה, שהוצא לאור על ידי ועד הארגון של יוצאי סארני בעזרת "יד ושם" בירושלים, הוא הספר לזכר קהילת סארני. בספר באו לידי ביטוי חיי היהודים בסביבה עויינת כמו זו של אוקראינה אשר בפולין; הסבל הרב בימי הכיבוש הנאצי; קידוש השם של התור שבים היהודיים וכן גבורת המרד ומלחמת הפארטיזנים, ספר זה יכול לשמש אספקריה גם לקהילות יהודיות אחרות שהושמדו והוא מקור בלתי מבוטל של מאורעות והתרחשויות.

ימיה של העיר סארני היהודית הם ארבעים שנה בסך הכל, אך בארבעים שנות קיומה עוצבה סארני בידי תושביה היהודיים, שהרחיבו אותה, ניהלו בה

8 מ־2000 תמונות של קדושי סארני, שהוצאו מהארכיון הסובייטי.

היהודים. משגודע ליהודים כי בחורשה בצד העיר „פוליסקיה“ נחפרו ארבעה בורות עמוקים ורחבים שנועדו לקבורתם, אורגנה על ידי היהודים קבוצה לוחמת בשם „תמות נפשי עם פלישתים“, שהחליטה למרוד בכל מחיר ולא להיות מובלים למות כצאן לטבח.

ברשות הקבוצה היו שלושה רובים, מספר אקדור חים וכמה רימוניידי. תפקידה של הקבוצה היה לפרק את הנשק מעל השוטרים האוקריינים, לפתוח באש על הגרמנים, להעלות את העיר באש ולהימלט ליערות הסמוכים.

תוכנית זו הייתה צריכה להתבצע בלילה, אור ליום ה-27 באוגוסט 1942, אך התוכנית לא יצאה לפועל כי העניינין נודע למוזכיר היודנראט, פליט מפולין שהתנגד לה בכל תוקף בטענה כי זה יביא כלייה על העיר. הוא האמין כי אולי בכל זאת אין זה עדיין הסוף המר, הדבר הגיע עד לכדי כך שהוא איים על הקבוצה שהתארגנה למרד, כי באם לא יניחו את ידם מן התוכנית, הוא ימסור אותם כמו ידי לירי הגסטאפו.

כדאי לציין שזה לא היה הנסיון הראשון להעלות את העיר באש, אך בכל פעם לא יצא הדבר אל הפועל בגלל סיבות מעין אלו, וזאת בעיקר בגלל העובדה שרבים האמינו כי ישארו בחיים. אכן, היה זה בניגוד לשכל הישר, שהגרמנים יקטרו באמצעים של הרג טוטלי. אך היום המר והנמחר בא. הוא יום ה-26 באוגוסט, בחמש לפנות בוקר, כאשר הגיטו הוקף על ידי הגרמנים, היהודים נפקדו לפי השמות והועברו אל מגרש רחב ידיים, שהיה מוקף בשלוש גדרות תייל. לכאן גם הובלו היהודים מדומברוביצה, רוקיטנה, ברזניץ, כאן הם הוחזקו שלוש יממות ברעב ובצמא, וזאת כדי להתישם לקראת החיסול הסופי.

למרות כל הסבל האיום הזה, כשראו היהודים כי הגרמנים, בעזרת המשטרה האוקריינית, מתחילים להוציא מהמגרש את היהודים בקבוצות של חמש מאות נפש ומובילים אותם אל מגרש ההריגה — פרץ מרד. יהודי בשם יצחק גלר הביא אתו מספרים ושני בשם טנדלר השיג בדרך לא-דרך, עוד קודם לכן, גרוזן, ושניהם החלו לחתוך את גדרות התייל. באותם הרגעים הוצתו גם שלושת הבנינים שבמגרש. במהומת השריפה הגדולה החלה חבריהה, שאין לתארה במלים. הגרמנים והאוקריינים החלו לירות בהמון ולהשליך רימונים. הקטל היה רב. האוכלוסיה האוקראינית שידעה עוד קודם לכן על החיסול, רדפה אחרי הבורחים ורצחו אותם גפשי. באותו יום נהרגו באכזריות איומה כחמשה עשר עד שמונה עשר אלף יהודים שנמצאו על מגרש ההריגה, ונקברו בארבעה בורות — שלושה בחורשה שמאחורי מינהל המחוז (סטארוסטבו), והבור הרביעי, הגדול ביותר, במרחק קטן מהם, במקום בו היה

— ורדיפות היהודים היו חוזן נפרץ והפרעות בהם היה דבר שאלה ואלה לא מנעו את עצמם מכן.

בשנת 1919—1920 סופחה סארני לפולין ומשום כך רוב תושביה, שהיו אוקראינים, שמרו טינה לא רק לפריצים, השליטים הפולניים אלא גם ליהודים, והאנטישמיות פרחת ומצאה לה את פור-קנה בפרעות שנתחוללו החל מפטליורה, המשך בכנפויות ההידאמקים וכלה בשואה הטוטלית ששמה קץ ליהדות פולין ובתוכה קהילות ווהלין.

ראשיתה של סארני בכפר קטן על גבול פוליסיה — ווהלין ששכן בין יערות וביצות. ישבו בה כמה משפחות איכרים עניות ובתוכן יהודים שהתפרנסו ממסחר בבקר שהיה מיועד למרכוזי הבשר הגדולים שבפולין ובפרוסיה. בצד אלה היו גם יהודים שעסקו בסחר עצים, אותם היו מיצאים לארצות שונות, בהשיטם דרך הנהר סלוצ' שהיה מתחבר אל הנהרות הורין, פריפט ובוג וכך עד בואך דנציג. יהודים אלה נודעו בכל הסביבה כבעלי צדקה ומכניסי אורחים וכי מצבם הכלכלי טוב יחסית. מכיוון שכך, החלה נהירה של יהודים ממקומות אחרים, שם סבלו מנגישות שלטונית הצאר הרוסי, או היו קורבנות גירוש מתחום המושב.

בניית מסילת הברזל קובל—קייב אשר חיברה את פולין עם אוקריינה הרוסית ועברה בתחום העיר הביאה אתה גשגוג כלכלי והאוכלוסיה היהודית גדלה בה במקביל לפולנים, שתפשו בה את רוב משרות הפקידות הממשלתיות.

בתולדותיה של הקהילה היהודית בסארני אנו מונים חמש תקופות: משנת 1900 עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה; משנת 1915 עד כניסת השלטון הפולני; משנת 1921 עד בואו של הצבא הסובייטי (ב'1931); מספטמבר 1939 עד יולי 1941 תחת השלטון הסובייטי ומ'1941—1943 — תחת שלטון הגרמנים והמשטרה האוקריינית.

עם פלישתם של הקלגסים הגרמניים לסארני ב-5 באוגוסט 1941 החל הסבל האיום של יהודי סארני. הוקם יודנראט, וכבכל עיר שם דרך המגף הגרמני, כן גם בסארני הוחל בהטלת קונטריוציית שונות שהיהודים לא יכלו לעמוד בהן. הגרמנים גם דרשו מדי יום ביומו 300 גברים ונשים לעבודות כפייה ולפינוי ההריסות שנגרמו בעיקבות ההפצצות. היהודים הוכרחו לשאת סרט כחול-לבן עם מגן דוד. בידי הגרמנים נמצאה רשימה מדויקת של יהודי סארני, וכל משפחה יהודית היתה חייבת לשלם המישה רובל זהב לכל גולגולת, היהודים שלא היה בידיהם הכסף הדרוש, היו מוכים עד זוב דם או נורים למות.

ב-3 למרץ הוקם הגיטו וסבל היהודים הבלתי מוגנים גדל מיום ליום. כך עד ה-26 באוגוסט של שנה זו, כשהגיטו הוקף על ידי הגסטאפו והמשטרה האוקריינית במטרה לחסל את המקום על תושביו

הפרטיזאנים ובעיקר נגד היהודים. עם שיחרור סארני, המשיכו הפארטיזאנים היהודיים להלחם נגד הגרמנים הבורחים בשורות הצבא האדום, אך הנקמה המיוחלת לא באה, וזאת מחמת היחס הליברלי והמדיניות של השלטונות הסובייטיים כלפי האוכלוסיה האוקראינית בשטחים המשוחררים. רוב הרוצחים האוקרייניים התהלכו חופשים ואיימו על היהודים שיצאו מהיערות לרוצחם. בעמל רב הצליחו הניצולים להציב גדר מסביב לבורות הקדושים ולשקם בכך את המצבות שהגרימנים והאוקריינים הרסו בבתי הקברות היהודיים והפכו מרצפות למדרכות. ספר הזיכר של קהילת סארני שונה מספרי יזכור אחרים בכך, שהניצולים הצליחו אחרי המלחמה להציל מהשלטונות הסובייטיים כאלפיים תמונות יהודים שנהרגו על ידי הגרמנים. תמונות אלה נכללו בספר לזכרון עולם.

לפנים בית משרפה לזפת. באותו מעמד נהרגו כמה צוענים על נשיהם וילדיהם, שהובלו להשמדה יחד עם היהודים. (כדאי לציין, שלמרות שגורל אחד פקד את היהודים והצוענים, רחשו האחרונים שגאה ליהודים ונשאו טלאי צהוב ארוך, כדי להבדיל עצמם מהיהודים.

רק חלק קטן מהיהודים ניצל והצליחו לברוח ליערות הסמוכים ולהתארגן תחילה כקבוצות פרטיזאנים עצמאיות ולאחר מכן כחלק מהפארטיזאנים של הצבא האדום, שנלחמו בחרוף נפש בגרמנים ועוזריהם. הפארטיזאנים היהודים היו בין הראשונים שהלכו לפוצץ רכבות של הצבא הגרמני ובכך לנקום נקמת הדם היהודי שנשפך. אך האויב היה לא רק בחוץ. גם הפארטיזאנים הרוסיים הפגינו איבה כלפי חבריהם היהודים, וכך לא אחת נפלו פרטיזאנים יהודים בידי חבריהם הרוסים. כן התנכלו להם ה"בנדרובצים" וה"בולובצים" — כנופיות אוקרייניות, שלהמו נגד

יד לבנים

על חייו ומותו

של אורי קידרי (קרופניק)

סא"ל יעקב אגסי

מכתב לבני המשפחה

אני עצמי חדש הייתי בתפקידי ושאתי להכיר אישית כל אחד מן החניכים. פניתי אל מפקד הקורס ושאלתיו לשמו של "הבלונדיני" והוא ענה: "או זה, זה אורי קרופניק. בחור רציני מאוד. עוד ישמעו עליו, הוא שייך למסיימים הבטוחים". זה קרה ביולי 1964.

מאז אותו מקרה ועד לסיום קורס הטיס ביולי 1965 הזדמן לי להכיר היטב את אישיותו ובגרותו של אורי ז"ל. הוא היה חבר קבוע במפקדת החניכים ולבסוף נגיד מפקדה זו. אין ספק שהוא היה נגיד מושלם של מפקדת החניכים וידע ליצור את יראת הכבוד אליו תוך פעילות אשר ביה"ס לא ידע כמותה. לעתים נטל על עצמו אורי כל כך הרבה משימות עד שדאגתי להצלחתו בקורס. העומס על החניכים בקורס המתקדם הוא רב ביותר ורבים התלוננו על כך; ואורי, הוא לא רק הצטיין בתפקידו כנגיד, דבר הדרוש זמן רב כל כך, אלא גם ידע להצטיין בלימודי הקרקע ובטיסה. הוא תמיד לקח את תפקידיו כל כך ברצינות עד שנדמה היה לי כי לא יחזיק מעמד ויכרע מבחינה גופנית. משהערתי לו על כך הרגיע

בנם של יפה ויעקב קרופניק עולי אוליקה, חברי קיבוץ אלונים.

לאמא, אבא, בתיה והאחים!

ב־15 יולי 1967 בחזרו מגיחה מבצעית, אחזה אש במטוסו של אורי; הוא ביצע את כל הפעולות להצלת מטוסו ובצורה הנכונה ביותר. אך משסירב המטוס להישמע לו והגאיו פסקו מלפעול, נטש אורי את מטוסו בכסא המפלט, אך אהה, המצנח לא הופעל ואורי מצא את מותו כאשר פגע באדמת העמק אותו אהב כל כך. מעולם לא גרמה אי פתיחת מצנח קרבן גדול יותר, כי אורי נמנה ללא ספק על הטובים שבטובים.

מזר הדבר אך את אורי ראיתי לראשונה דוקא בהיותו תלוי על מצנחו הפתוח בין שמיים וארץ. היה זה בצנחו את צניחתו האחרונה במסגרת הקורס המכין של קורס הטיס. אורי נחת, התגלגל כדרוש, ארז את מצנחו ועמד מוכן למסע אותו עמד לבצע יחד עם חבריו לקורס. אורי בלט מאוד לעין בגלל צבע שעריו הבהיר ותודות לרצינות המיוחדת במינה בה ביצע את המעט שהיה עליו לבצע באותו זמן.

של הטיסה הקרבית ולקחת חלק באחד הקרבות המזהירים של העם היהודי בכל הדורות. אין ספק שאורי זכה לסיפוק רב בחיל האויר ואם נעזין בהערכות עליו גיוכה כי אבד לנו אדם, קצין וטייס אשר עתיד היה להרחיק לכת בכל. אורי היה יקר לי ולכל מפקדיו ומותו הטרגי גרם לנו לשאול שוב: „מדוע דוקא הטובים ביותר אובדים לנו?”

אורי ישאר בלבנו שנים רבות כדמות של אדם אשר היה מוכן לתת לאחרים ולמען המשיחיה מה כל אשר לו. מעולם לא פגשתי אדם חסר אנוכיות כמוהו.

בתי! אנא הינחמי כי היית נשואה ליקר באדם.

הורים יקרים! היו נא גאים בנך אשר כזה. אחים יקרים! המשיכו נא במשימותיכם ועשו זאת ברוחו של אורי ז"ל. בצער ובכאב!

אותי והבטיח ש„יהיה בסדר”. ואמנם בסיום הקורס התברר כי אורי סיימו כחניך מצטיין ובקורס הזה יש לראות זאת כמצטיין בין מצטיינים.

אורי המשיך דרכו והגיע להיות טייס קרבי ותוך כך ידע למלא תפקידיו בשלמות ממש. ידו היתה בכל ואף ידע להפיע על הבמה במשחק ובשיר אם צריך היה.

שמחתי מאד לפגשו בקורס למדריכי טיסה וידעתי כי בנושא זה ידע לתרום יותר מאשר בכל שטח אחר כי להדריך ולחנך נולד אורי. ואמנם תוך זמן קצר נטל עליו אורי תפקידים נכבדים בביה"ס לטיסה כצפוי, ותוך כך ידע גם לשמור על רמתו ויחסיו עם הטייסת הקרבית שלו.

והנה פרצה מלחמת ששת הימים ואורי לקח בה חלק נכבד בתקיפת שדות התעופה ומוצבי האוייב, הוא זכה להרגיש את התכלית והפסגה

נ ע ד ר י ם

נתן הררי

זה המקשט את בתו הכלה. עלה ארצה בתקופת העליה השלישית, כחלוץ צעיר, בגפו, כשמלווה אותו ברכת הורים.

בארץ, עבד בעבודות שונות, כנהוג בימים ההם. נמשך לחקלאות שלה הטיפו בימים ההם ולה הקדיש חלק ניכר משנותיו הצעירות. עבד בשדות עמק יזרעאל ובפרדסי השרון. זמן-מה עבד כעגלון, שנחשב אז ל"מיוחס" בקרב הפועלים החקלאיים...

היה איש מעשה וריאליסטן. פעל וחיפש תמיד דרכים חדשות. כיהודי חם מטבעו כאשר נתבשר על הנצחת יהדות ווהלין, שאותה אהב והעריך, מיהר ורתם עצמו מרצון בעול הפעילות. היה שופע הומור, שלא רבים כמוהו בינינו, וכך עד יומו האחרון. תמיד היה מעלה חיוך על שפתי... בן-שיחתו. פעם התבדה על "חשבון" מכוניתו: "חבל שלא אוכל לקחתה אתי לעולם הבא, אפשר שהיתה מנעימה את השהייה בגן עדן"...

סמוך למותו התעניין בכל הנעשה באיגוד, התעניין בפרטי-פרטים וקרא למעשיות ופעילות וכדרכו... בהומור.

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

יוסף טבצ'ניק

איש עירית באזאר, השוכנת בין קורוסטן לאוברויץ. היה חבר הנהלת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין ויו"ר ארגון יוצאי באזאר. מסור לענייניו ושופע מרץ — הצליח לאסוף כסף בין המשפחות המעטות מבאזאר, שבישראל ובארה"ב, את הסכום הדרוש לרכישת חדר

בהיכל יהדות ווהלין להנצחת קהילתם הקטנה שהוכחדה בין יתר קהילות ישראל בווהלין. הוא גם ריהט את החדר בצורה נאותה, כאב

חיה והלה קולארי

לימים עקרה המשפחה לאוטבוצק, שם הכירה את ידיד-נעוריה, מר מנחם קולארי יבדל"א ויחד הגיעו בשנות העשרים ארצה. כאן נולדו שתי בנותיה רבקה וניצה אותן גידלה לתפארת. לרגל עבודתו של בעלה שהתה המשפחה כ-20 שנה בארה"ב, אך תמיד ראו את ביתם בארץ והיו נוהגים תמיד "לבוא הביתה" לחופשות, אירועים משפחתיים וכו'.

לפני מלחמת ששת הימים, צילצלה אלי הלה והציעה לי להצטרף לנסיעת-פרידה לנמל ה-תעופה על-מנת להיפרד מהאורחים והתיירים החוזרים. "אנחנו, אמרה, נשארים כאן. גורל אחד לכולנו". ורק לאחר הניצחון המהיר חזרה המשפחה למקום עיסוקו של ראש המשפחה. גם בארה"ב נשארה הלה ישראלית ופעילה ב"הדסה", ארגון טורצ'ין ובפדרציה הווהלינית שם. והכל בשקט, בצניעות, במסירות וכשהיא מתרחקת מפרסומת, כשהשפעה רבה ניכרת לאישיותה רבת היופי והטקט.

כמה רעיונות לאיסוף כספים בארה"ב למען ההיכל, הם אכסקלוסיביים שלה.

רות ברנר

במותה הפתאומי שיכלה המשפחה הטורצ'י-נאית, בישראל ובארה"ב במיוחד, את אחת מטובות בנותיה. הלה נמנתה עם תמימי-הדרך, הפשטות, הנעי-מות וצניעות ההליכות היו טבועות בדמה, חלק מאישיותה.

בת למשפחה מכובדת בטורצ'ין הקטנה — התבלטה בזכות עצמה. תמיד תלמידה חרוצה ומצטיינת ומהבודדות בעיירה שהמשיכו לימור דיהן בתיכונים, ברובנה הקרובה.

פנחס ניצני

כאדם, כפרט, תססה בו התשוקה להידבק בחיים, למצות מהם גם בעתות חולשה — לסיר, לראות, לשמוע.

פנחס ניצני לא היה מאלה שרגילים להכתירם בתואר "עמודי התווך"; הוא היה מאבני ההוויה, מאותם הנדבכים, אשר בהתלכדם יחדיו, הלא הם המהווים את כתלי ביתנו הקיבוצי. רעייתו, בנו אברהם, כלתו ונכדותיו הפעו-טות — כולם אנשי הקיבוץ נצר סרני.

שמואל ג.

המשפחה, הורים ואחים, התמקמה ברובנה כשנה וחצי לפני גמר מלחמת-הראשונה — עד לעלותם ארצה לאחר כעשר שנים. רעייתו ברכה (מרגוליאן) תבדל"א — יוצאת קובל. היה עולה-חלוץ, מראשוני הנחלצים בשנות העשרים לכיבוש העבודה במושבה במסגרת חיי-קיבוץ. רבים התחילו בדרך זו, אך רק מעטים מהם המשיכו בה. הוא היה משרידי קיבוץ ווהלין, אתו החל דרכו בארץ. ואיש-קיבוץ נשאר עד סוף ימיו.

ואחר כך היה בין ראשוני גבעת-ברנר, היישוב הקיבוצי שליד המושבה ושנים עבד בנטיעות, בכרם. תמיד עשה בעבודת כפיים ממש. ניצני היה מאלה ביננו, ש"איכפת להם". שמעולם לא השתלטה עליהם האדישות החב-רתית, הפושה כה בזמן האחרון בקרבנו. היה מן השואלים, המגיבים, התובעים.

כשנפלה ההכרעה לעבור לקיבוץ החדש — נצר סרני — משפחה ניצני היתה בין ההול-כים, אף-על-פי שפנחס היה בין המבוגרים וכבר לא מגיבורי-הכוח. ניתן לומר שהוא היה בין אלה שהכרעתם האישית היתה אידיאית-מצפונית בראש וראשונה.

הרצל צוקר

— במישורי רוסיה הנרחבים וערבות סיביר, שם נשא את אשתו והגיעו יחד ארצה, שבועי תלאות ויסורים, ב-1948. שעות היינו יושבים, אני וצבי ז"ל ומקשיבים לסיפוריו מסמרי השערות, כשעינינו זולגות דמעות.

זכורים לי הערבים בהם דנו, בני-עיר, יחד אתו, על הוצאת ספר הזכרון לקהילת הורכיב שהוכחדה. באיו מסירות הוא ביצע את התפקידים שקיבל עליה, מאיסוף כתובות ושמות הקדושים ועד להפצת הספר. הוא ראה בכך התגשמות הלומריהו בדבר הקמת מצבה לזכר הקדושים. אחרי-כן התבלט במסירותו לרעיון הקמת "היכל יהדות ווהלין" והיה בין התורמים והמתרימים הראשונים ביד נדיבה ובתנופה רבה ואף היה "מוכיח בשער" לאדישים ולא לה שגילו שוויין-נפש. הוא, שסבל כה הרבה, לא יכול להבין זאת. תנצב"ה.

שרה ברגר

לא הספקנו להכירו הרבה בהורכיב. כאשר עלינו ארצה עדיין נער היה אולם ברגע שהגיע ארצה והופיע בביתנו נקשרה ביננו ידידות

כנה. הוא היה במלוא אונו ומרצו על אף התלאות הרבות שהשיגוהו בכל הדרך הארוכה

וולאדימרץ — סוף מעמוד 11

עשות אף למעלה מכותנו ושום קרבן אל יהי קשה לנו כדי להשיג את מטרנתנו.

אישים ודמויות

תלמיד-חכם מופלג וירא שמים היה ר' ברוך השו"ב הטריסקאי הזקן. היה צם בכל שני וחמישי, וגם בשאר ימות השבוע מסתפק היה במועט, תמיד שמח בחלקו. לעת זקנתו עזב את אומנות השחיטה והתעסק במלמדות. תלמידיו היו בחורים מבוגרים ולמדו אצלו עד חתונתם. מספרים היו בעיירה, כי פעם בא אליו תלמיד אחד ואמר:

"רבי, בשורה הבאתי לך, עומד אני לשאת אשה..."

"א, נאה בני, נאה — אמר לו ר' ברוך — עכשיו כבר עליית באמת על הדרך, אתה רק מתחתן, מוליד בנים, מדגלם ומשיאם, ואז אתה נשאר עם אשתך לבד ברוב נחת..."

הרבה הלצות שהיו מהלכות בעיירה יוחסו לר' ברוך. מספרים היו, כי לעת זקנתו משנשא את אשתו השניה מהעיירה הסמוכה, רפאל-בקה, אמר לה בהלצה:

"אין את מתארת לך כמה אני שבע רצון מאתך, ואני מבטיח לך בהן צדקי שבכל פעם שאצטרך להינשא אקח אשה רק מרפאלובקה..." ליציגים שבעיירה היו מספרים, כי בשעה שר' ברוך השיא את בתו, הבטיח לחתנו נדוניה, כנהוג, קצת מן הנדוניה סילק לפני החתונה

ואת השאר הבטיח לפרוע במועדו אחרי ה' חתונה. אך מאחר שלא יכול היה לעמוד בהב' טחתו, בא יום אחד חתנו לביתו ובהגיעו לכלל כעס הוציא את הברו מהמיהם ולקחו למשכון. כיון שר' ברוך להוט היה מאוד אחרי שתיית החמין, סבור היה חתנו, כי באורח זה יכריח אותו לסלק את החוב.

כששאלו את ר' ברוך איך הוא מסתדר בלי שתיית חמין, ענה ואמר:

"פשוט מאוד, תחילה אני שותה כוס מים קרים, אח"כ אני נוטל כמה גרגירי תה ובוולע אותם, לאחר מכן מסב אני את הבטן אל קיר התנור החם, וכך אני עומד שעה קלה, עד שכל זה מת-בשל בקרבי ונהפך לחמין".

הוא היה אומר: חז"ל הורונו, כי ישנם מקרים שמותר לאדם להשתמש גם במידות רעות, בקנאה, למשל, מותר להשתמש לשם קנאת סופרים: הפסוק "ויגבה לבו בדרכי ה'", מוכיח כי ביראת השם, למשל, מותר לאדם לחפש דרכים כיצד לעלות על חברו. פעמים, כך היה אומר, מצוה אפילו להשתמש באפי" קורסות — למשל, אם יבוא אליך בן-אדם ויבקש ממך טובה, אל תתעטף באיצטלא של יראת-שמים ואל תאמר לו — השלך על ה' יתבך והוא יעזרך, אלא תתאר לך באותו רגע שאין בעולם מי שיעזור לו מבלעדיך.

ר' חנוניו שליטא היה בזמנו עשיר ה' עיירה. אותה תורה וחסיד במעשיו, היה מפזר מהונו ביד חבה למוסדות הצדקה והחסד,

היתה מקובלת על הכל. סיפורי חסידים ובעיקר מאדמו"ר צ'רנוביל וטריסק היו שגורים על פיו, אמרתיו היו שנונות וקולעות אל המטרה, ידע פרק בחכמת הרפואה ובהרבה מקרים היו מתייעצים בו. על ידו עמד ר' זאב קאנוניץ בעל שחרית בימים הנוראים בבית-המדרש דחסידי טריסק, ירא שמים ועוסק בצרכי ציבור.

אשר פישביין בעל חנות למנופאקטורה, מעשירי העיר ומעסקניה, ובעל דעה רחבה וישרה. הוא היה הנציג היהודי במועצת ה' עיריה וידע להגן על כבוד היהודים בתבונה. היה משתתף ביד רחבה בצרכיה של העיר ובמפ' עלים הלאומיים. בצעירותו למד בישיבת העי' לוי מזווהיל, והיו נהירים לו שבילי התלמוד. לאחר פטירת השו"ב ר' בן-ציון היה מתאכסן אצלו הרבי מטריסק, כשהיה בא לבקר את חסידיו. כשנכנסו הסובייטים ללואדימרץ עזב את העיירה והלך למקום שאין מכירים אותו. שם מצא עבודה כשומר באחד המפעלים.

מחסידי סטולין היה ר' אשר ישראל השו"ב. אדם שקט וצנוע, משום צניעותו לא היה מראשי המדברים בין החסידים, חי עם אשתו באהבה ורעות, כל דאגתם היתה על אשר מנע ה' מהם פרי בטן.

ר' זליג צ'רניאק תלמיד-חכם וחסיד גלהב. היה ממלא מקום השו"ב, מבחינת ההג' והעומד בראש חסידי סטולין. הוא היה גם בעל-התפילה בימים הנוראים ובעל-הקרי' אה בתורה בכל ימות השנה. בתפילתו היה חוצב לתבות וכן גם קריאתו בתורת — ברגש לב ובדביקות. ביחוד זכורה אמירת ה"אקדמות" שלו בחג השבועות. בקול שאגה היוצא מן הלב היה משמיע את פסוקי השיר. איש-ללב היה ר' זליג, אולם יחד עם זאת קנאי גדול לדת. בעיקר היה שולח את חיציו כלפי אלה השור' אפים לחיי מותרות. „המותרות — היה אומר ר' זליג — הן כרקב בחיינו וסכנה רבה בהן לחיי היהודים“.

לא רק נאה דורש היה, אלא גם נאה מקיים. אס-כי בניו היו אמידים וסיפקו לו צרכיו ביד רחבה, לא רצה ליהנות יותר ממידת ההכרח והיה מתרעם על בנותיו כשהגישו לו בימות החול איזה מאכל טוב המתאים לפי דעתו, רק לשבת.

„לחם, דג-מלוח, ותבשיל, קרופניק' (תבשיל מגריסים, שהיה המאכל הפשוט ביותר) זהו מה שאני צריך, ולא יותר!“
בימי השואה היה ר' זליג מבין אלה שהת-כוננו בדעה צלולה למות על קידוש השם.

ואף תומך היה בידי יחידים שנצרכים היו. בית-המדרש הגדול, למשל, נבנה, מכספו הוא בעיקר. מעשה שהיה והוא עמד לגמור עסק-יערות גדול עם פריץ אחד, עסק זה עתיד היה להכניס לו ריוח גדול מאוד. צירוף המסיבות הביא לכך שהעסק צריך היה להסתיים דוקא ביום ששי. ר' חוניו הלך עם הפריץ לגוטריון כדי לאשר את ההסכם רשמית, הדברים גמשכו עד לשעה מאוחרת, כיון שפקידי הגוטריון לא יכלו להתפנות. פתאום הוציא ר' חוניו את שעונו וראה שעוד מעט תגיע שעת הדלקת הנרות. שוב לא יכול היה להשתהות במקום והוא עזב את בית הגוטריון והלך להתכונן לקבלת שבת. הפריץ כעס כעס גדול וביטל את העסק. ר' חוניו לא זג בלבד שלא הצטער על הדבר אלא שמח היה שבא לידי נסיון כזה ועמד בו. חתניו של ר' חוניו, ר' יעקב אשר אפלבויס ור' משה אייזנברג, היו ת"ח מופ' לגינם. גם בנו, מר גדליה שליטא, היה ת"ח גדול ובעל השכלה חילונית.

יצוינו כאן לשבת ולזכרון הרשומים מבין ה-חסידיים מכל השושלות.

מחסידי טריסק: ר' בן-ציון מיל-שטיין השו"ב של בית-המדרש, שהיה תלמיד-חכם גדול ופיקח בהיות העולם. קובע שיעורים לתורה בבית-המדרשו ובהסברתו ה-מצוינת היה מושך את לב שומעיו. הוא הצטיין גם כבעל-תפילה בקולו הערב. עד כמה ירא-שמיים היה תעיד העובדה הבאה: פעם אחת התאחר לרגל עסקיו בערב שבת רגעים אחדים אחרי הדלקת הנרות, ומאו נטל על עצמו לקבל את השבת שעה אחת לפני הדלקת הנרות. ובאותה שעה היה בא תמיד הראשון לבית-הכנסת ומשמיע בקולו הערב את פרקי שיר-השירים.

בנו משה, מילא את מקום אביו בשנים ה-אחרונות ואף כי בחור צעיר היה עדיין גאלץ לקבל עליו את אומנות השחיטה, כדי לפרנס את אמו האלמנה ואחיו הצעירים. הוא למד בישיבות הליטאיות בוילנה וקלצק, והיה למדן מופלג ובעל הבנה עמוקה. יחד עם זה היה ציוני גלהב ובכל גפשו שאף לעלות לא"י, אולם האחריות למשפחתו עיכבתו, והוא נספה ב-שואה.

ר' בן-ציון פרידמן תלמיד-חכם גדול, שרוב זמנו הקדיש לתורה. הצטיין בזכרונו הנפלא ובקי היה בכל הש"ס. היה אוהב לבוא לבית הרב ולהתפלפל אהו במקומות המוקשים בגמרא. עד לימי זקנתו היה האישיית הפו-פולרית ביותר בעיירה. לא היה ענין כללי שלא השתתף בו, מעורב היה עם הבריות ודעתו